

83

გვ. მცირე. გვ. სერ. 12

საქართველოს

მოკლე ისტორია

(47.93)9

ჯ 236

63/21 K270.012
3

შედგენილი

მოსე ჯანაშვილისაგან.

გამოცემული

თამარ ქართველიშვილისა.

თბილისი.

არ. კალანდაძის და ამხ. სტამბა.

1884.

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა

საქართველოს

საბჭოთაო

საბჭოთაო

საბჭოთაო

საბჭოთაო

საბჭოთაო

Дозволено цензурою, Тифлисъ 22 марта 1884 года.

წინასიტყვაობის მაგიერი.

სიბნელე, წყუღიადი, მასალების უქონლობა: მატიანთა, სიგელთა, გუჯართა, ზღაპართ-თქმულებათა გამოუკვლევლობა, კრიტიკულად განუხილველობა; უცხოელთა მწერალთა საქართველოზედ და, საზოგადოდ, ამიერაზიისაზედ მოთხრობების და ცნობების შეუყრებელობა და ქართულს ენაზე გადმოუღებლობა; გამოუკვლევლობა გონებითი (ხელოვნება, მოგონება) და ზნეობითი ნამოქმედარისა და ნაღვაწისა; სიმძირე ანუ, უკეთესთქვით, უქონლობა ეთნოგრაფიულის ისტორიისა არა თუ ქართლოსიანთა მოდგმის უმცირეს წარმომადგენლებზე (მესხებ-ქანებ-მეგრელ-მთიულებზე), არამედ უმთავრესებზედაც (ქართლელ-კახელ-იმერლებზე); ნაკლულეგანება ჩვენი მატიანისა (ქართლის ცხოვრება), რომელიც არის მხოლოდ ისტორია საქართველოს პოლიტიკურის ცხოვრებისა და ისიც უსრული; მეცნიერულად გამოურკვეველობა ქართლოსიანთა დასაბამისა და ვინაობისა, აგრეთვე ენის განთვთება—განსაკუთრებისა...

აი ის პირობანი, რომლებითაც გარემოცულნი არიან ჩვენი ისტორიის დამწერნი...

ამის შემდეგ საქართველოს უნაკლო ისტორიის შედგენა, რასაკვირველია, მეტად საძნელოა და ჯერ-ჯერობით შეუძლებელიც...

მეცნიერების ყოველ-გვარ მოთხოვნილების დამაკმაყოფილებელი ისტორიის შედგენა შეიძლება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ყველა მესალები შესახებ საქართველოს ისტორიისა ცნობაში მოყვანილნი, განხილულნი და შესწორებულნი იქნებიან.

ჩვენ, როგორც შეგვედლო, ვიშრომით და შევადგინეთ შემოკლებული ისტორია და დიდად პატივცემულის მამარ ჭართველიშვილის საფასით აღებეკდეთ. ღარწმუნებულნი ვართ, რომ ჩვენი შრომა, ზემოხსენებულ მიზეზთაგან, თუმცა ვერ აკმაყოფილებს ყოველ-გვარ მოთხოვნილებას ისტორიულის თხზულებისას, მაგრამ მაინც ისე სუსტი არ არის, რომ არ შეეძლოს სარგებლობის მოტანა.

მ. გ. ჯანაშვილი.

1 მაისს, 1884 წ.

ქ. თბილისი.

საქართველოს მოკლე ისტორია.

I.

მაფიურა ნაწილი.

პირველი ცნობები ქართველებზედ და მათი დასახლება
კავკასიაში.

ჩვენი მატანიეს გადმოცემით (ქართლის ცხოვრება) ქართველები ჯ სომხები შთამომავლობენ იაფეტის შვილის-
შვილისაგან, რომელსაც ერქვა თარგამოსი. ხალხების ენების
წარმოების ჯ განხილვის შემდეგ, თარგამოსი მრავალის თავის
ნათესაობით დაესახლა აჩარატის მთის არე-მარეზე. აქ გა-
შენდა ჯ გამრავლდა თარგამოსის შთამომავლობა. თარგამოსს
ჰქევანდა რვა შვილი: ჭოსი, ქართლოსი, ბარდოსი, მოვკანნი,
ლეკოსი, ჭეროსი, კავკასოსი ჯ ეგროსი. ჭოსი, წინამარი
სომხებისა, დაესახლა სომხეთში,—მდინარე არეზის ვაკე-
ებით ჯ აჩარატის მთის ძირებში. ქართლოსი თავის სხვა ძე-
გებით დაესახლა არეზის მდინარის ჩრდილოეთის მხრით ვიდრე
კავკასიის მთებამდე.

მოელი ეს ჰქევანა კავკასიის მთებიდან მოკიდებული
არეზამდე, შავი ზღვიდან—ალაზნის მტკვართან შესართა-
ვამდე, ქართლოსის სიკვდილის შემდეგ, მისმა შთამომავლებმა
ბჰქვეეს რამდენიმე ნაწილად. ეველანი ცალ-ცალკე ჰმართავდნენ

თავის ქვეყანას, მაგრამ ქველანი ემოწილებოდნენ მცხეთის მმართველს, რომელსაც პირველ დროში ერქვა მამასახლისი. მცხეთის სამამასახლისოს დაერქვა საქართველო.

შინაური ცხოვრება.—სჯული.—განათლება.

ქართველების ცხოვრებაზე დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს ბუნებას, დასერილს მთებით და დაუოფილს მრავალ ხეობებზე, რის გამოც თვით ქართველი ხალხიც იყოფოდა მრავალ საზოგადოებად. ნოეიერმა და მძლავრმა ნადაგმა ხალხს შეაყვარა ხვან-თესვა; მაღალმა მთებმა დაჰბადეს მასში სამამაცე; მტრების შიშმა ააშენებინა ქალაქები და ციხეები. პირველი ქალაქი საქართველოში ააშენა მცხეთისმა, ქართლოსის შვილმა, მდინარე არაგვის მტკვართან შესართავთან, ბუნებისაგანვე გამაგრებულს ადგილს. 1565—1499 წლების წინ ქრისტეს დაბადებამდე მოხდა ეგვიპტელების შემოსევა საქართველოში. პირველად იმათ შემოიტანეს საქართველოში განათლება: ასწავლეს ქართველებს, სხვათა შორის, სელისაგან ქსოვილის და ფარხეულის კეთება, თაყუანის-ცემა მზისა, მთვარისა და სუთი უძრავი ვარსკვლავისა; აგრეთვე ააშენებინეს სალოცავები და დაადგმევინეს მზის კერები.

მეთორმეტე საუკუნეში ქრისტეს დაბადებამდე ბერძნების გმარებმა—ფრიკსმა, ულისმა და არგონავტებმა სამეფო მოიარეს დასავლეთი საქართველო (კოლხიდა). ამ მგზავრებმა კოლხიდაში ნახეს მდიდარი და შესანიშნავი ქალაქი, რომელსაც ჰქვიან ეხლა ნაქალაქევი. ამ დროს ქართველებმა იცოდნენ ოქროს დნობა, სელის ქსოვა, ღვინის დაყენება. ბერძნებს ძალიან მოეწონათ ჩვენი ქვეყანა და გაცნობა გამართეს, რის-

გულისათვის ააშენეს შავი ზღვის ნაპირებზედ ბიჭვინტა (ფი-
წუნდა) & დიფსკური (სოხუმი), ანუ დიდი სებასტოპოლი.

600 წელში ქრისტეს დაბადებამდე წინასწარმეტყველი
იუზეკიელი იხსენიებს სხვათა შორის ქართველებსაც & ამბობს,
რომ ქართველები ვაჭრობენ ფინიკიელებთანაო, რომლებზედაც
ჭედიან მონებს & სპილენძის ჭურჭელსაო.

შემოსევა სკიოფისა. — ქართველების შეერთება. — ოსეთი. — დალი-
სტანი. — სკითების განდევნა. — დერბენდის აშენება. — მცხეთის გა-
მაგრება. — განდევნა სპარსელებისა. — გადმოსაწლება საქართვე-
ლოში სხვა-და-სხვა ხალხებისა. — გადის ჩვეულებიდან მკვდრე-
ბის დამარხვა და შემოდის მათი ჭამა. — სპარსეთის მეფე ბაამა-
ნი იპყრობს საქართველოს.

სკიოტები ანუ ხაზარნი იუვენ კელური ხალხი, სცხოვ-
რობდნენ კავკასიის მთების ჩრდილოეთის მხრით, კას-
პიის ზღვის და მდ. ვოლგის ნაპირებზე. ესენი სშირად შე-
მოესოფდნენ ხოლმე საქართველოს და არბევდნენ. ქართველე-
ბი მოთმინებიდგან გამოვიდნენ. მთელი ხალხი მოძრაობაში
მოვიდა; შეერთდნენ ძმურად უკელანი და შეესივნენ სკიოტების
ქვეყანასა (მეშვიდე საუკუნეში). მაგრამ სკიოტებმა დაიყენეს
მეფე, დიდ-ძალი ხალხით წამოვიდნენ საქართველოში, დას-
წყეს და დაანგრიეს უკელაფერი, რაც დახვდათ, კიდრე არარა-
ტამდე.

ამის შემდეგ სკიოტებმა მოუხშირეს საქართველოში შე-
მოსევა. კავკასიის ჩრდილოეთის მხრით მათ დაარსეს ორი
სამეფო: ერთი თერგიდგან მოკიდებული კიდრე შავ ზღვამდე,

მეორე — თერგიდგან მოკიდებული კასპიის ზღვამდე. პირველი სამეფოს ხალხიდან წარმოსდგნენ ოსები, მეორედგან დაღის-ტნელები.

სპარსეთის მეფემ აფერიდუნმა გაგზავნა სკითებთან სა-ბრძოლველად თავისი სპასალარი ადამი დიდ-ძალის ჯარით. ამასვე მიემხრნენ ქართველები და სომხები. სკითები სრულიად განდევნეს საქართველოდან. ადამმა ქართველების დახმარებით ააშენა დერბენდი და აქვე კიწრო უელში დასდგა რკინის კა-რები, სკითების შემოსევის მოსაგერებლად; მეორე ქალაქს მცხეთას შემოავლო მაგარი ჭკის გალავანი და ასწავლა ქართვე-ლებს ჭკის და კირის ხმარება შენობისათვის. აფერიდუნის სიკვდილის შემდეგ ქართველებს დაადევს სპარსელებმა ხარჯი, მაგრამ ხალხმა ვერ მოითმინა და მშინვე განდევნა უკელა სპარსელები საქართველოდან. სპარსელები კიდევ ბევრჯელ სცდილობდნენ დაემორჩილებინათ ქართველები, მაგრამ ყოველ-თვის მარცხდებოდნენ. სპარსეთის მეფემ ქაიხოსრომ დაამარ-ცხა სომხეთი; საქართველოს შემოესია, მაგრამ განდევნილ იქმნა. მრავალი ხალხი მის შიშისაგან აიურა სხვა-და-სხვა ადგილებიდან და გადმოსახლდა საქართველოში. უკელა ეს ხალხები მიიღო მცხეთის მამასახლისმა და დაასახლა ქართვე-ლებ-შუა. ამ ნაირად უფრო გამრავლდა ქართველების რიცხვი. ამ დროსვე შეეცვალათ სარწმუნოების წესები და ჩვეულებანი. მკედრის დამარხვის მაგიერ მას ჭამა დაუწყესო, გვარწმუნებენ ჩვენი მემატიანენი.

მაგრამ საქართველო დიდ-ხანს არ ყოფილა თავისუფალ-ლი. სპარსეთის მეფემ ბაჰამმა (არდაშირ) დაიმორჩილა სა-ქართველო და ხარჯი დაადო.

ალექსანდრე მაკედონელი.—იასონი.—ფარნაოზის უმაწვილობა.—იასონის დამარცხება და მოკვლა.—ალექსანდრე მაკედონელის სურვილი.

საბერძნეთის ქვეყანაში, სასულდობრ მაკედონიაში, დაიბადა ალექსანდრე, შვილი ფილიპესი. ალექსანდრემ დაიმორჩილა უკელა ქვეყნები. ჩრდილოეთის მხრიდან (მეოთხე საუკუნეში) შემოესია საქართველოსაც და ესეც დაიმორჩილა. ამ მხრის სტროფობდა გარეუნილი, უზნეო ხალხი, მაგრამ მეომარი და მჭარე მაგარის ციხეებისა და ქალაქებისა. უკელა ეს ქალაქები აიღო, დააყენა მათში თავის ჯარები; ჯარების უფროსად დასვა იასონი პატრიკი და უბრძანა, რომ გაეგრძელებინა ხალხში მზის, მთვარის და ხუთი უმრავი კარსკვლავის თაყვანის-ცემა და თითონ წავიდა მაკედონიაში.

ალექსანდრეს სიკვდილის (332 წ.) შემდეგ იასონმა დაანგრია მცხეთის და სხვა ქალაქების კედლები, დაიმორჩილა სამეგრელო, ოსეთი, დაღისტანი და სვითები. დაიწყო სოცვა მოთავე ქართველებისა და ხალხიც ძალაჲ შეავიწროვა.

ამ დროს მცხეთაში სტროფობდა ერთი ახალ-გაზდა კაცი ფარნაოზი. ეს იყო ნათესავი უგანასკნელის მცხეთის მამასახლისისა—სამარისა, რომელიც მოჰქალა ა. მაკედონელმა, და შვილი ერთი სპარსელის ქალისა. მამა რომ მოუკლეს ფარნაოზს, მაშინ სამის წლისა იყო. დედამ შვილი წაიყვანა და კავკასიის მთებში დამალა. როდესაც გააჟეცდა ფარნაოზი, დაბრუნდა მცხეთაში. დედა უჩნევდა მას, რომ გაფრთხილებოდა იასონს და გადასახლებულ-იყო სპარსეთში. მაგრამ ფარნაოზი არ დათანხმდა. იმას ძალაჲ უეჭვრდა საქართველო და განიზრახა საქართველოს განთავისუფლება ბერებისგან. სთხოვა შეეღო სა-

შეგრძელოს მმართველს ქუჩის, ოსების, ლეკების, ანტიოქიის
მეფეს და სომხეთის მმართველს. ყველამ უშველეს. იაზონი
გაიქცა კლარჯეთში (ხათუმის მაზრაში). მაგრამ ერთ შეტაკ-
ებაში (ქ. აზღანუჯთან) მოჰკლეს იგი და მთელი საქართველო
დაემორჩილა ფარნაოზს.

ა. მაკედონელმა გამართა ეპიკრატის საქართველოსთან და
შორეულ ქვეყნებთან (ინდოსტანთან). სავაჭრო ნიუთები მო-
ჰქონდათ შავი ზღვით ჩიონამდის, მერე ამ წყლით შორა-
ზნამდის, აქედან ურმებით გადმოჰქონდათ სურამამდის და მე-
რე კიდევ წყლით, ესე იგი მტკვრით, ჩაჰქონდათ კასპიის
ზღვამდე და აქედან ზღვით და დიდი მდინარეებით გადაჰქონდათ
ინდოსტანამდის. ამ ნაირადვე მოგზაურობდნენ ინდოსტან-
იდან საბერძნეთამდე.

II.

ისტორიული ნაწილი.

სამეფოს დაარსება.

ერთი სამეფოს დაარსებისათვის ჩვენი ხალხი გამოზარ-
დეს იმ უბედურებებში, რომელნიც მათ ხშირ ხვედრათა ჰქონ-
დათ ჩამდენიმე საუკუნის განმავლობაში; აგრეთვე ერთათ
ბრძოლაში, ეპიკრატში, მისკლა-მოსკლაში, ერთნაირმა სჭაუვლად,
და კიდევ ხალხის გამრავლებაში, რის გამო განცალკევებული
ხალხი ერთმანეთს დაუხვლოდა. აი რისთვის, იაზონის მო-
კლას შემდეგ ანტიოქიის, ყველა ქართველებმა დასვეს
თავის მეფედ ფარნაოზი და დაემორჩილნენ მას მესამე საუკუ-
ნეში ქრისტეს მოსვლამდის. ფარნაოზის სამეფოს ქსაზდვრი-

დნენ: ჩრდილოეთის მხრით კავკასიის მთა, დასავლეთის მხრით შავი ზღვა, ვიდრე ბათუმამდე და აქედან მდ. ჭოროხი, სამხრეთის მხრით მდინარე არეზის სათაურები და დებედა-ჩაი მტკვრამდის, აქედან ალაზნის შესართავამდე და ეგრე-ჩაის გაყოლება კავკასიის მთებამდე.

ფარნაოზმა მთელი სამეფო გაჰყო რვა ნაწილად ანუ საერისთაოდ. ერისთავები ყველაფერში ჰმკლდნენ მეფეს, მაგრამ თავის საერისთავოს მეფის დაუგითხად განაგებდნენ.

ამ დროს გაჩნდა ოთხი წოდება: თავადთა, აზნაურთა, მოქალაქეთა და გლეხთა. ამავე მეფემ მოიწვია სპარსეთიდან მოგზები, რომელთაც უნდა განეწმინდათ ზოროასტრის სჯული. საზოგადოდ ეს სჯული ჰგმოდა ქურდობას, ჭუჭყიანობას, სხვა-და-სხვა ბოროტ მოქმედებას, ტყუილს, ყველას აძლევდა კუთვნილებას, აქეზებდა მიწის ხენას, სიკეთეს, აგრეთვე თხოულობდა ყმაწვილების აღზრდას. მაგრამ ამავე სჯულში იყო ბევრი ცუდი და მკნე მოთხოვნილებანიც: მისი მიხედვით მკვდარი არ იმაჩნებოდა, ნათესავებს ნება ჰქონდათ შეუღლებულიყვნენ ერთმანეთთან და სხვ.

ფარნაოზ მეფემ უფრო დიდი სიკეთე უფო ქართველებს იმით, რომ შეადგინა ქართული მხედრული ანბანი (ალფაბეტი). ეს ანბანი ისეთი სრულია და გონიერად შედგენილი, რომ თითქმის არც ერთ ხალხს არა აქვს ამ გვარი თავის ენაზე.

ამავე ფარნაოზს აწერენ მეფობის წესის დადგენას, ბევრი დანგრეული ქალაქების მოშენებას და გაახლებას და აგრეთვე შორაპნის აშენებას.

გეოგრაფიული აღწერა ზიბველ-დროინდელი საქართველოსი.

სამშლერები.—შენობები.—ხეობანი.—მცენარენი, სიმდიდრე და ქალაქები.

მოელი მაშინდელი საქართველო ისამშლერებოდა კაკასიის ქედით, შავი ზღვით, ჭოროხის და აწყის სათაურებზე მდებარე მთებით, დებუდა-ჩაით, აჭედგან კიდეკ აღმოსავლეთიდან ჩამომავალი აღაზნის ტოტით კერძით, კიდრე კაკასიის ქედამდე; ესე იგი მოელი საქართველო მომწევდელი იყო $40^{\circ} 47'$ და $43^{\circ} 15'$ ჩრდილოეთის სიგანისა და $59^{\circ} 15'$ და $64^{\circ} 58'$ აღმოსავლეთის სიგრძისა.

მოელი ეს ქვეყანა ბუნებითვე იყოფებოდა ოთხ დიდ ხეობად: ზიბველი ყველაზედ უდიდესი არის მტკვრის ხეობა, მეორე—ჩოჩხის, მესამე—ენგურისა, მეოთხე—ჭოროხისა. მაგრამ ყველა ეს ხეობები იყოფებიან მრავალ პატარა-პატარა ხეობებად. საზოგადოდ ამ ქვეყნის ზედა პირი არის აწყულდაწყული, მთებით დასერილი; აკვირვებენ კაცს საქართველოს მრავალ-ფეროვანი მცენარეულობა, მრავალ-გვარი ცხოველები, მიწის სიმდიდრე, წყლის სიუხვე.

მოელი კაკასიის მთა პირიდან მოკიდებული $2\frac{1}{2}$ კილომეტრის სიმაღლეზედ მოცულია დიდის ტყეებით; მის წვერებზე კი მუდმივი თოვლი სძევს. საქართველოს სამხრეთის მხრით, კაკასიის მიდევნებით, გაწოლილა სხვა მთა, რომელსაც მტკვრე კაკასიის მთა ქვეყანა. დიდი და მტკვრე კაკასიის მთები შეერთებულნი არიან ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ გაწოლილ ლიხის მთებით. გარდა ამისა, საქართველოში არიან კიდევ სხვა მთებიც, სხვათა შორის მთა ციხ-გომბორისა მდ. აღაზნის

და იარაღის შუა, ფასი-მთა ენგურის მარცხენა მხარეს, სამხრეთის სამზღვარი სვანეთისა. უკელა ამ მთებიდან გამოდის მრავალი წუგები, მდინარეები, რომელნიც უხვად წყავენ მთელს საქართველს.

შესანიშნავი მდინარეები:

მტკვარი (გურა, კირა).—დასაწყისი აქვს სოღანლუღის მთებში, მადის ჩრდილოეთისკენ მომწყვდეულ მთებს შუა, მერე წელს იხრის აღმოსავლეთისკენ და ასრე მადის ვიდრე თფილისამდე, აქედან ბრუნდება აღმოსავლეთ-სამხრეთისკენ და კასპიის ზღვას ერთვის. მტკვრის ტოტები: ფოცხოვი, ლახვი, ქსანი, აჩაგვი, აღაზანი თავის ტოტი იარით.—ეს წულები გამოდის დიდი კავკასიიდან; აღგეთი, ხრამი თავის ტოტით დებუდათი გამოდის მცირე კავკასიიდან.

ჩოჩნი (ფაზისი), რომლის დასაწყისი არის კავკასიის მთაში, სონგუთა-ხახის ძირში. აქედან ჩარბის სამხრეთისკენ, შუა წელში ბრუნდება დასავლეთისკენ და შავ ზღვას ერთვის. ამის ტოტები: უიორლა, ცხენისწყალი (გიშპოს), ტენურა.

ენგური ანუ ინგურა, რომელიც გამოდის იჭიდგანკე, საიდგანაც ჩოჩნი და ცხენის-წყალი.

ჭოროხი,—გამოდის მცირე კავკასიიდან, ჩრდილოეთისკენ მადის და შავ ზღვას ერთვის.

უკელა ამ მდინარეების ნაპირებზე იყო დაშენებული სალხი, რომელსაც მოეშენებინა მრავალი ზირუტევი, გაეკეთებინა ბაღები და ხვან-თესვისთვის მოეკიდა ხელი. უწინდელ დროიდგანკე ეს ქვეყანა ცნობილი იყო ბუნების სიმდიდრით. ღვინის კეთება ძველდგანკე იყო გავრცელებული ჩოჩნის ნა-

ზიარებზე. ლიბონის და ფორთოხის ტუეები ამშვენებდნენ კოლხიდის სამხრეთ-დასავლეთის მხარეს. მთელი საქრთველი საზოგადოდ და კოლხიდა განსაკუთრებით დაფარულია ჩრდილოეთის სუსხისაგან კაკასიის ქედით. ამიტომ ამ ქვეყანაში დიდი სიცივეები არ არის ხოლმე, კოლხიდაში კი თითქმის ზამთარი არ იცის.

მიმოსვლა ამ ხალხებში ჰხდებოდა მტკიცე — გაუკეთებელი გზებით; მაგრამ შესანიშნავი გზაც იყო: მტკვრით ვიდრე სურამამდე, იქიდან ლიხის ქედზედ გადამაკალი უკირილამდე, მერე უკირილადგან ჩიონით ზღვამდე. ჩრდილოეთ კაკასიანშიც ჰქონდათ აგრეთვე ორი გადამაკალი გზა: დარეჯლის ხეობიდან და ღერბენდის უელიდან. ღერბენდიდან მოვიდუბული კაკასიის აქეთა მხრით მთის ძირში 360 კერის სივძესე კედელი იყო აშენებული, სკათების და მრავალი მთიული ხალხების მოსაკრებლად. ამ კედლის ბოლო ესაღ სხანს ღერბენდში და აგრეთვე გაღმა მხრის სოფლებში: მუხანში, კატეხში, მაწეხში და სხვ.

დარეჯლიდან ჩამოდიოდნენ ოსები ინდოტანიდან მოტანილ და შინ გაკეთებული ნივთების საყიდლად, ჰუიდულობდენ და მიჰქონდათ თავის ქვეყანაში.

ვაჭრობამ და ალბ-მიცემამ დაჰზადა მოთხოვნილება ქალაქების აშენებისა. ქალქებში და ტიხეებში ადვილად შეიძლება გამოგრებულიყვნენ და დაეცათ თავისი საქონელი.

მაშინდელი შესანიშნავი ქალაქები:

ქართლი, აშენებული ქართლოსისაგან, მდებარებს მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, არაგვის შესართავთან. ფარნაოზის დროს ამ

ქალაქს ერეკლე აწმარის ციხე, რადგან ფარნაოზმა აქ ააშენა სა-
ფორცეო ღმერთის ორმოზდისათვის.

ოზბისი (სამშვილდე), ესეც ააშენა ქართლოსმა ხრამის
მარცხენა ნაპირზე.

მტკვარის-ციხე ანუ კუნანი, აშენებულია ქართლოსისა-
გან იქ, სადაც დებოდა წყალი ერთვის მტკვარს.

დედა-ციხე ზ ბოსტან-ქალაქი (რუსთავი), — ესენი იუვენ
აშენებულნი ქართლოსის ციხისაგან. დედა-ციხე იუფ მა-
შენებული თქამზე (ქართლში).

გაჩიანი, აშენებულია ქართლოსის შვილისაგან ხრამის
ნაპირზე, მაშავერის შესართავთან. ამ ქალაქის ნანგრევები
ესლან მოჩანან.

ჩელთი ანუ ბერ ესლა დიდი სოფელია კახეთში მდ.
ჩელთაზე ზ ქვეან შილდა.

მცხეთა, რომელიც ააშენა მცხეთოსმა მტკვრის მარც-
ხენა ნაპირზე არაგვის შესართავთან. მცხეთა თავის დაარსები-
დან დაწყებული, კიდრე მესხეთე საუკუნემდე ქრისტეს დაბა-
დების აქეთ, იუფ საქართველოს დედა ქალაქად. ამ ქალაქში
იუვენ დიდი შენობები და მრავალი ხალხი სცხოვრობდა.
მასში არის უწინდელი ძეგლი და დიდი ეკლესიები. ესლა მცხეთა
სოფელია.

მცხეთოსის შემდეგ მისმა შვილებმა ააშენეს აგრეთვე შე-
მდეგი ქალაქები: ოძრე, თუხარისი, წუნდა, არტანისი (ქავთ-
ქალაქი), უფლის-ციხე, ურბნისი, კასპი. ზოგი ამათგანი ესლა
დანგრეულია და ნაშთების მეტი აღარა მოჩანს-რა, ზოგი-დიდი
სოფლებია; არტანისი ესლან ქალაქია, რომელსაც ქვეან
არდაგანი.

მტკვრის სეობაში იყო კიდევ ქალაქი სურამი (სურამი), აშენებული მამასახლისების დროს. აქ ელა დაბა. ეს იყო ინდო-სტანიდგან მოტანილი საქონლის საწყობი და შესანახავი ადგილი.

ქალაქები ეს და ქუთაისი, პირველი ტახტზე, მეორე რაონზე. ეს ქალაქები იცოდნენ ბერძნებმა. ძველადგანვე ტრადიციის რმის შემდეგ მილეტელებმა (ბერძნებმა) რაონის ზღვასთან შესართავთან ააშენეს ქალაქი ფაზისი (ფოთი). ქუთაისში სტოკრებდნენ ძველადგანვე კოლხიდის მმართველები.

III

საქართველო ფარნაოზის საეკდილის შემდეგ რამა-
ელების შემოსევამდე.

მეფე საურმაგი, — ქართლის ერისთავის სურვილი. — სომხების შემოსევა. — მირვან მეფე. — განცალკევება სამეგრელოსი. — გელურების (ბალკარების) შემოსევა. — ფარნაჯომი. — არშაკი. — მიჯრილატის შემოსევა.

ფარნაოზის საეკდილის შემდეგ გაეფადა მისი შვილი საურმაგი (237 წ.). ქართლის ერისთავს არ სურდა მისი მოწილეობა, ამიტომ ააღელვა ხალხი. საურმაგი გაიქცა მთიულ ხალხებში, მაგრამ ქართლის ერისთავს არ გაუვიდა ცბიერება: საურმაგს მოეშველნენ ნათესავები (სხვათა-შორის სამეგრელოს მმართველი ქუჩი), დაამარცხეს ქართლის ერისთავი და საურმაგი კიდევ გაამეფეს.

ამ მეფის საკედილის შემდეგ გამეფდა (162 წ.) სიმე მისი მირკანი (შვილი ასირიელთა მეფისა). ეს ძალიან ეწეინა სამეგრელოს მმართველს, რომელიც იყო ნათესავი საურმაგისა. მოინდომა თვითონ გამეფება. ასტუდა ომი. მირკანმა მოიწვია სომხის მეფე ვაგარშაკი. შეესიგნენ სამეგრელოს, დაამარცხეს აჯანყებული და განდევნეს სამეგრელოდგან. ბუერის მომდღომა მტირეც დატყარკა. მაგრამ ვაგარშაკმა არ დაუთმო მეფე მირიანს შავი ზღვის ნაპირები და აღმოსავლეთი საქართველოს გაღმა მხარი (საინგილო), რომელსაც მას შინ აღბანია ერქვა; აქ დასვა მმართველად თავისი მეგობარი არანი.

ის-ის იყო დააწენარა საქართველო მირკანმა, რომ დარიელის უელიდგან შემოესია საქართველოს გელური ხალხი — ბაღვაშები, რომელთაც განვლეს მთელი საქართველო და დაესახლნენ სომხეთში.

მირკანის სიმის — თარნაჯომის მეფობაში (112 წლიდგან 93 წლამდე) ქართველები აჯანყდნენ. მიზეზი ის იყო, რომ ამ მეფემ მოინდომა შეცვლა მათი სკულისა. ხალხი აღელდა და მოიწვია მეფეთ არშაკი — მირკანის მეორე სიმე. თარნაჯომი გაიქცა პონტში (შავი ზღვის პირას); ათი წლის განმავლობაში ის აჯანყებდა ხალხს, სტდილობდა მეფობა და ბრუნებინა, მაგრამ გერას განდა; ბოლოს ერთ შეტაკებაში მოტყელეს. არშაკს დარჩა მეფობა (93 წ.)

ამავე დროს სამეგრელოს ხალხი აღუდგა თავის მმართველებს, რომელნიც დასვა იქ სომხის მეფემ ვაგარშაკმა. არშაკმა განდევნა ისინი და ხალხი დაამშვიდა.

98 წ. ქ. დაბადების წინ აჯანყდა გოლხიდა; პონტოს მმართველი მიტრიდატი შემოესია ამ ქვეყანას, დაიმორჩილა

დ დასვა აქ თავის მმართველები; 84 წ. ქ. დ. ამავე ადგი-
ლებში მოხდა კიდევ ხალხის არეულობა. ხალხმა განდევნა
მმართველები დ სთხოვა მიტრიდატს დაესვა მათ მეფედ შვი-
ლი თეისი მასწავ. მაგრამ მიტრიდატმა მოაკვლევინა მასწავ
დ დასაუფლო საქართველოში მმართველად დასვა ერთი გუღი-
თადი შონა თეისი დ გაამაგრა დიდ-ძალი ჯარით.

საუგრძელად, მიგრანმა, ფარნაჯომმა დ არშაკმა მოახდინეს
თავის მეფობის დროს სხვა-და-სხვა ცვლილება ხალხის ცხოვ-
რებაში. საუგრძელად დასდგა კერპები: ანიანი დ დანიანი ხალხის
თაყვანის საცემლად. ფარნაჯომმა ააშენა კახეთში ჩელების
ახლო ქალაქი ნეგრესი, რომლის ნანგრევები ესლაც მოჩანს.
ამანვე მცხეთის ჰერ-და-ჰერ აღმოსავლეთის მხარეს, არაგვის
შესართავს ზემოთ, ააშენა სალოცავები, სამსხვერპლო დ კერ-
პი „ზადენი“. მიგრან მეფემ დასდგა კარები დარიალის უღ-
ელში, — ეს კარები იცავდა საქართველოს ჩრდილოეთის კელურ
ხალხების შემოსევისაგან. თუმცა ეს მეფეები ამ ნაირად მო-
ღვაწეობდნენ თავის ხალხისათვის, მაგრამ ხალხი მაინც ღარი-
ბდებოდა. უმთავრესი მიზეზი ამისი იყო მიტოვება ჩიონ-
მტკვრის ვაჭრობისა. ამ წელის გზის გაუქმებაზე დიდი გავ-
ლენა ჰქონდა იმას, რომ აღ. მაკედონელმა ეგვიპტეში ააშენა
ქალაქი ალექსანდრია დ იზოვა ახლო დ ადვილი გზა ინდო-
სტანში სავაჭრად, — ეს იყო გზა სუეცის სარტყელზე გადამ-
ალი წითელ ზღვაში დ იქიდგან ინდოსტანის ოკეანეთი ინდო-
სტანში. მთელი ვაჭრობა ბერძნებისა საქართველოდგან გადა-
ვიდა ალექსანდრიაში. მაგრამ, უნდა ვსთქვათ რომ ალექსან-
დრიას აშენების შემდეგაც დიდ სარგებლობას აძლევდა საქარ-
თველოს ჩიონ-მტკვრის სავაჭრო აზნა. რომის მეთრორთე
ზღინი ამბობს, რომ უოკელ წელიწადს რომიდგან შორაშანში

ასი მილიონი სესტერტი იგზავნებოდა სავაჭრო ნივთების სა-
ედიკულთა.

IV.

რომაელების ომიანობის დრო საქართველოში.

არტაგი, არშაკის შვილი.—მიტრიდატის გამდიერება.—არტა-
გის მიტრიდატთან და ტიგრანთან (სომხის მეფე) შეერთება.—
საქართველოს ჯარის რიცხვი, მათი მოწყობილობა.—სომხეთის
და მიტრიდატის დამარცხება.—რომაელები საქართველოში.—
ზავი ქართველთა და რომაელთა შორის.—ლუკულლის დაბრუ-
ნება.—მნიშვნელობა საქართველოს ხალხოსნობისა ისტორიაში.

არშაკი I კარდაიწყალა 81 წ. ქ. დაბადებამდე. ამკე
წელს გამეფდა ამისი შვილი არტაგი. ამ დროებში დასუსტე-
ბული იყო სპარსეთის სამეფო. ამით სარგებლობდა სომხეთის
მეფე არტაშესი, რომელიც სცდილობდა დაეპყრა აზია. ამან
ზავი შეკეტა მიტრიდატთან თავის წადილის აღსასრულებლად
დ მართლაც თითქმის მთელი აზია დაიპყრო. მაგრამ ერთმა
მის ჯარის კაცმა მოჰგვია იგი. გამეფდა სომხეთში მისი შვილი
ტიგრანის. რომიდგან გამოგზავნეს დიდ-ძალი ჯარი სილვას
წინამძღოლობით; მაგრამ მიტრიდატმა, მინამ მოვიდოდა ეს
ჯარი, დაიპყრო მცირე აზია, მერე ეგიოსის ზღვა, ათინა,
თრაქია დ დაჭსოცა 80,000 რომაელნი. სამი წლის განმავ-
ლობაში ბრძოლის შემდეგ სილვამ განთავისუფლა საბერძნე-
თი დ განდევნა მიტრიდატი, მაგრამ მიტრიდატი კიდევ იმედო-
ვნ ჰქარგავდა, მის დამარცხება უნდოდა დ ამისათვის ბეჭითად
ემზადებოდა. რომაელებმა გამოგზავნეს ლუკულლი 73 წ. ქ-
დ-დ დიდ-ძალი ჯარით. ლუკულლმა ჯერ სომხეთი გააოხრა,

მერე მოვიდა იქიდან კოლხიდაში, სადაც იმალებოდა მიტრიდატი და რაც დახვდა დასავლეთს საქართველოში უკვლავ გააოხრა.

არტაგი ამ დრომდის არ იღებდა მონაწილეობას ამ ომში. ლუკულლას კოლხიდაში შემოსვლამ შეაშინა ესეც. არტაგი შეეზავა მიტრიდატს და ტიგრანს წინააღმდეგ საზოგადო მტრისა. მოიწვიეს აგრეთვე დასახმარებლად მეფე ალბანიის ორენი.

მეისტორიეს ზღუტარსის სიტყვით ქართველებს ჰყვანდათ მისინ 40,000 ჯარის კაცი; აშშანიის ჩვენებით კი 70,000 კაცი. ქართველთა ჯარები ყოველთვის ცნობილნი იყვნენ სამარდით, გულადობით და კარგი მოწუხილებით. ამ დროს ქართველთა ჯარს ერვა წითელი ჯუბა და განუოფილი იყო ცხენოსანი ჯარად და ქვეითად; გარდა ამისა ქართველებს შინაურობა გამაგრებული ჰქონდათ ციხეებით და სსკაფრივ.

ლუკულლი კოლხიდიდან რომში გაიწვიეს. მიტრიდატი კი დაიმედებული ახალ მოზარეობით კიდევ გახდა მოუსვენარი მტერი რომაელებისა. 67. წ. ქ. დ-მდე მიტრიდატმა ზელესთან დაამარცხა რომაელების ჯარი. — რომაელებმა გამოგზავნეს კიდევ სხვა ჯარები პომპეის წინამძღოლობით. 66 წ. ქ. დ-მდე პომპეიმ საშინლად დაამარცხა მიტრიდატი, რომელიც სამეგრელოდგან გაიქცა ჩრდილოეთ კავკასიაში. ლუკულლმა პონტის მეფედ დასვა შვილი მიტრიდატისა ფარნაკი, თვითონ კი გამოედევნა ტიგრანს და დაიპყრო სომხეთი. აქედან წამოვიდა ჩრდილოეთისკენ, დაიპყრო ალბანია, შეურიგდა ორენს და მძევლად გამოართვა მას შვილები. აქედან გასწია საქართველოს შუა გულში. რამდენიმე ომის შემდეგ არტაგსაც შეურიგდა. აქედან წავიდა სამხრეთ საქართველოში, დაიპყრო აჭაურობაც. სამეგრელოს მმართველი ოლტაგი, მიტრიდატის და-

საქართველოს
ბიბლიოთეკა

უენებელი, ტყვეთ წაიყვანა; მის ადგილას დასვა არისტარქი,
თაჰის მეგობარი. სამეგრელოდგან გაილაშქრა აფხაზეთში. მაგ-
რამ აქედგან დაბრუნდა აფხაზეთულ ალბანელებთან დასამშვიდებლად.
დაამშვიდა ესენი; მერე ლეკები დაიპყრო, დაბრუნდა სომ-
ხეთში, აქედგან სირიაში წავიდა.

საქართველოს ხალხისა უოგელთვის ეშინოდით რომაე-
ლებს, ბერძნებს, სპარსელებს, ამიტომ რომ ამათზედ იყო
დამოკიდებული მათი მიჯნების სიმშვიდე. თვით ჩვენი ხალხე-
ბი იცავდნენ მათ მიწებს ჩრდილოეთის გელურების შემოსე-
ვისაგან. გარდა ამისა მაგარი ადგილ-მდებარეობა საქართველო-
სა, ქართველების სიმამაცე ომში, რომაელებს, ბერძნებს, სპარ-
სელების არწმუნებდნენ, რომ ან მეგობრული განწყობილება
უნდა ჰქონოდათ ქართველებთან და ან დაეპყროთ საქართვე-
ლო. ეს ორი რამ იყო ურიცხვით მტერთათვის მიუყვანად გა-
ნუწყევტელი ომებისა და ბრძოლისა ქართველებთან.

6374
K 270.012
3

ბარტომი.—ომი მირვანთან.—მირვანი II.—არშაკი.—დასავლე-
თი საქართველოსა ამ დროს.

არტაგის სიკვდილის შემდეგ (65 წ. ქ. დ. წინ.) გა-
მეფდა ბარტომი იმავე წელში. ამ მეფემ მთელი თვასა სა-
ცოცხლე შესწირა საქართველოს კეთილ-დღეობას და გან-
წყობილებას. განაახლა ქალაქები, ციხეები; გაამაგრა მცხე-
თა; მაგრამ ბოლოს მშვიდობიანობა დარღვრა მირვანის (თვარ-
ნაჯომის შვილმა), რომელმაც 33 წ. დაამარცხა ბარტომი,
მოჰკლა და თვითონ გამეფდა.

მირკან II-ის ათი წლის მეფობის განმავლობაში არა-
ფერხი შესანიშნავი არ მომხდარა. ეს მოკვდა 23 წ. ქ. დ-მდე.
ამ წელში გამოეცა მისი შვილი არბაკი. ამ მეფემა ბერტო-
მივით მთელი დრო გაატარა საქართველოს შენებაში და მი-
სი ქალაქების გამშენიერებაში. გახდა საქართველოში მდი-
დარი ქალაქები, მშენიერების შენობებით. სასლებს აშენებდნენ
აგრეთ, თელი ქვით, კირით და ქსურამდნეს კრამიტით. *)

3 წ. წინ ქ. დ-მდე მოვიდა საქართველოში დიდ-ძალი
ჯარით ბერტომის ნათესავი ფარსმანი, გამოითხოვა არბაკი
საბრძოლველად, მოჰკლა და თვითონ გამოეცა.

ამ არეულობის დროს დასავლეთით საქართველო უფრო
უარეს მდგომარეობაში იყო. 48 წ. მიტრიატის შვილი ფარ-
სანი შემოვიდა კოლხიდაში, განაძევა არისტარსი და კოლხი-
და შეუერთა თავის სამეფოს; ამის შემდეგ მიტრიატის, შვი-
ლი მიტრიატ დიდისა, გახდა მმართველად; მერე ასსანდრი;
14 წ. ქ. დ-მდე პონტის სამეფო და კოლხიდა დაპყრო
პოლემონმა, ზენონ ლაოდიკეელის შვილმა.

*) ზოგი ერთნი, რომელთაც მოუხდათ ჩვენს ქვეყანაში შემოსვლა,
გვარწმუნებენ, რომ საქართველოში ამ დროს მოიპოვებოდა კარგი გზე-
ბიო, საცა მანძილიდამ მანძილამდე მგზავრთათვის გამართული იყო სა-
სტუმროებიო და საზოგადოდ ხალხი კეთილ-განწყობილებას იყვო
(უსლარი).

V.

ფარსმანის ანუ ადერკის შეფობა (3 წ. ქ. დ-მდე, ვიდრე
60 წ-მდე ქ. აქეთ.)

შემოერთება დასავლეთ საქართველოსი.—ფარსმანის ძმა. მიტ-
რიდატი.—რადამისტი.—მისი მოკვლა.—ანდრია პირველ-წოდე-
ბული და სიმონ კანანიტელი საქართველოში.—საქართველო
ფარსმანის დროს.—60 წ. საქართველო ორად იყოფება.

გამეფების შემდეგ ფარსმანმა დაიბრუნა სამეგრელო და
კლარჯეთი. 3 წ. ქ. დ. წინ რომის იმპერატორმა ტიბერიმ
პართიის მეფედ დასვა ტიჩიდატი და სთხოვა ფარსმანს, რომ
შეეწყობა მიეცა მისთვის; თავის მხრით დაჰპირდა, რომ მის
ძმას მიტჩიდატს მასცემს სომხეთის სამეფოს. ფარსმანმა შე-
ასრულა ეს თხოვნა იმპერატორისა, მოჰკლა სომხების მეფე
არტაგი და თავს ზარი დასცა სომხეთს. პართიის მეფე არტა-
შანი განრისხდა, შეაგრძნო დიდ-ძალი ჯარი და თავის შეი-
ლის ორგდის წინამძღოლობით გამოგზავნა ფარსმანზე. მა-
გრამ ორგდი, მძიმედ დაჭრილი ფარსმანისგან, მოკვდა და
მოკლი მისი ჯარი დამარცხდა. თვით არტაშანიც იძლია
რომაელებისგან. ამ ნაიზად პართიის სამეფო ერგო ტირი-
დატს და სომხეთი მიტჩიდატს, რომლებიც იუვნენ ფარსმა-
ნის მოგზავლების ქვეშ.

მაგრამ მალე ტიბერი მოკვდა და გამეფდა კაიკალიგულა.
ამ დროს არტაშანმა კიდევ დაიბრუნა პართიის სამეფო და
მიტჩიდატი, არტაშანის თხოვნით, გალიაში ჩასმული რომში
წაიყვანეს. მაგრამ ფარსმანის სიმძლავრემ იმდენად იმოქმედა

იმპერატორს კლავდიუსე, რომ ფარსმანის თხოვნით მიტრიდატს და დაუბრუნა მას სომხეთის ტახტი.

საუბედუროდ მალე ამათ შორის ჩამოვარდა უკმაყოფილება და ფარსმანმა განიზრახა მის მოკვლა; ამ დროს ფარსმანის შვილი რადამისტო სცდილობდა აეშალა ხალხი, რომ გამეფებულიყო მამის ადგილას. ფარსმანმა რომ შვილის გული მოეგო, მისცა ჯარა და გაგზავნა მიტრიდატზე იმ პირობით, რომ სომხეთის სამეფო დაეპყრო და გამეფებულიყო. რადამისტმა მოტყუებით და ტბიერებით მოჰკლა მიტრიდატი, დასრცა მისი ცოლ-შვილი და თვითონ გამეფდა სომხეთში. მაგრამ მალე პართიის მეფის კალაგუზისაგან განდევნილ იქმნა და, რომის იმპერატორის ნერონის თხოვნით, ფარსმანისაგან მოკლულ. 58 წ. ქ. დ. აქეთ სომხეთში გამეფდა ტირიდატი. ფარსმანს ნერონმა აჩუქა სომხეთის ერთი ნაწილი ერთგულებისათვის.

40 წ. ქ. დ-ის შემდეგ ანდრია მოციქული და სიმონ კანანიტელი მარიამ დედისაგან გამოგზავნილ იქმნენ საქართველოში, რომელიც დიოთის-მშობელს წილად ხვდა გასაქრისტიანებლად და გასანათლებლად; ეს მოციქულები ტრაპიზონიდან მოვიდნენ აჭარაში და ხალხი გააქრისტიანეს. აქედან წავიდნენ მესხეთში, ტაოს-კარში, სამეგრელოში, აფხაზეთში და უკუღან შეასრულეს თავისი კალი. ხალხი ინათლებოდა, ანგრეკდა უწინდელ საღვთავებს, ამხობდა კერპებს. ეს არ მოეწონა ფარსმანს და დევნა დაუწყო მოციქულებს. ამიტომ ანდრია წავიდა ბოსფორში (უიკიმში), სიმონი კი მოჰკლეს ნიკოპოში. ისეთ ნაირად დევნიდნენ ქრისტიანებს, რომ მალე კიდევ უკიდამ დაივიწყა ეს სჯული.

ფარსმანი თავის დიდი ხნის მეფობის განმავლობაში

საქართველოს
მეცნიერებათა
აკადემიის
ბიბლიოთეკა

უფრო მეტ უუზადლებას აქცევდა შინაურს საქმეებს და
ხის კეთილ-დღეობას. იმის დროს მცხეთა გაიზარდა, აშენდა.
ფარსმანი მოკვდა 60 წ. ქ. დ. აქეთ. მისი სიკვდილის წინ
მთელი საქართველო ორად გაიყო. მტკვრის მარჯვენა მხარე
ფარსმანმა ერთს თავის შვილს მისცა, მარცხენა მეორეს.

VI.

ორ-გამგეობა საქართველოში.

(60 წლიდან 129 წლამდე)

ბარტომი და კარტამი.—ფარსმან I შვილები.—ფარსმან II.—
აზორკი და არმაზელი.—ფარსმან III.—ომები სომხეთთან.—
უთანხმოება ფარსმან III და მირდატისა.—სიკვდილი ორივესი.

ორ-გამგეობა მდგომარეობდა იმაში, რომ საქართველოს
ქმართავდნენ ერთ-და-იგივე დროს ორი მეფე. ერთი ამთგანა
სტყვრებდა მცხეთაში და ქმართავდა უველა ადგილებს მტკვრის
მარცხენა მხრისას. მეორე იჯდა არმაზში და ქმართავდა
მტკვრის მარჯვენა მხარეს. რომელიმე ამთგან რომ მოკვდე-
ბოდა, მაშინ მის ადგილას შვილი გამეფდებოდა. საზოგადო
საქმეების განსახილველად და განკარგულების მოსახდენად ორი-
ვე ერთათ უნდა შეურილიყვნენ; ომიანობის დროს ერთი
სამხედრო საქმეს განაგებდა, მეორე შინაგანს. კარტამი მო-
კვდა 60 წ., ესე იგი სამი წლის მეფობის შემდეგ. ამის მა-
გიერ ამავე წელს გამეფდა შვილი მისი, ფარსმანი II. ბარ-
ტომი მოკვდა 72 წ. და ამით მოადგილე გახდა კოსი, შვი-
ლი ბარტომისა. ესენი დაიხრცნენ 87 წ. და ამით ადგილას
გამეფდნენ აზორკი და არმაზელი; ამ ორის სიკვდილის დროს

ცნობილი არ არის. 103—113 წ. აზოკისა და აზმანის
შემდეგ მეფობდნენ ადრეკი და აზმანსა. 113—129 მეფობ-
დნენ ფარსმან III და მიხრატ I.

ამ დროს მოხდა ომი სომხეთთან. განდევნილი სომხე-
ბის მეფე არტაშენი დიდ-ძალი სპარსეთის ჯარით მოადგა სემ-
ბათის წინამძღოლობით სომხეთის მეფეს ერვანდს. ამას მიე-
შეკლა ფარსმან II. სემბათმა სძლია ერვანდი, მოკლა და
გამეფდა არტაშენი. 87 წ. სემბათი გაემგზავრა ფარსმანის
ჯვარის ამოსაურვლად. მოტუებული აიღო ციხეები არტანისი
და წუნდა. ამ დროს გარდაიცვალა კასრა. ფარსმანმა მოი-
წვია არმანელი და აზოკი, გადასცა მათ მეფობა და მოკვდა.

ასალ მეფეებმა მოიწვიეს ოსები და მთიული ხალხები და
88 წ. შეესივნენ სომხეთს და მთლად მოსწყეს და ააოხრეს.
მდიდარის განძეულით დაბრუნდნენ და დადგნენ იარის პირ-
ზედ. დაწვია მათ სემბათი. ასტუდა ბრძოლა და ქართველები
დამარცხდნენ. სემბათმა განკლა მთელი საქართველო ქიზიუ-
დგან მოკიდებული, კიდრე მესხეთამდე და გააოხრა ქვეყნა;
მერე დაბრუნდა შინ. ქართველები კიდევ გამაგრდნენ, აწმენეს
დანგრეული ქალაქები, ციხეები და ბოლოს შეესივნენ სომხეთ-
სა. სომხეთის მეფემ არტაშანმა დაახვედრა ჯარი თავის შვი-
ლის ზარენის წინამძღოლობით, რომელიც დაამარცხეს ქართვე-
ლებმა, ტუვეთ წამოიყვანეს და დაამწყვდიეს დარეულში. ბო-
ლოს შერიგდნენ ქართველები სომხებთან იმ პირობით, რომ
პირველებმა დაუბრუნეს სომხებს ზარენი და მეორეებმა მესხე-
თის ციხეები. ფარსმანი III. *) და მიხრატ I სხვა-და-სხვა

*) ფარსმანი იყო კარგი მეგობარი იმპერატორის ადრიანისა და
ამიტომ მის სიცოცხლეშივე კალისგან ჩამოსხმული მისი სურათი
დასდგეს ბელონის ტაძარში მდ. ტიბრის ნაპირზე მეგობრობის და-
სამტკიცებლად.

ხასიათისანი იუენენ. რამდენადაც პირველი ჭკვიანი ღ კეთილი
იყო, იმდენად მეორე უჭკუო. მირდატიშ მოინდომა ფარსმა-
ნის მოკვლა, მაგრამ გაუგეს ღ განძეკეს საქართველოდგან.

მირდატიშ ორჯულ სტადა სპარსელების ჯარით შემოსე-
ვა საქართველოში, მაგრამ ქართველებმა ორივე-ჯერ რომაე-
ლების დახმარებით დამარცხეს ღ განძეკეს. პირ-იქით ფარ-
სმანი დიდის ჯარით შეესია სპარსეთს, მაგრამ მირდატისაგან
მოწამლულ იქმნა. ქართველები დაბრუნდნენ, ამით გამოედევნენ
სპარსეთის ჯარები, რომლებმაც დაიპყრეს საქართველო ღ მე-
ფედ დასვეს მირდატი, მაგრამ მალე ფარსმან შესამეს შვილმა
ადამმა შეაგროვა ჯარები, ლიხეზე დადარცხა მტრები ღ მირ-
დატი მოკვლა. ეს მოხდა 129 წ-ში. გამეფდა ადამი. ამით
გათავდა ორ-გამეობა საქართველოში.

VII.

(129 წლიდან 265 წლამდე)

მეფენი ამ დროისა.—მთიულეების შემოსევა და ამზასპის გაძლიე-
რება.—ამზასპს აღუდგნენ.—რევი.—გოტფების შემოსევა სამე-
გრელოში.—სიკვდილი ასფაგურისა.

ადამმა იმეფა სამ წელიწადს (129—132). ამის სიკვდილის
შემდეგ მისი შვილის ფარსმანის მცირე წლოვანობის გამო 14
წელიწადს ჭმართავდა ქვეყანას ადამის დედა გადდანი. 146 წ.
გამეფდა ფარსმან IV. ამის შემდეგ ამზასპი II 184 წლიდან
188 წლამდე. მერე სომხეთის მეფის შვილი რევი. რევის
შემდეგ ვახე 213—231 წლამდე, ამის შემდეგ ბაგური; მე-
რე 246 წლიდან მირდატი II, მირდატის შემდეგ 262 წ.
აღვიდა ტახტზედ ასფაგური.

ადამის ღ თარსმან IV მეფობა იყო მშვიდობიანი; ამ-
ზას II მეფობის დროს დეაღუთიდან ქართლს ოსები შე-
მოესივნენ, აქედან გასწიეს მცხეთისკენ ღ შემოერთუნენ მას.
ამზასმა მაშანვე შეატუბინა ერისთავებს ღ სთხოვა მოშვე-
ლება. თუათონ კი გაამაგრა ქალაქი მცხეთა ერთი წილი ჯა-
რით ღ მეორეთი წინ დაუხვდა ოსებს საფურცლყუე. მოხდა
შეტაკება. საღამოდის შეჩერა მან ოსების ჯარი. საღამოზე
დაბრუნდა მცხეთაში ღ გამაგრდა შიგ. ამზასს მტირე ჯა-
რი ჰყვანდა ღ უკელა ელოდა მცხეთის აღებას. გათენდა. ის
იყო ბრძოლას იწყობდნენ, რომ მცხეთას მოვიდა ერისთავე-
ბის ჯარი. უკელამ ერთად დაუწყეს ბრძოლა. ორი დღის
ბრძოლის განმავლობაში ოსები სრულიად დამარცხეს ღ გან-
დევნეს.

მტრების დამარცხებამ ისე გაამსიევა ამზასში, რომ მა-
შინვე იგი დიდის ჯარით წავიდა ჩრდილოეთ-კავკასეთში
მტრების დასასჯელად: დაიმორჩილა ოსეთი, განკლრა აფსაზე-
თამდე ღ დაიმორჩილა უკელა მთიულეები.

როცა დაბრუნდა საქართველოში, თავის ჯარის კაცებს
მისცა ნება, როგორც სურდათ ისრე მოქცეულიყვნენ. ამათ
თიიქმის გაატუავეს ხალხი, რომელიც მოთმანებიდგან გამო-
ვიდა ღ სთხოვა ერისთავებს ამზასშის განდევნა. სამეგრე-
ლოს, ოძისის, კლარჯეთის, წუნდის ერისთავებმა პირობა
შექტრეს ღ სთხოვეს სომხეთის მეფეს ვაგარშაკს, რომ მას
ქართველ მეფედ დაესვა თავისი შვალი. ამზასში მოქტელეს ღ
რევი გამეფდა.

რევი იყო კარგის ხასიათის კაცი, სულ-გრძელი ღ
გრძნობიერი. ამან აღკრძალა ადამიანის შესაწირავად მიტანა.
რევი ღიდი გავლენა ჰქონდა მის ცოლს სეფორას (ბერძნის

ქალს), რომლის სასოკრადაც მეუღლეს აშენა კერში აფრთხილ-
აგროვებ რევი ღმობიერად ეპურებოდა თითო-ოცოდა ქრისტი-
ანს, რომელნიც აქა-იქ მოიძებნებოდნენ. ამის მოადგილეობიც
ისე სასტიკად არ სდევნიდნენ ქრისტიანებს, როგორც აქ-
ამდის.

233 წელში სომხეთის სამეფო, სადაც აქამდის მეფე-
ბდნენ მეუფნი არშაკიდების გვარიდან, დაემოწმებოდა არდაშირს,
სპარსეთის მეფეს.

258 წ. გოტები ჩრდილოეთის მხრიდან მოვიდნენ
შავი ზღვის ნაპირას, გააკეთეს გემები და 15,000 კაცი
გაემგზავრნენ აფხაზეთისკენ. გადმოსხეს ჯარი ბიჭვინტას.
ბიჭვინტა მაშინ იყო მკარა ქალაქი ციხით, რომელიც აიღეს
და განადგურეს. აქედან შეესივნენ სამეგრელოს და უკელა მო-
სწყეს, დაანგრეს. ბერე წავიდნენ ტრაპეზონში. არდაშირის
მოადგილემ საფარმა ძალიან შეავიწროვა საქართველო. მი-
დატის მოადგილე ასფაგური მოთმინებიდან გამოვიდა და
წავიდა მთიულეთში ჯარების მოსაგროვებლად, მაგრამ 265
წელში იქვე მოკვდა და მით არშაკიდების შთამომავლობის მე-
ფობა საქართველოში დასრულდა.

VIII.

სასსანიდგების *) მეფობა საქართველოში.

დესპანთა გაგზავნა საფორთხან, — საქართველოს მეფედ ინიშნება-
მირიანი. — საფორთხის განკარგულებანი. — მირიანის საქმეები. — ოსე-
ბის და ფრანკების მოძრაობა,

სპარსეთში სასსანიდგების გაძლიერებას დიდი გავლენა
ქმნიდა ქართველობაზე. საფორთხის გულის მოსაგებლად ქართვე-
ლების ერისთავებმა მაშინვე გაუგზავნეს მას სპარსეთში დესპანები
და სთხოვეს შეიღო მიერ ქართველთა მეფედ; მით უკეთეს ეს
უნდოდათ, რომ ასთაგულის სიკვდილის შემდეგ აჩაკის დანა-
სტავილების გაძლიერება.

*) 226 წ. სპარსეთის მეფედ გახდა არდაშირი, შეიღო სასსა-
ნისა. აქედან იწყობა სასსანიდგების გვარის მეფობა სპარსეთში. არდა-
შირმა დაიპყრო მთელი მცირე აზია; დაამარცხა სრულიად რომის
ფარსი, სომხების ფართან შეერთებული. მთელი სომხეთი დაემორჩილა
სპარსეთს. სომხეთის მეფის შეიღო მცირე წლოვანი ტირიდატი გაა-
ქციეს რომში და დამალეს.

260 წ. თვით რომის იმპერატორმა მოიყვანა ფარსი სპარსეთზე,
სადაც მაშინ მეფობდა შეიღო არდაშირისა, საფორთხი. მაგრამ საფორთხა
დაამარცხა, თვით ვალერიანი დაატყვევეს და შეპირილი გალიაში
დაქპონდათ ხალხის საჩვენებლად. ვალერიანის მაგიერ საფორთხა და-
ნიშნა უბრალო კაცი ანტიოქელი, ვიღაც კირიდა, რომელიც მაშინვე
შეშინებულმა რომაელების ფარებმა მეფედ იცნეს. რომს შიშის ზარი
დაეცა. ვალერიანი შეწუხებული მოკვდა. მერე საფორთხა მოსწვა ანტიო-
ქია, ტარსი, კესარია. ამ ნაირად შეაძრწუნა და შეანძრია მთელი
აზია და ევროპა.

დესანებმა რომ მოახსენეს საფორს ქართველთა ხალხის
ხურვილი, მაშინ მან იკითხა: „სად არის ქალაქი მცხეთა, რომ
სიდიდელა? შორს არიან იქიდგან ქაზარველნი და ოსები? რო-
მელი გვარადგანაა საქართველოს მეფის ასული?“ საფორმა
მიიღო რა პასუხი კითხვებზე, მაშინვე გამოემგზავრა საქართვე-
ლოში, სადაც დიდი პატივი ჰქცეს. საფორმა ყველაფრით გმა-
ყოფილი დარჩა; დაუნიშნა ქართველებს მეფედ თავისი შვილი,
შვიდი წლის ძირიანი და დაუმორჩილა მას აგრეთვე სომხეთი და
მთიული ხალხი; ამის შემდეგ საფორმა მოახდინა განკარგულება,
რომ დაენიშნათ გაძდელი ძირიანისათვის და დროებით მძარ-
თველი საქართველოსა და წავიდა სპარსეთში.

ძირიანმა დიდი სიუკარული გამოიჩინა ქართული ენის,
სკულის, ჩვეულებების შესწავლაში. ამიტომ ხალხმაც შეიყუა-
რა. პირველი დრო მისი მეფობისა იყო ძლიან შოგთიანი.
მთიულები ხან დერბენდიდგან შემოესოფდნენ ხელმე საქარ-
თველოს, ხან დარიალის უელიდგან. მაგრამ ძირიანი ყველგან
ესწრობოდა და იგერებოდა მტრებს. რძიანობის დროსაც ის
მოუსვენრად იღვწოდა საქართველოს ქალაქების, ციხეების,
საღარაპების ასაშენებლად და გასაახლებლად; სხვათა შორის
მან გაამშვენია ფარნაოზის საფლავი.

ამავე მეფის დროს მოჰსდა შემოსევა საქართვე-
ლოში ოსებისა 276 წ. ესენი შეესივნენ აფხაზეთიდან
სამეგრელოს, აქედგან წავიდნენ კლარჯეთში, გააოხრეს აქა-
ურობა და მერე წავიდნენ პონტში. რომის იმპერატორმა ტა-
ციტმა გამოადგინა ესენი და თვით კავკასიონის მთების ძირში
მოკვდა.

ამავე წელიწადს შემოესივნენ ფრანგები ჯერ კლარჯეთს,
მერე სამეგრელოს. გააოხრეს უკვე გაოხრებული ქვეყანა და
მერე ეგრეთვე წავიდნენ ზღვით.

მაშინ როდესაც საქართველო იყო თავისუფალი ქვეყანა, იმ დროს სომხეთი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში სპარსეთის სამთავროს შემადგენელი და დიდ ტანჯვაში იყო. 287 წ. რომის იმპერატორმა ტირიდატმა (არშაკუნი) გამოაცხადა მეფედ სომხეთისა და გამომგზავნა აზიაში. ტირიდატს მიეკება დიდის სიხარულით მთელი სომხეთის ხალხი. ამან განდევნა სპარსელები და გამოედა, მაგრამ სპარსეთის მეფემ ბარამმა შეაგროვა უკუა თავისი ჯარები და დამარცხეს ტირიდატი. ეს კიდევ გაიქცა რომში. რომის იმპერატორმა დიოკლეტიანემ სრულიად დამარცხა სპარსეთის ჯარი: ამის შედეგი ის იყო, რომ აღადგინა სომხეთის სამეფო, მეფედ განდგა ტირიდატი. უფლება საქართველოს მეფეების დანიშვნის მიეცა რომის იმპერატორებს.

იმპერატორმა დიოკლეტიანემ მირიანის შვილი ბაქარი მიუვლად წაიყვანა რომში, მირიანი კი დაუნათესავა ტირიდატს: რეეს, მეორე შვილს მირიანისას, შერთო ტირიდატის ქალი.

მირიანმა კახეთში მმართველად დასვა რევი, და განჯის მაზრაში კი სპარსეთის მმართველის ნათესავი — ფეროზი. ამ გვარად ორივე მეფეებს არ აწყენინა: არც რომის იმპერატორს, არც სპარსეთის ხელმწიფეს.

IX.

ქრისტიანობის შემოღება საქართველოში.

კერძო თაყვანის-მცემლობა. — ცრუ-მორწმუნეობა. — ხმები ქრისტიან-
ზე. — ზოგიერთ წრეების სურვილი ქრისტიანობის მიღებისათვის.
— გაქრისტიანებული წრეები. — ქრისტიანობა რომის იმპერიაში
იქნეს უმთავრეს სახელმწიფო სჯულად.

საქართველოში მე-IV საუკუნის დასაწყისამდე იყო წარ-
მართობა, ურწმუნოება. ქართველთა სჯული შესდგებოდა ეგ-
ვიპტელების, ბერძნების, სპარსელების სჯულებიდან; ესენი
ისე იყვნენ შეკრულნი, რომ ერთი-ერთმანეთი დაემანჯუ-
რებინათ, ჯ კაცმა არ იცოდა თუ ქართველები რომელი საწმუ-
ნოებისა იყვნენ. ხალხში გავრცელდა ცრუ-მორწმუნეობა. ყო-
ველი დიდი ხე, ქვა, კლდე ჯ ამ გვარები ქართველების ღმე-
რთები იყვნენ. ეს ცრუ-მორწმუნეობა ისე ღრმად ჰქონდათ
ძალ-რბილში გაშვდარი, რომ ხალხში აქამდის არის დარჩო-
ბილი მისი კვალი.

ამ უსჯულოების დროს, ერთმა ურიამ, ელიოსმა მო-
ტანა წილად ხდომილი კვაროი ქრისტესი მცხეთაში ჯ მოუ-
თხრო ხალხს ამბავი დიდს მოციქულზე — მესსიასზე. ამ ხმე-
მა მეფე ფარსმანამდე მიაწიეს. ფარსმანს უნდოდა კვართი
სელში ჩაეკდო, მაგრამ ელიოსმა დამალა. ამის გარდა საქარ-
თველოს ურიებს მოსდიოდა ურიასტანადგან წერილები, რომ-
ლებშიაც ატუობინებდნენ აქაურებს ამბებს ქრისტეზე. ელიო-
სმა მიიღო წერილი მღვდლის ანასაგან. ანა სწერდა, რომ

ღვთის მოკლენილი უმაწილი აღიზარდა, ქსაკში მოვიდა, ესლა ამბობს—ღვთის შვილი ვარო. ჩვენი ხალხი ემზადება მის მოკვლას, რომ აღასრულოს მცნება მოსესა. ელიოსი ღ ამხანაგი მისი ღონგინოზ კარსნელი წავიდნენ იერუსალიმში, სადაც ნასეს ჯვარ-ცმული ქრისტე ღ წამოიღეს მცნეთას წილ ხდომილი კვართი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესა.

დიდი გავლენა ქართველებზე ჰქონდა აგრეთვე ანდრია ღ სიმონ მოციქულების მოსვლას. აგრეთვე ეპისკოპოსებს: კლი-მენტის ღ პალმს (ეს იყო მეგრელი), რომელნიც რომიდგან განდევნილ იუვენს მცირე აზიაში. ასე რომ წამდენათაც ქრისტიანობა ვრცელდებოდა ღ ედებოდა ხალხს, იმდენად უწმუ-ნოება გადიოდა ღ მცირდებოდა. მიზანს მეფის მეფობის დროს კი თვით სასახლეშიაც მოიღვა ფეხი.

ქრისტეს ამადლების შემდეგ მისი მოციქულები, ქრისტეს დარბაზისამებრ, მოედნენ მთელ ქვეყანას, რომ გაეგრძელებინათ სწავლა ღ სჯული თავის მასწავლებლისა. ეველსე მეტი იღვაწა ქრისტიანობისათვის მოციქულმა პავლემ, რომელმაც მოიპარა მთელი მცირე აზია, მაკედონია, საბერძნეთი ღ იტალია ღ, თუმცა სასტიკად სჯიდნენ ქრისტიანობის მოღვაწეთ, მაგრამ მან მაინც ეველგან დაარსა ქრისტიანობრივი საზოგადოებანი (წრენი). ეს წრეები ერთდებოდნენ ღ ერთმანეთს შველდნენ ეოველს უბედურებაში ღ დევნაში. მოციქულების შემდეგ ქადაგება დაიწვეს მრავალმა სსკა განათლებულ პირებმა, რომელთაც აგრეთვე სასტიკად სდევნიდნენ. ამ გვარი დევნა იყო იმ დრომდის, მინამ არ გამეფდა კონსტანტინე დიდი, შვილი კონსტანტინა ქლორისა. ამის გამეფებამდე თუმცა სასტიკად სჯიდნენ ქრისტიანებს, მაგრამ მაინც ქრისტიანობა ძალიან გავრცელებულიყო ღ ქრისტიანები გამრავლებულიყვნენ.

X.

ქრისტიანობის მიღება ქართველთაგან.

წმ. ნინო. — მისი დევნა. — მოსვლა ნინოსი საქართველოში. —
ორმეზდის და ზადენის დღესასწაული. — ქადაგება ნინოსი. —
მირიანის განათლება. — მეფის განკარგულება. — განათლება ქარ-
თველებისა. — ნინოს ქადაგება სხვა ადგილებში. — საქართვე-
ლოს ეკლესია ემორჩილება ანტიოქიის საპატრიარქოს. — გა-
ვლენა ქრისტიანობისა ქართველებზე. — გავლენა საერო სა-
ქმეებზე სამღვდელო პირებისა.

ნინო იყო კოლასტრიდგან, კაპანდოკიის ქალაქიდან, შვი-
ლი ღვთის მოშიშ და კეთილ-მოქმედ მშობლებისა. მატა-
ნობისასვე დაიბადა. ბიძა მისმა მიიყვანა იერუსალიმში და
მიაბარა აღსაზრდელად სარწას, ბეთლემელ ქალს, რომელიც
ეკლესიაში მსახურობდა. ნინოს კარგად შესწავლილი ჰქონდა
ქრისტეს სწავლა, როცა იერუსალიმში მოვიდა ერთი დედა-
ცი და სხვა დავა, რომ იმპერატორის კონსტანტი ქაღრიის
ცოლს ელენეს ქსურს მიიღოს ქრისტიანობა. ნინო, პა-
ტრიარქის ნება-დართვით, გაემგზავრა იმ დედა-კაცთან ერთად
რომში, მოვიდა აქ და მონასტერში შევიდა. ამ მონასტერში
სცხოვრობდნენ და სწავლობდნენ 50 ქალი, ამათ რიცხვში
მშვენიერი რთესიმეც ერია.

დოკლეტიანმა რომ გაიგო მშვენიერება რთესიმესი,
მოინდომა მის ცოლად შეერთვა. ქალებს თავს ზარი დაეცათ
და ყველანი გაიქცნენ. ნინომ აიყვანა რთესიმე და გაიწი და
მოიქცა სომხეთში. სომხეთის მეფემ ტირიდატმა იპოვა რთე-

სიმე ღ გიანე ღ დახრცა, რადგან მათ არ მოინდომეს დი-
კლუტიანეს ცოლობა.

ნინო პირველად იმალებოდა ჩრდილოეთ სომხეთში: მე-
რე მეორე წელიწადს, ივლისის თვეში, ის მოვიდა საქართვე-
ლოში. ნინო ჟერ მოვიდა ჯავახეთში. აქ გამოავითხა მცხე-
თა. —მეთევზეებს მას მისცეს საჭმელი—ზურა. ჯავახეთის
ახალ-ქალაქიდან მოვიდა ქალაქ ურბნისში. ურბნისიდან, რამ-
დენიმე დღის შემდეგ, დიდ-ძალ ხალხთან ერთად მოვიდა არ-
მაზში, სადაც მოაწოდებოდა ხალხი ვეკელ გუთხიდან ორმო-
ზდის ღ ზადენის დღეობაზე.

ხალხის ცრუ-მოწმუნეობამ ააღელვა ნინო. იგი დიდის
სიმწუხარით უყურებდა იმას, რაც ხდებოდა მის თვალ-წინ. —
სთხოვა ნინომ ღმერთს, რომ მისთვის მიეცა ძალა ამ წარმართ
ხალხის ჭეშმარიტ გზაზე დასაყენებლად. შუა დღისას ასტუდა
დიდი ქარიშხალი სეტყვით ღ მთელი მღორცავი ხალხის გუნდა გა-
ნახნია. ამის შემდეგ ნინო დასახლდა მცხეთაში. დაიწყო ქადა-
გება ღ ხალხის სწავლა ღ აკად-მყოფების გურნება სხვა-და-
სხვა წამლებით ღ ჟვრით. პირველი მოწაფე მისი იყო აბია-
თარი ღ მისი ცოლ-შვილი, აგრეთვე ზოგიერთი მეფის კარის
კაცები ღ თვით მირიანის მეუღლე ნანა, რომელიც მოაჩინა
ნინომ დიდი-ხნას სწეულებისაგან. მირიანა გაკვირვებული იყო,
რომ ცოლი მოუჩნა. მოიწვია ნინო ღ დიდ-ხანს ემუსაიფა
ქრისტეს სჯულზე.

ბოლოს მირიანმა გამოიწერა საბერძნეთიდან მღვდლები
ღ მთელის თავის ხალხით მოინათლა. იქ, სადაც იყო ორ-
მოზდის კერძი, დასდგეს ხის ჟვარი ღ ხალხი მას თავიანთს
სცემდა. იქ, სადაც იყო მეფის ბაღი (მცხეთაში), დაიწყო
შენება პირველის ეკლესიისა. რომის იმპერატორმა კონსტან-

ტინე დიდმა დიდის სიხარულით მიიღო მიწიანისა და ქართველების განთავლის ამბავი და მაშინვე მძევლად შეიღო ბაქარი, შვიდი მიწიანისა, განთავისუფლა.

ნინო გახარებული საქმის ამგვარად წარმატებისა-გამო, წავიდა სხვა საქართველოს ადგილებში და ეველგან ასწავლიდა და უქადაგებდა ხალხს. მალე მოაქცია ეველანი ქრისტიანობაზე. მის სწავლას გაუღენა ჰქონდა მთიულ ხალხშიაღ.

შვიდი წლის შემდეგ (325 წ.) საქართველოს ეპისკოპოსი მიეწერა ანტიოქიის საპატრიარქოს.

ამ ნაირად მოხდა ქრისტიანობის მიღება ქართველებისა. ქრისტიანობამ მჭიდროდ შეაერთა ქართველები. ჩამოაგდო მათში სიყვარული.

XI

ქრისტიანობის მიღებიდან გიდრე ვახტანგ გორგასლანამდე.

გამგზავრება მირიანისა იერუსალიმში.—გამეფება ბაქარისა.—სეოლები.—ომი სპარსეთთან და სომხეთთან.—მეფობა მირდატ III.—მეფობა ვარზბაკურისა, ცირიდატისა, ფარსმან V და მირდატ IV.

ქრისტიანობის მიღების შემდეგ მიწიანი გაემგზავრა იერუსალიმში ღვთის საფლავის თაყვანის-საგემლად. მივიდა იერუსალიმში და იმპერატორის ნება დართვით ააშენა თავის საძვანე ტაძარი პატრიარხისა ჯვარისა. იქიდან რამდენიმე დღე დაბრუნდა, კახეთი შემოეერთა თავის სამეფოს, რადგან მისი მმართველი რევი გარდაცვლილიყო. თვითონაც გარდასცა მეფობა ბაქარს და მოკვდა 342 წელში.

ქართული
საქართველო

ბაქარმა მამაზე ნაკლები სიკეთე არ ღაღადებს საქართველოში. მოაწვია საბერძნეთიდან ნასწავლი გაცეები; ეკლესიებთან ერთად ააშენებინა სკოლები. ეს ნასწავლი გაცეები სკოლებში ასწავლიდნენ უკვლას საგნებს ქართულს ენაზე; აგრეთვე ვაღდე-ბული გასადა ესწავლებინათ ბერძნული და ასსიარული ენებიც. უკვლას ბაქარის ბრძანებით ააშენეს მრავალი ტაძრები, რომლებშიც დააყენა უკეთესნი მჭადგებელნი საწმენოებისა. მათ წყალობით მალე ქრისტიან სკოლა მიიღეს აფხაზებმა, ხევისურებმა და კავკასიის სხვა ხალხებმაც.

ბაქარის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა შვილი მისი მირდატ III 364 წ. ამის მეფობა იყო მშვიდი და მეგობრული კავშირით შეზავებული რომის იმპერატორთან, რომელიც ემზადებოდა სპარსეთთან საომრად. ამის შვილის ვარზაყურის მეფობის დროს სპარსებმა დაიმორჩილეს ბეკრი ადგილები და სთხოვეს სომხებს და ქართველებს, რომ უოკელ წელიწადს მათთვის სარკი ეძლიათ. ვარზაყური შაჰისაგან განხეთის ხეობა დაიძალა, თუძცა მას სთხოვდნენ მისი ერისთავები და სომხები სპარსებთან შებმას. სპარსეთის ჯარი ამასობაში შემოვიდა საქართველოში; ამით თბილისში სოლოლაკის გორაზე ააშენეს ციხე სახელად „შურის ციხე“, რომელშიც დააყენეს თავისი ჯარები. ხალხი შეაეწიროკეს და სარკი დაადგეს. სპარსელები იმ დრომდის იყვნენ საქართველოში, მინამ მეფე ქართველთა არ დაჰმირდა სარკის მიცემას და არ დაუთმო მათ აღმოსავლეთი ნაწილი განხეთისა, აგრეთვე განჯის მაზრა (არანი) და მშველად არ მისცა ფეროზის შვილები.

რომის იმპერატორს არ მოეწონა უოფა-ქცევა ვარზაყურისა. დაიპყრო კლარჯეთი არსიანამდის და მმართველად დასვა თავადი საერომათი. სპარსეთის მეფეს ეწეინა ეს. დიდ-

ძალი უაჩიოთ დაეცა რომაელების ჯარს, დასოცა ისინი და ჯარს
დეკან საურმათი. 393 წ. მოკვდა კარაზბაკური, რომელსაც
დაწნა სამი მცირე-წლოვანი შვილი. გამეფდა მისი სიმე რევის
შვილი, ტრდატი. ამის მეფობაში არა მომხდარა-რა შესა-
ნიშნავი.

405 წ. ტრდატის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა შვილი
კარაზბაკურისა ფარსმან V. ამან საქართველო განთავისუფლა
სპარსეთის გავლენისგან და ხარკი აღარ აძლია. მაგრამ
სამი წლის შემდეგ მოკვდა და 408 წ. გამეფდა მისი
მირდატი მე-IV. ეს იყო ამაჟი და თავ-მოუფარე კაცი. არა
სცდილობდა, რომ საქართველო დაეცვა სპარსებისგან, რომ-
ელთაც უარი უთხრა ხარკის მიცემაზე. სპარსეთის მეფე გან-
რისხებული 410 წ. წამოვიდა და ერთ შეტაკებაში დაამარცხა
მირდატი და ტყვე ჰყო, მოიარა მოელი საქართველო, დაან-
გრია ეკლესიები და გააოხრა უკლავური. მეფის სასლობა და
სამღვდელოება გაიქცნენ კაცხის ხევში. მირდატი გაგზავნეს
ბაღდადში და იქ მოკვდა. საქართველო საშინელ მდგომარეო-
ბაში ჩავარდა.

უთაობა.—არჩილ.—მირდატი V.—უკანასკნელი დრო გორგ-
ასლანამდე.

სპარსების შემოსევის შემდეგ საქართველოს არა ჰყოლია
მეფე და მმართველი სამი წლის განმავლობამდე. 413 წელს,
როცა სპარსელებს სხვა ხალხებთან ომი აუტუდათ, ქართვე-
ლებმა გაამეფეს არჩილი, შვილი მირდატი IV-სა. ამან მეგობ-
რული განწყობილება დასდო საბერძნეთის იმპერატორს და კე-

ქართული
საქმიანობა

კლესიების შენება და გასუფთავება დაიწყო. ეკკლესიები
იუვენე მოგვებით, რომელნიც სპარსელების შემოსევის დროს
დაექვედნენ შიგ მოგვით უზიჯეს აწილეს. აწილის და ადირ-
ბეჟანის მმართველები დაეცნენ ქართველებს, მაგრამ აწილმა
დაამარცხა და წაართვა დიდ-ძალი ალაფი.

434. წ. აწილი მოკვდა და გაეფა მისი შვილი მი-
რდატი V, რომელმაც შეიერთა ქალი ბარზაბოდისა, სპარსეთის
მეფისა და ამ ნაირად ჩამოაგო მეგობრობა ორ სახელმწიფოს
შუა. მაგრამ მალე მოკვდა ბარზაბოდი და ავიდა სპარსეთის
ტახტზედ იეზდიგერდ II, რომელიც დაეცა ბერძნების ჯარს
ნიზიბისში და განდევნა იქიდან; მეტე ადირბეჟანის მმართველს
უბრძანა დაეპყრო სომხეთი და საქართველო და დაეუენებინა იქ
მრავალი მოგვები და ამასთანავე წერილით მიიწვევდა ქართველ-
თა და სომხთა ჯარებს სოფასანში, გუზნების წინააღმდეგ სა-
ბრძოლველად. ამასობაში მოკვდა (446 წ.) მირდატი V, რომ-
ელსაც დარჩა 7 წლის ვაჟი ვახტანგი.

თუმიცა სპარსელები დიდად აბრკოლებდნენ ქრისტიანობის
გავრცელებას საქართველოში, თუმიცა ეკკლესიებს, სკოლებს
ანგრევდნენ და მოგვებს უუენებდნენ ქართველებს, მაგრამ მაინც
ქრისტიანობამ მოიღვა მკვიდრი ფესვები საქართველოში ამ
ერთი საუკუნის განმავლობაში.

ამავე დროს შემოიღეს საქართველოში ახალი ასოები—
ხუცური, რომელიც მოიგონა მესრობმა ჯაფელის შემწეობით.
ამ ასოებსე სწერდნენ და სთარგმნიდნენ სამღვთო წიგნებსა.

XII.

შეფობა ვახტანგ გორგასლანისა, მარტო მე-V შვილისა.

ყმაწვილობა ვახტანგისა და მისი აღზრდა.—მდგომარეობა საქართველოსი ვახტანგის გავაჟიანობამდე.—მტრების შემოსევა.—პერძნები იპყრობენ აუზაზეთს.—ომი ვახტანგისა ოსებთან და ჩერქეზებთან.—ვახტანგი ცოლად ირთავს სპარსეთის მეფის ასულს.

დაბადებისა-თანავე ვახტანგი აღსაზრდელად მისცეს ქართლის ერისთავს და საქართველოს ჯარის წინამძღოლს, საურმაგს. ამის საკვდილის შემდეგ ზრდიდნენ ვახტანგს ჯარის ასალი წინამძღოლი ჯუანშერი და მთავარ-ეპისკოპოსი მიხეილი. ამათგან ვახტანგი, გარდა ფიზიკური განვითარებისა, სწავლობდა ღვთის მეტეველებას და სხვა საგნებს; ამათვე ჩაუნერგეს გულში დაბლობულს მომავალს მეფეს ღრმა სიუკარული ქართველთა ერისადმი.

ვახტანგ იზრდებოდა და სამეფოს გამართვად მისი დედა —სუნდუხტა—ცხრა წელს (446 წლიდან 454 წლამდე). ამ დროს განმავლობაში დიდი უბედურებანი ეწვია საქართველოს: ჯერ ერთი რომ სპარსეთის მეფემ იეზდიგერდმა, რომელმაც სრულიად დაამხო და დასუსტა სომხეთის სამეფო, მოინდომა ამ უკანადვე საქართველოს გაუბედურება. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ქართველები ქრისტიანობას თავს არ ანებებდნენ. საქართველოს დარბევა მინდობილი ჰქონდა ადირბეიჯანის მმართველს, ბარზაბოდეს. მაგრამ სუნდუხტამ—ბარზაბოდის ქალმა—შეაბრალა მამის თავი თვისი და საქართველო და, თუშტა

მან არ აღასრულა თავის მეფის სურვილი, მაგრამ მაინც საქართველოში გამოგზავნა ზოროასტრის სჯულის მღვდლები — მოგენი, რომელნიც მოწიწებით შეუდგნენ ამ სჯულის გავრცელებას ქართველებში. მეორეთ, 449 წელში შემოესივნენ ოსები საქართველოს, ააოხრეს ქართლი და დიდ-ძალი ხალხი ტუვე ჰეგეს, სხვათა შორის ვანტანგის დაც. მერე შეესივნენ ალბანის (გაღმა მხარეს), გააოხრეს ქვეყანა და დაღესტანში გადავიდნენ, აქედან დაბრუნდნენ თავის ქვეყანაში. 452 წელს ბერძნებმა დაიპყრეს აფხაზეთი და ერთი ნაწილი სამეგრელოსი.

ამასობაში ვანტანგი შეიქმნა 15 წლისა და 454 წელში გამეფდა. ეს იყო ჯან-მრთელი, მაღალი და ლამაზი ყმაწვილი პატი. ვანტანგმა პირველსავე დღეს თავის სატანტო სიტყვაში გამოაცხადა, რომ უეჭველად სამაგიეროს გადაუხდის ოსებს და მეგობრული განწყობილობა ექნება სპარსეთთან და სპარსეთთან. 455 წელში სრულად დამზადებული იყო ვანტანგი სამომად. მის ჯარში იყვნენ მოწვეულნი ქართველების გარდა ყველა ის ხალხები, რომელნიც დაზარალებულნი იყვნენ ოსების შემოსევისაგან; მდინარე არაგვის პირზედ, მუხრანის მინდორში, ახალ-გაზდა ვანტანგმა დახვდა თავის ჯარებს და ძლიან გაუხარდა, რომ მეომარნი მიეგებნენ აღტაცებით და გარვის მოწყობილობით. შეიდ დღეს იმზარულეს ჯარებმა და ილოცეს, მერე ვანტანგმა სამეფოს მმართველად დასვა თავისი დედა, და თითონ გაემგზავრა დარიალის ელიდგან ოსეთისკენ. ეს ელი გაქმავრებიანთ ოსებს. ომი დაიწყო ორთა შუა (поединок) ბრძოლით; თვით მეფე ვანტანგმა გამოიწვია გამოჩენილნი მებრძოლნი: თარხან ქაზარეკელი და ოსი ბაყათარი და ესენი დასძლია. მერე ჯარს უბრძანა შეესოდნენ მტრებს. შეშინებული ოსები გაიქცნენ, ქართველები გამოედევნენ და ააოხრეს მათი

ქვეყანა. ვახტანგმა დაამარცხა ქაზარეველნი, ზეჩენებმა, ტა-
რა შიშა ოსებისა, ჩუჩქელებისა, გაანთავისუფლა თავისი და ჭ
შველანი ტუვეთ წაუყვანილნი ქართლიდგან, წაართვა მრავალი
ცხენი ჭ სსკა საქონელი ჭ ათხაზეთიდგან საქართველოში
დაბრუნდა.

დაბრუნდა თუ არა, მაშინვე გაუგზავნა სპარსეთის მე-
ფეს, ორმუზდს, იესდიგერდის შვილს, დიდ-ძალი საჩუქრები
და სთხოვა ცოლად ქალი. ორმუზდს იამა გულგუთილობა და
გმირული მოქმედება ვახტანგისა და შეუსრულა მას სურვილი.

მდგომარეობა საქართველოს დასავლეთის ნაწილებისა. — ვინმე
გუბაძე. — ვახტანგის ომები ბერძნებთან. — ზავი ბერძნებთან. —
სპარსეთის ჯარების დაზოცვა. — სპარსეთის მეფე უწყრება ვახ-
ტანგს. — მოგვების განდევნა საქართველოდგან. — სპარსელების
შემოსევა. — ბერძნების მოშველება. — ზავი ქართველთა სპარსეთ-
თან და საბერძნეთთან.

მეოთხე საუკუნის დამლევს ჩვენ ვიცით, რომ კლარჯე-
თის, ოძრხის და წუნდის საერისთავოები დაპყრობილნი იყვნენ
ბერძნებისაგან. 452 წ. ვილაც გუბაძემ მოინდომა გამეფება,
რისგანმცა შეაერთა ეს ხალხები და ლაზიკის სამეფო დაამყარა.
ბოლმას ისე გაძლიერდა, რომ მოინდომა სკანეთში შესევა.
ამასობაში ბერძნებმაც მოინდომეს სპარსეთის დასავლეთი მიჯ-
ნების დაჭრა.

სპარსეთის მეფემ ორმუზდმა გამეუგზავნა ვახტანგს თა-
ვისი ჯარები ჭ სთხოვა ბერძნების წინააღმდეგ ბრძოლა და-

ეწეო. კასტანგსაც ეს უნდოდა. მეფეს მოეშველნენ სომხებიც. კასტანგი ჯარით მიადგა ციხე კარახზოლს, მაგრამ ვერ აიღო. შემოართუა ერთი ნაწილი ჯარი და მეორეთი გაემგზავრა პონტში (ლაზისტანში). გუბაძე შეშინებული 466 წ. გაიქცა კოსტანტინოპოლში მეფე ლეონ დიდთან. კასტანგმა აიღო არზიანძოარი, ეკლეცია, სტერი და დატყვევა კაი ძალი ხალხი, სსკათა-შორის მღვდლებიც, რომელთაც მოეპურა პატივით და გულ-გეთილად; ბევრნი ამთვან გაანთავისუფლა. ციხეში დამწყვდეულ ხალხს ძალიან მოეწონა კასტანგის კეთილ-გულობა და მოინდომა მასთან ზავი. ციხის მცხოვრებლებმა კასტანგს საჩუქრად მიაბრუნეს 1,000 ლიტრა რქო და 500 ნაჭერი ძვირ-ფასი ფარსეული.

იმპერატორმა ლეონმა აგრეთვე მოინდომა დაზავება კასტანგთან მხოლოდ იმ პირობით, რომ სპარსთა ჯარი გაეწევიტა. მეფე დათანხმდა. გააცალკევა ქართველთა ჯარები სპარსელების ჯარებისაგან და ბერძნები დაეცნენ სპარსელებს. ესენი დამარცხდნენ, მაგრამ კასტანგი თავის-თავის გასამართლებლად სპარსეთის მეფის წინაშე დაეცა დაღალულ ბერძნების ჯარს და სრულიად დამარცხა იზანი და განდევნა შავ-ზღვის ნაპირებისკენ. ლეონი, რომელიც ის იყო პონტში მოსულიყო, ძალიან გატკეპირდა კასტანგის ამ გვარი ყოფა-ქცევით, მაგრამ კასტანგმა ამ ბრძოლის მიზეზი გადახრალა ბერძნების ჯარების წინამძღოლს—პოლიკარტოსს. შეიკრა ზავი ლეონს და კასტანგს შუა. ამ ზავით კასტანგს დაუბრუნდა ყველა დასავლეთის ნაწილები საქართველოსა, გუბაძე განდევნილ იქნა კოსტანტინოპოლში და კასტანგი დაინიშნა ლეონის ასულზე, რომელსაც მზითვად მიეცა აფხაზეთი.

ზავის შემდეგ კასტანგმა მოიარა თავისი ახალი ქვეყნები,

აშენა მათში მონასტრები, ჩამოაგდო წესიერებანი და გაძე-
რკვებული დაბრუნდა თავის სატანტო ქალაქში.

კასტანგი ამის შემდეგ ძალიან ცუდად ეპყრობოდა სა-
ქართველოში მეოფე სპარსელებს და მოგებებს. სპარსეთის მე-
ოფეს არ ეჭაშნიკა მეოფის ამ გვარი ქცევა სპარსეთის ჯარების
გაწვევების შესახებ და უფრო მეტად ზავი და დამეგობრობა
საბერძნეთთან. ახლად გაშეუბნული სპარსეთის მეოფე — ფარუზი
(ძმა ორმუზდისა) დიდ-ძალი ჯარით დაეცა სომხეთს და ალბა-
ნიას, გააოხრა ეს ქვეყნები და შემოესია საქართველოს.

კასტანგმა სთხოვა მოშველება ლეონს, რომელმაც გა-
მოუგზავნა 80,000 კაცი. საქართველოში სპარსელების ჯარ-
ებს დაუსდნენ მაგარი ციხეები და სრულიად წინ ვერ იწვე-
დნენ. ფარუზმა გაიგო თუ არა, რომ ბერძნების ჯარები
მოვიდნენო, მაშინვე შერიგება სთხოვა კასტანგს ამ პირო-
ბით, რომ მოგებებისთვის ნება მიეცა საქართველოში ციხე-
თაუკანის-მცემლობა გაეგრძელებინათ. კასტანგმა არ მიიღო
ეს პირობა. მაშინ ფარუზმა გამოუგზავნა კასტანგს ძვირ-
ფასი საჩუქრები, ძვირფასი სამეფო გვირგვინი და იწვევ-
და შერიგებაზედ მოსალაპარაკებლად. კასტანგმა მიიღო ეს
საჩუქრები და თავის მხრით გაუგზავნა მას 500 მონა და
1000 მსკვლი, 500 ძვირფასი ფარჩა და მერე მიეგება ფი-
რუზს.

ამ ზავის ძალით საქართველო სრულიად თავისუფალ და
სპარსეთისაგან დამოუკიდებელ სამეფოდ შეიქმნა და ეს ზავი
დაგვირგვინდა მით, რომ ფარუზს კასტანგმა მიათხოვა თა-
ვისა და. კასტანგისავე შემაჯავრობით საბერძნეთმა და სპარ-
სეთმა მეგობრული ზავი შექცევს ურთიერთ-შორის.

ამ ნაირი გავლენა ჰქონდა საქართველოს ერს ვანტანგ
პეტის დროს მაშინდელ უძლიერეს ხალხების ცხოვრების
მიმდინარეობაზე.

საქართველოს მდგომარეობა.—ვანტანგის იერუსალიმში გამ-
გზავრება.—ომი ინდოსტანში.—სასულიერო საქმენი.—მოსვლა
საქართველოში 13-თა სირიელ მამათა.—ვანტანგი ირთავს
ლეონის ასულს, აშენებს ქალაქ თბილისს.—სპარსელების შე-
მოსევა.—სიკვდილი ვანტანგისა.

შემოფარგლული და განთავისუფლებული საქართველო
ვანტანგმა გაქუა ათ საუკისთაოთ, ერისთავებად დასვა გამო-
ჩენილნი თვისნი საზღვრები. მეკე გამოეტსოვა თავის ზნაწი-
ნა შვიდს, დაჩის, და 10,000 უკეთეს ჯარით გაემგზავრა
სალოცავად იერუსალიმში. იქიდგან წავიდა სპარსეთში. სპარ-
სეთის მეფემ გაიყოლია ინდოსტანში სხვა-და-სხვა ხალხების
დასაპყრობლად. აქედგან სხვა განძეულთა შორის დაბრუნები-
სას მოიტანეს ქართველებმა აბრეშუმის ჭიის თესლი.

როცა დაბრუნდა ვანტანგი საქართველოში, ჩვენი ეკლე-
სია სრულიად განთავისუფლად გარეშე სამატრიარქოს დამო-
კიდებულებიდაცან. დააწესა საკუთარი სამატრიარქო, რომელსაც
შეადგენდნენ თორმეტი საეპისკოპოსო ერთის პატრიარქის
დამოკიდებულების ქვეშ. აგრეთვე საბერძნეთიდაცან გამოიწერა
სამღვდელო პირნი, რომელთაც მოუყვანეს ცოლად ლეონის
ასული.

ამავე დროს სირიიდან მოვიდნენ ცამეტი მამანი

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

(ბერნი), რომელთაც ააშენეს მონასტრები. *) ამ მონასტრებში ეს წმინდანნი ასწავლიდნენ ხალხს და ღმრად უნერგავდნენ ქრისტეს სჯულს, ასე რომ ცეცხლთ-თაყვანის-მცემლობას თითქმის სრულიად შემოეკეცა ფრთები.

მეფე ვასტანგსვე ეკუთვნის თბილისის აშენების დაწყება. გარდმოცემა გვეუბნება, რომ ის ადგილი, სადაც ესლა თბილისია მოშენებული, წინეთ იყო მოცული დიდის უტესარის ტყით. ამ ტყეში ერთხელ მოინადირა ვასტანგმა, აათრინეს სოხობი, რომელსაც მეფემ გამოადევნა თავისი ქორი ჭ მე-რე თვითონაც ცხენის ჭენებით დაედევნა. მივიდნენ ჭ ნახეს, რომ ქორი ჭ სოხობი ჩაცვივნულან წყალში ჭ მოხარშულან. მეფეს ძალიან მოეწონა ეს წყალი ჭ მისი მიდამო. მალე დაიწყო აქ ქალაქის შენება, რომელსაც ამ თბილი წყლების გამო დაარქვა თბილისი.

საქართველო რომ ამ გვარად გაძლიერდა, საბერძნეთში ღეონის საგვდილის შემდეგ ბევრი ცვლილება მოხდა ჭ გამეფდა ანასტასი, მტერი ქრისტიანობისა.

სპარსეთში გამეფდა ფარუზის შვილი—ყოზადი, კაცი ცბიერი ჭ მეომარი, რომელმაც მოინდომა სპარსეთის სამეფოს გაძლიერება ჭ გაგანიერება. ყოზადს უნდოდა, რომ ვახ-

*) იოანე, აბიბოსი, ანტონი, დავითი, ზენონი, ისიდორე, იასე, იოსები, მიხეილი, პიროსი, სტეფანე, შიო და ფადეი. პირველმა ააშენა ზედაზენის მონასტერი, მეორემ ნეკრესის, ანტონიმ მარტყოფის, დავითმა გარეჯის, ზენონმა იყალთოს, ისიდორემ სამთავისის, იასემ წალკის, მიხეილმა ულუმბის, პიროსმა ბრეთის, იოსებმა ალავერდის, შიომ მღვიმის, სტეფანემ ხირსის და სხვ.

ტანგს შემწეობა მიეცა მისთვის წინააღმდეგ საბერძნეთისა-
ყოზადმა გამოუგზავნა მეფეს მოციქულები. ვახტანგმა აწაფე-
რი შემწეობა არ მისცა, თუმცა კარგათ იცოდა, რომ ამდენი
კადნიერება იაფად არ დაუჯდებოდა.

ეგელანი მოკლადნენ ყოზადის შემოსევას, ამიტომ გაი-
ხიზნენ მთებში; მეფემ კი გაამაგრა მცხეთა და აქ ჯარების
უფროსებად დასვა ერისთავები: დიმიტრი, ნესე და ბივრი-
ტიანი, თვითონ კი გამაგრდა უჯარმაში.

მართლაც, ყოზადი შემოვიდა საქართველოში. მოაოხრა
ქიზიყი, აიღო ჭყრმის და გელის ციხეები, მერე მოადგა ვახ-
ტანგს. სამ დღეს გაგრძელდა ბრძოლა. ორივე მხრივ მრავა-
ლი დაიხრცა. მეოთხე დღეს დილას შეესია ვახტანგი მტერს,
ბეერი დასოცეს. ვახტანგი მტრის შიგ შუა გულში გაეჭანა:
მოჭკლა შვილი ყოზადისა და თაოონაც მძიმედ დაიჭრა. შუა-
ბრძოლა დღემდის გაგრძელდა. ბოლოს მტრები გაიქცნენ—
ქართველებს კი დიდ-ძალი ალაფი დარჩათ.

მაგრამ რამდამ სპარსელებმა გაიკეს ვახტანგის ჭრილო-
ბა, გამხნეგდნენ და ხელ-მეორეთ შეეტაკნენ ქართველებს.
აქედან სპარსელები გადავიდნენ მტკვარზე, დახვრიეს თბი-
ლისი, აწმარის ციხე და დაიპყრეს ქართლი, მცხეთა კი ვერ
აიღეს.

სამწუხაროდ, ჭრილობამ ბოლო მოუღო მძლავრს მე-
ფეს. ამან თავის მოადგილეთ დანიშნა თავისი შვილი დანი,
ორი უმცროსი შვილები დასვა ტაშის-კარის, წუნდის და აფ-
ხაზეთის ერისთავებათ და მალე გარდაიცვალა—499 წელში.
ეს მეფე ქმარხაა მცხეთის ეკლესიაში.

სიკვდილის წინ ვახტანგმა დააწოვა ქართველები და სთხო-

კა, რომ ეოფილიენენ უშიშარნი, გულადნი, ქრისტიანობის
მოყვარენი ღ მესაკენი ბერძენთა.

XIII.

500 წლიდგან 583 წლამდე.

ომები სპარსელებისა ბერძენებთან.—სპარსელები საქართველოში.
—ამის მდგომარეობა.—თბილისის სატახტო ქალაქად გახდომა.
—ქსნის და არაგვის ერისთავები.—ლაზიკა.—აღდგენა ლაზიკის
სამეფოსა.—ამის-გამო ომი.—ბერძნები ავიწროებენ ლაზიკის
და კოლხიდის მცხოვრებთ.

ქართლიდგან სპარსელების ჯარი გაემგზავრა ყარნუ-ქა-
ლაქისკენ, რომელსაც უახლოვდებოდნენ ბერძნების ჯარები.
ორივე განძინებულნი ჯარები შეხვდნენ ერთმანეთს ყარნიფორის
კელზე. მოხდა საშინელი ბრძოლა. ორივე მხრივ დაიხრდა
დიდ-ძალი მეომარი, ჩის-გამო სპარსელებმა ღ ბერძნებმაც
შეახერხეს ბრძოლა. მაგრამ მაინც შემდეგში ბერძნები სრუ-
ლიად დამარცხებულნი დარჩნენ. ეობადმა 80,000 ჯარის კაცი
გაუწევიტა, აიღო მრავალი ქალაქები ღ მაშინ შეურიგდა,
როცა მიიღო ანასტასიასგან ურიტხვი საჩუქარი.

ამ ნაირად ეობადმა დაიპრო საბერძნეთის აღმოსავლეთი
ნაწილი, სომხეთი ღ თითქმის მთელი საქართველო. ამან გაა-
მაგრა დარეილის ყელი ღ დიდი გავლენა ჰქონდა საქართვე-
ლოზე. ამ დროებში მეფე დანიმ სატახტო ქალაქად განადა

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

თბილისი, რომელსაც შემოავლო გალავანი; მცხეთა კი დაჩი
მხოლოდ ადგილ სამყოფელად საქართველოს კათალიკოსისა.

დაჩი იმეფა 499—514 წლამდე, ბაქარმა II 514 წ.
528 წ., თარსმან VI 528—542 წ., თარსმან VII 542—
570 წ., ბაკურმა III 570—583 წლამდე. უკვლავ ეს მეფენი
თავის მეფობაში სცდილობდნენ წმინდათ შიენასათ ქრისტეს
სარწმუნოება, ჩის-გამო აშენებდნენ და ახლებდნენ ეკლესიებს.

ამავე დროს ეკუთვნის არაგვის და ქსნის ერისთავების
ჩამომავლობის შესახებ ზიარული ცნობანი. ზემოთ გარდმოცე-
მა გვეუბნება, რომ ქსნის ხეკულებს და არაგვის ხეკულებს
შუა უოკელთვის წმ. გიორგის დღესასწაულს ხდებოდა ჩსუ-
ბი და თავების მტკრევა. ამის მიზეზი იყო თვით ეს ეკლე-
სია, რომელიც მდებარებდა ამ ორივე ხეკუბის შუა მიჯნაზე.
არაგველებსაც უნდოდათ დაესაკუთრებინათ და ქსნელებსაც.
ერთხელ გიორგის დღეობაზე სსუათა-შორის, მივიდნენ
ძმები ოსები—დედარეკოკები, რომელთაც მოარიგეს და და-
ამძვიდეს ორივე ხეკულები. ამ ხეკულებმა ჰატივის-ცემისა-
თვას მოიწვიეს ეს ძმები და დასვეს თავის ერისთავებად.
ერთი არაგვის ხეობაში, მეორე ქსნისაში. თვით მეფემაც
დაამტკიცა ესენი ერისთავებად.

ამ დროს, ე. ი. მეექვსე საუკუნეში ლაზიკა დაერქვა
არა მარტო იმ ქვეყანას, რომელშიაც თვით ლაზები სცხოვ-
რობდნენ, არამედ გურიას და სამეგრელოსაც. ამის მიზეზი
ის იყო, რომ ვასტანგ გორგასლანის სიკვდილის შემდეგ
ბერძნებმა ისარგებლეს დაჩის სისუსტით და ხელ-ასლად აღა-
დგინეს ლაზიკის სამეფო, რომელიც დაიპყრეს გუბამის ნათე-

საქართველოს
სამეცნიერო

საკვებმა: დამნაშემ და მერე ცატემ. ცატეს პირველად მგონ-
რული განწყობილება ქქონდა სპარსელებთან, რომელნიც იმ
დროს მიუღებულადნენ საქართველოს, მერე იმის შიშის
გამო, რომ მოგვებს ექნებათ ცუდი გავლენა ხალხზე, წავიდა
კონსტანტინოპოლში, შეერთო იქ ბერძნის ქალი და იმპერა-
ტორისაგან ღაზიკის მეფედ აღიარებულ იქმნა. იმპერატორმა
დიდი შემწეობა აღუთქვა ცატეს, რომელიც ღაზიკაში და-
ბრუნდა, როგორც მეფე. დაბრუნდა თუ არა ცატე, მაშინვე
ღაზებმა განდევნეს სპარსელები და ამით დამოკიდებულებიდან
გამოვიდნენ.

ეს იყო: მიზეზი, რომ 523 წელში დიდი სპარსეთის
ჯარი მიადგა ღაზისტანს. მოხდა ომი. ღაზების მხარე და-
იჭირეს ბერძნებმა. ამ ომებს ცუდი შედეგი ქქონდათ საქარ-
თველოსთვის. აბუზარს მოსული ბერძენი ქართველ თავადთაგა-
ნი სიმშვიდის მოსაპოვებლად წავიდა საბერძნეთში, და ზო-
გიერთი იმათგან სამუდამოდ დარჩა იქვე. ეს ომი გაგრძელდა
10 წელს. ამ გაჭირების და არეულობის დროს მოკვდა ცა-
ტე (528 წ.) და მის მოადგილედ გახდა შვილი მისი გუბა-
ძე II. ბოლოს 528 წელში ზავი შეიკრა ბერძნებს და
სპარსელებს შუა. ამ ზავის ძალით სპარსელებმა დასტოვეს ღა-
ზისტანი და ბერძნები კიდევ გასდნენ მის მიუღებულად.

ბერძნებმა მაგარს და მიუდგომელ ადგილას, შავი ზღვის
პირად, ააშენეს ციხე—პეტრა (ქვა), რომელიც უძლეველი გახ-
და მტრებისაგან. აქაური კაჭრობა და ალებ-მიცემა მთლად
გაღვიდა ბერძნების სულში; თვით აუცილებელ და ცნოვრები-
სათვის უუსაჭიროეს საგნებს დაადეს დიდი ზეჟი, მაგ. ზურს,
მარილს და ამ ნაირად შეაბერეს და შეავიწროვეს ღაზები;
გარდა ამისა, თვით ბერძნების მმართველნი ცუდად ეპურ-

ბოდნენ საღსს. ამითვე უგმაყოფილებს გამოსაცხადებლად
დესპანები გაგზავნეს კოსტანტინოპოლში, სადაც არა თუ გა-
უგონეს და უუჩადლება მიაქციეს მათ თხოვნას, არამედ თვით
ეს დესპანები დაამწყვდიეს. ამ გვარ მოქმედებამ სრულიად
ააღელვა ლაზები, რის გამო სთხოვეს სპარსეთის მეფეს
შეკლა და თავის მთავრეკლუბის ქვეშ მიღება. სპარსეთის მე-
ფემ ხოსრომ აღუხრულა მათ წადილი.

ქასრე ანუ ხოსრო, ანუ ნუშირვანი.—აღმოსავლეთი კავკასია.—
ქასრეს განზრახვა კავკასიის დაპყრობის შესახებ.—სპარსეთის
ფარი შემოდის საქართველოში.—პეტრა ემორჩილება.—ზავი
ბერძნებთან.—გუბაძეს გაქცევა.—ომები სამეგრელოში, წებელ-
დაში და იმერეთში.—გუბაძეს ჰკლავენ.—შერიგება იუსტინია-
ნისა და ნუშირვანისა.

ქასრე იყო ყოზადის შვილი. სპარსეთის ტახტზე ავიდა
331 წელში; ამან განსაკუთრებული უუჩადლება მიაქცია ალბა-
ნიას, დერბენდის სიმაგრეებს და დაღისტანს. ერთი საუკუნე
გავიდა მას შემდეგ, რაც დაიბნო ალბანიის სამეფო და საღსს
ამ სამეფოისა განიბნა; ამ ქვეყანას სშირად შემოესეოდა სოღ-
მე ჩრდილოეთის ველური საღსს: ქაზარეკელი, გუნები და
სსე. იმ დროს, როდესაც ყოზადი ომობდა სპარსეთის იმპე-
რიასთან, ნუშირვანი მოქმედებდა ამ მთებში. ნუშირვანმა და-
მოაჩინა თურქმენები, გაამაგრა დერბენდი და მამის თანხმე-
ბით დაწესა სამი საყენო: თაბასარანისა, დერბენდისა და შირ-
ვანისა. შირვანის საყენოს ნაწილს შეადგენდნენ, ალბანიის
გარდა, განჯის და ყარაბაღის მიწებიც და უწინდელი არანის

ნაწილებიც. ქასრქმ გამძაჟლა მცხოვრებნი დებუნდში ღ
აგო დიდი ციხე, რომელიც ერთის მხრით სწვდებოდა კას-
პიის ზღვას, მეორეს მხრით კავკასიის მთებს, ღ ამ ციხის
სიგრძეზე დაუენა მცველები. შიშვანის საყაროში აგრეთვე
აგო ციხე — შირვანი.

ქასრქ სსზოგადოდ დიდ მნიშვნელობას ამჟღავნა კავკასიის
დაზღუდობას. ეს იყო მიზეზი, რომ ქასრქმ ასრქ
ადვილად დაუჭრა ლაზებს ღ მიიღო მათი თხოვნა. ქასრქმ
იფიქრა, რომ ლაზების დამორჩილების შემდეგ, ადვილად და-
ვიწერო. რიონის ხეობას ღ შავი ზღვის ნაპირებს, ღ ამის
შემდეგ ძნელი არ იქნება თვით საბერძნეთთან რმიც ღ გო-
სტანტანოპოლის აღებაცა. ამის გამო ქასრქმ დაარღვია ზავი
ბერძნებთან ღ 541 წელში გაემგზავრა ლაზების ქვეყანაში.

ლაზების დესპანები იუვნენ გზის მახველებანი ღ ბუ-
ლანის სპარსელების ჯარისთვის. სპარსელები რომ შევიდნენ
ლასიკაში, წინ დასვლათ უტყნარი ტყეები: გზები თითქმის
არსად იყო. ამიტომ სჩეხავდნენ ტყეებს ღ ისე მიდიოდნენ.
სპარსელები მოვიდნენ თუ არა, გუბადე მივიდა ნუშირვანთან და
სრულად დაემორჩილა მას. მაგრამ ქასრქ არ გაჩეზდა. გა-
გზავნა ჯარი ანაბადის წინამძღოლობით ციხის. პეტრას
ასაღებად. ამ ციხეში გამაგრებულიყვნენ ბერძნები. ანაბადი
სრულად დაძარცხეს, მაგრამ მერე ნუშირვანმა მიუსია
ბლამად ჯარი ღ უბრძანა, რომ ისრები ესრულათ ქალაქისა-
თვის ღ კედლები დაეგრძათ. მართლაც მალე ისარი მოარტუ-
ეს თვით პეტრას გამგეს — იონე ციბუსს ღ კედელი გატე-
ხეს. შეშინებული ბერძნის ჯარები დაემორჩილნენ სპარსე-
ლებს. ქასრქმ იმოვა ციხეში დიდ-ძალი განმეული. თავის ჯა-
რები დაუენა პეტრასში ღ საჩქაროდ წავიდა სპარსეთში, რომ

მელსაც დაეცნენ დასავლეთის მხრით ბერძნების ჯარები. ბერძნების აქ დ სპარსელების ლაზიკაში გამარჯვებამ ჩამოაგდო მათ შუა ზავი 545 წელში, 4 წლის ვადით.

ლაზიკაში ქასრეს ბრძანებით ბეჭითად ავრცელებდნენ მოგვები ცეცხლ-თაყვანის-მცემლობას. მაგრამ ხალხი ძალიან ცივად ეშურობოდა მოგვების სწავლას დ ქრისტიანობას უფრო მოწიწებით ითვისებდა. არ მოეწონა ეს ქასრეს, რომელმაც გადასწევიტა, რომ მოეკლა გუბამე დ ხალხი გადაესახლე-ბინა თავის კრცელ სამეფოის სხვა-და-სხვა ადგილებში დ შავი ზღვის პირებზე ახალშენების აშენება უნდოდა. გუბამემ ძალე გაუგო განზრახვა. სიანხულით შეესვეწა იუსტი-ნიანეს, რომ ეპატეობინა დანაშაულობანი დ მოშეკლებოდა. იმპერატორმა გაუგზავნა მას ფეულები, რომ დაეჭირებინა სა-ომრად აღანები, დ დაგისტესიუსის წინამძღოლობით გაუგზავ-ნა 7,000 ბერძენი დ 1,000 ზანგიის ხალხი.

549 წ. ბერძნები შემოეკრტნენ ციხე პეტრას, რომელიც ძალიან გამაგრებინათ სპარსელებს. ორა წლის ბრძოლის შემ-დეგ პეტრა აღებულ იქმნა 551 წელში. სპარსელების ჯარები ორ-რაზმად გაიყო. ერთმა ნებედას წინამძღოლობით დაიპყრო აფხაზეთი დ წებულდა. მაგრამ ეს ჯარები ცოტ-ცოტათი სრუ-ლიად გაწევიტა ხალხმა. მეორე რაზმი მერმერკის წინამძღო-მლობით რიონზე გადავიდა დ არქეოპოლისკენ წავიდა. აქ ბერძნებსაც ჭეუანდათ დაუენებული თავისა ჯარები.

ლაზებმა დაანგრეს შორაპნის, კარცხის დ სკანდის სიმაგრეები, რომ სპარსელები ვერ გამაგრებულაყენენ მათში. მერმერკიმ სკანდა მამინკე აიღო, გამაგრება კიდევ დ შიგ ჯა-რები ჩააყენა.

მერე დაუბირა დაცემა ბერძნების ბანაკს, მაგრამ ის სრულიად დატოვებული დასვდა, აქედგან დაბრუნდა არქეოლოგისში დ მერე მოვიდა ქუთაისში ზამთრის გასატარებლად. ამან ხელ-ასლად გაამაგრა ქუთაისი დ შორაპანი, დ 554 წლამდე თათქმის მთელი იმერეთი დაიპყრო. გუბაძე იმალებოდა მთებში დ არ ეპარებოდა სპარსელებს; 554 წ. ავადმყოფი მერმერეი მოიყვანეს მცხეთაში, სადაც ის მოკვდა. ქასრემ ამის მოადგილედ დანიშნა ნაეორაგანი. ამის წინამძღოლობის დროს ყოველთვის მარცხდებოდნენ სპარსელები, ბოლოს ბერძნებმა ერთ შეტაკებაში წაართვეს ნაეორაგანს 10,000 კაცი დ თითონაც ძლივ-ძლივობით გაიქცა.

ამდენმა უბედურებამ, ჯარების უნაყოფო შრომამ დ სისხლის ღირამ ქასრე დააწმუნა, რომ კერძს გააჩიგებს, მით უმეტეს, რომ ადგილობრივი ხალხი საშინლად ეწინააღმდეგებოდა სპარსელებს. ამის გამო თავის მოქმედებას ამ ქვეყნებში მოუგლო წამალი; ამით ისარგებლეს ბერძნებმა, რომელთაც მოინდომეს სრულიად დაეპყრათ ლაზიკა. აღსასრულეზლად თავის განზრახვისა ბერძნებმა მოჭკლეს გუბაძე, რომ სპარსელებთან შერიგების შემდეგ შემცილებელი არა ჰყოლოდათ. მართლაც 561 წელს იუსტინიანე დ ქასრე შერიგდნენ. ამ შერიგების ძალით საქართველოს მიენიჭა თავისუფლება როგორც ვაჭრობის მხრით, ისე სჯულისა; გარდა ამისა ლაზიკა სრულიად განთავისუფლდა სპარსელების გავლენისაგან დ გადავიდა ბერძნების ხელში; სპარსეთის მეფეს დარჩა მხოლოდ დარიალის დარაჯობა დ ყველა ამ ადგილების დამომობისათვის იუსტინიანესაგან მიიღო წლიური შემოსავალი მთელის იმპერიისა, ესე იგი ოც-და-ათი-ათასი ოქროს ზოდი (გუნდა, ნაჭერი).

იუსტინიანეს გავლენა საქართველოზე. — მისი პოლიტიკა. — ინი-
შნება საქართველოს ქათალიკოზი. — ბიჭვინტის ტაძარი. — 577
წელი. — იუსტინე II. — 588 წელში ბაკური მოკვდა. — ორმუზდი,
ქასრეს მოადგილე. — ორმუზდის პოლიტიკა საქართველოსადმი. —
უმეფობა. — იმპერატორს მავრიკეს ქართველები სთხოვენ მეფედ
დაუნიშნოს ერთი ვინმე ვახტანგ - გორგასლანის ჩამომავალ-
თაგანი.

საქართველოს დიდი ხანი იყო სწეუჭდა სჯულის ღ კა-
ჭრობის თავისუფლება. ეს თავისუფლება მიენიჭა იუსტინიანეს
ღ ქასრეს ზავის ძალით. იუსტინიანეს ამ წყალობისათვის
დიდ ზატივსა სცემდნენ ქართველები. მაგრამ ამით არ გათავ-
და მისი ქართველთადმი მოღვაწეობა: მან მისცა ნება ქართვე-
ლებს, რომ ქათალიკოზი ამის შემდეგ ამოეჩნიათ ქართველ-
თაგან ღ არა ბეჭმენთაგან, რომელც აქამდე იყო. თავის
გავლენის დასამტკიცებლად იუსტინიანე უყვავებდა გავლენიან
პირებს: ქსნის ღ არაგვის ერისთევბა მიიღეს სპარსეთ ტა-
ნისამოსი ღ ღერბები. სსვათა-შორის მან დაიპყრო აფხაზეთი
ღ აგო ბიჭვინტის დიდი ტაძარი, რომელიც აქამდე არსე-
ბობს, აგრეთვე ჩეჩქეზეთში ქრისტიანობა გაავრცელა.

577 წელში საქართველო კიდევ ვარდება სპარსეთის
ხელში. იუსტინიანეს სიკვდილის შემდეგ გამეფდა უნიჭო
იუსტინე II, რომელმაც ჩვენი ქვეყანა დაუთმო ქასრეს. 588
წელში მოკვდა ბაკური ღ დასტოვა ორი მცირე წლოვანი
შვილები. ბურთი ღ მოედანი დარჩა ქასრეს მოადგილეს, ორ-
მუზდს, რომელმაც საქართველოში გამოგზავნა შვილი თვისი
ამბარევი; ამას მამის ბრძანების ძალით უნდა დაეცვა უმე-
ფობა საქართველოში ღ ცდილიყო უთანხმოება ჩამოეგდო
საქართველოს სსვა-და-სსვა ნაწილებ შუა. ამის გულისათვის

ამბარვეზმა დამტკიცა ერისთავების უფლებანი და უბრძანა, რომ
არავის დამორჩილებოდნენ, გარდა სპარსეთის მეფისა, რომ-
ლისთვის უნდა ეძლიათ ხაჩკი.

უმეფობა საქართველოში გაგრძელდა იმ დრომდე, მინამ
სპარსეთს არ შეესივნენ თურქმენების ხაფხაფები და ბერძნები.
მაშინ ამბარვეზმა დასტოვა საქართველო და წავიდა მამის სა-
შველად. ამით ისარგებლეს ქართველებმა და 586 წელს სთხო-
ვეს იმპერატორს მავრიკეს, რომ დაენიშნა მათთვის მეფედ
ერთი ვინმე ჩამომავალთაგანი კასტანგ-მეფისა. იმპერატორმა
აღუესრულა მათ სურვილი: საქართველოს მეფედ დასვა თავისი
კლანჯეთის და ჯვარსეთის მმართველი (კურუმალატი) გურამი,
შვილის-შვილი კასტანგისა.

XIV.

ბაგრატიონთა შთამომავლობის მეფობა.

მეფობა გურამისა.

ჩამომავლობა ბაგრატიონთა. — ახალი ერისთავების დანიშნვა.
— სპარსეთში შესვლა. — მოლაპარაკება მავრიკესი ამბარვეზთან
საქართველოს დამოკიდებულობაზე. — სიონის და წმ. ივრის ტაძ-
რების აშენება. — სიკვდილი გურამისა.

ბაგრატიონები ანუ ბაგრატიდები ჩამომავლობენ ურბი-
ბის მეფეებისგან. ზოგიერთნი დაჯიბის და სოლომონის ჩა-
მომავალნი, ურბათა გადასახლების დროს, შემოვიდნენ სომ-
ხეთში და აქ ხელ-ახლად გამოჩნდნენ და გამძლავრდნენ. ბო-
ლოს მიიღეს ქრისტიანობა. მეექვსე საუკუნეში ერთმა მათ-

განმა შეართო ვასტანგ-გოგეასლანის ქალი. ამ ნათესაობის წყალობით იგი განდა კლარჯეთის ჯვარსკეთის მმართველად. მისა შეიღო გურამი, რომელიც დაინიშნა საქართველოს მეფედ, განდა მოთავედ ბაგრატიონთ გვარისა. *)

გურამის მეფობის (გამეფდა 588 წ.) პირველ დროში კახეთი ორად გაიყო: მარცხენა მხარე ალაზნისა, ვიდრე გაგასიონის მთებამდე, მიეცა ბაგურ მესამის შვილებს, მარჯვენა კი (ქიზი-ყა ანუ გამბეჩოვანი) წყაროვა სპარსეთის მმართველს ვასტანგს ჯ მიეცა გურამის ძმებს.

გურამმა რომ საქმეები მოაწია კახეთში, იმპერატორმა გამოუგზავნა მას დიდ-ძალი ფული ჯ სთხოვა დაქირავებინა მთიული ხალხი, ამისთან შევერთებინა ქართველთა ჯარები ჯ შესესოდა სპარსეთს. გურამმა მოიწვია ოსები, ძურძუკები, დიდულები ჯ წავიდა ადირ-ბეჟანის მხარეს. გააოხრეს ეს ქვეყანა ჯ სპარსეთს თავს ზარი დასცეს. მაგრამ მალე ბაჩამ-ჩუბინმა სრულიად დაამარცხა ოსმალოთა ჯარები, მერე მოვიდა ჯ შეება ქართველების ჯარებს, რომელნიც აგრეთვე დაამარცხა. ქართველები უკან მოაქცნენ. სპარსეთში ჩამოვარდა უთანხმოება ჯ შინაური შეფოთი, რომელიც დაბოლოვდა მით, რომ იმპერატორმა მავრიკემ მიიღო მონაწილეობა მის დამშვიდებაში, რის გამო საქართველო ხელ-ახლა გადავიდა იმპერატორის მფარველობის ქვეშ.

*) ეს არის მიზეზი, რომ ბაგრატიონთ საგვარეულო ლერზე გამოხატულია შურდული, რომლითაც მეფე დავიტმა მოჰკლა გოლიათი, დავითის ფანდური, სასწორი და კვართი უფლისა, რომელიც მოტანილ იქნა საქართველოში. ლერხის გარეშე მო წარწერა დავითის ფსალმუნისა. (181. 11).

გურამის მეფობაში აშენდნენ ტაძრები: ობილისში სიონი და წმ. ჯვრისა ანაგვის მტკვართან შესართავის მარცხენით მუდგო გორაზე, — იქ, სადა პირველად მიზიან მეფის დროს დასდგეს ჯვარი. გურამისვე მეფობაში აღუკვდა თბილისი. გურამი მოკვდა 600 წელში და გამეფდა უფროსი შვილი მისი — სტეფანოზი I.

სტეფანოზის მეფობა.

საქართველო სპარსელების დამოკიდებულებაში ვარდება. — იმპერატორის ირაკლის მოქმედებანი. — ქაზარეველი საქართველოში. — თბილისის აღება ადარნასესაგან. — საეკლესიო საქმენი.

მაგრეკეს უნდოდა ახალი განწყობილება და წესიერება შემოეღო თავის ჯარში. ეს არ მოეწონა მის ჯარს და კიდეც ფოკის წინამძღოლობით დაეცნენ კოსტანტინოპოლს, აიღეს ქალაქი და გაამეფეს ფოკი. ამან მოკლა მაგრეკე. ფარკიზმა, სპარსეთის შაჰმა, გადასწყვიტა მაგიერის გადართვა იმათთვის, ვინც ხელი შეასო მის ნათესავ სახლობას. სპარსელები დაეცნენ მცირე აზიას, გააოხრეს ეს მხარე, მერე სირია, ანტიოქია, იერუსალიმი აიღეს, შევიდნენ არაბისტანში და ეგვიპტეში. ამ გამარჯვებებმა თავს ზარი დასცა იმპერატორს და არავინ იცოდა, რით გათავდებოდა ეს ომები. მხოლოდ ირაკლი, ფოკის შემდეგ გამეფებული, იმედს არ ჰქარგავდა და გულად იყო.

საქართველოს მეფე სტეფანოზი კი ძალიან შეაშინა ფარკის განმდიერებამ, რის გამოც მან თავის ნებით გადასცა საქართველო სპარსელებს. სპარსელები შემოვიდნენ ამ ქვეყანაში.

ნაშად. ქრისტიან ხალხებს გაუძნელდათ ცხოვრება ამის შე-
ფობის დროს.

ამასობაში ფარვაზი მიადგა კონსტანტინეპოლსად. ირა-
კლი, რომ მისთვის თვალები აება, ჯერ შეურიგდა. მერე
ორი წლის განმავლობის შემდეგ მოიწვია კავკასიის ხალხები
და თითონ დაეცა მას.

ქართველების გულის მოსაგებლად ირაკლიმ წინათვე
სტეფანოზის მკაცრ დანიშნა საქართველოში მეფედ ბაკურ
III-ს შვილი ადარნასე (სასანიდის კვარდგან), აფხაზეთის
მმართველს ლეონს აჩუქა ქალაქი ნიკოპსია. 622-ს და 623
წლების განმავლობაში ირაკლიმ აიღო სომხეთი, ადირბეიჯანი
და შირვანი. 624 წ. შიგ შუა სპარსეთში უნდოდა წასვლა,
მაგრამ დაღაღუღი ქართველები არ გაჰყვნენ.

იმავს დროს სპარსელებს დებენდიდგან შემოესივნენ ქა-
ზარეველნი და გაუხრეს ქვეყანა. ირაკლიმ შემოიერთა
ესენი და დაეცა თბილისს, რომელშიაც სპარსელების ჯარით
გამაგრებულიყო სტეფანოზი, აიღო ქალაქი *) უალის გარდა,
უალს შემოარტყა ჯარები ადარნასეს წინამძღოლობით და
თითონ შეესია სპარსეთს. გაიარა საქართველოს მიწები: გარ-
დაბანი, ბერდუჯი და ლალი. ააშენა აქ მრავალი ეკლესიები.
ხალხი და მმართველი ბერდუჯის კარაზგაგელი სომხის გრიგო-
რისანის სჯულიდგან მართლ-მადიდებელ ქრისტიანობაზე მოაქცია.

ადარნასემ აიღო უალა და დაატყვევა ჯარის უფროსი,
გაატყავა იგი და გაუგზავნა ირაკლის, რომელიც მაშინ იყო

*) ირაკლის რომ გაუძნელდა ქალაქის აღება, მაშინ ქალაქის
მოურავმა დასცინა მას: წვერი თხისა გაქვსთო და კისერი თიკა-
ნისა. ირაკლიმ მიუგო: „თნა დასავლეთისა დამარცხებს ყოჩს აღმო-
სავლეთისას.“

კარაზ გავლასას. ამ ნაირადვე დასაჯეს სტეფანოზი და მისი მომხრენი. სტეფანოზის შვილები გაიქცნენ და დაიძლიერეს კლარჯეთის მთებში, აღწინასე კი დაუბრკოლებლად ავიდა თავის მამა-მამუელს ტახტზე. ბერძნებს დაწმავთ შავი ზღვის ნაპირები და კლარჯეთის ერთი წილი.

629 წელში ირაკლიმ გაათავა ომები სპარსეთთან; დაბრუნდა საქართველოში და აქედან გაარკვინა ეგელა ცეცხლთაყვანის მცემლები. მეტე ირაკლი წავიდა საბერძნეთში.

აღწინასეს მეტადინეობით ქართველთ ქათალიკოზის გუჩთხეკა ამის შემდეგ უნდა მომხდარიყო საქართველოში და არა ანტიოქიაში, როგორც აქამდე. აღწინასე მოკვდა 639 წელში. გამეფდა შვილი ამისი სტეფანოზი II.

არაბები.—დაპყრობა სპარსეთისა, შირვანისა და სომხეთისა.—სტეფანოზ მეორეს მეფობა.—არაბების საქართველოში შემოსევა.—საქართველო ბერძნებ და არაბებ შუა იყოფება.—მეფობა შირისა და არჩილისა.—მერვანის (მურვანის) შემოსევა.

აღლასის მოციქული—მაჰმადი, უდიდესი (თათრების ისტორიის მოწმობით) ეგელა მოციქულებზე, გახდა მეშვიდე საუკუნის დასაწყისში მოფლობელად მთელის ანაბისტანისა, რომლის გაფართოება და გადიდება მოინდომა, მაგრამ სიკვდილმა (632 წელში) აღარ დააწაღა. მის მაგიერ მისმა ქალიშვილმა (ახუბეკ და ომარ) თომარეტის წლის განმავლობაში მაჰმადის სიკვდილის შემდეგ აღსარულეს წინასწარმოეტყველის სურვილი.

აჩაბების გაძლიერების მიზეზნი იყვნენ სპარსეთის და-
სუსტება და იმპერატორის ირაკლის ომები. სპარსეთში დიდ-
ხანს ქსუფთვედა შოთი და უთანხმოება. ქსოცადნენ ზედი-
ზედ მეფეებს და ასად პირებს ამოებდნენ. გარდა ამისა ირა-
კლისაგან ძალიან დასუსტებული იყო ეს ქვეყანა, და თვით
ირაკლიც, მრავალი ომებისაგან დამაშვრალი, ყუის აზრ უკლებდა
აჩაბისტანის საჩუქებს. ამით ისარგებლეს აჩაბებმა. აბუბეკრის
ბრძანებით აჩაბების ჯარების უფროსი ქალედი შევიდა სპარ-
სეთში, დაიპყრო ირანი და ეფრატის სეობა. ჯარების მე-
ორე ნახევარი შევიდა სირიაში და დაიჭინა მრავალი ურას-
ტანის ქალაქები, სხვათა შორის იერუსალიმიც. მერე სპარსე-
ლები შემოვიდნენ ტიგრის სეობაში და აქედან სომხეთში.
მონღა საშინელი ბრძოლა; სომხები დამარცხდნენ და ხალხს
შიშის ზარი დაეცა. სპარსელებმა დაიპყრეს სომხეთი და არე-
ზის სეობა (639 წელში). 642 წელში დაიპყრეს აგრეთვე
შირვანი. ჯერ მოადგა საქართველოსაც.

აჩაბების გამარჯვებამ შესწინა ქართველი ხალხიც. უკე-
ლანი მოელოდნენ საშინელ აკლესას, აწიოებას, ამისთვის
ყოველი კაცი მიეშურებოდა მთებისკენ და ვერ მისაგნებულ
ადგილებში ძალავდა თავის ქონებას, ავეჯულებას.

663 წლიდან მოვიდებული საქართველოში მეფობდნენ
შირი და არჩილი, შეიღები სტეფანოზისა—პირველი დასავლეთ
საქართველოში, მეორე აღმოსავლეთში. მალე არჩილიც გა-
იქცა დასავლეთ საქართველოში—სამეგრელოში თავის ძმასთან,
რადგან ეშინოდა განძენებულ აჩაბებისა. მართლაც აჩაბებმა
დიდ-ხანს აზრ უცადეს: შირვანის (ესევე ცნობილია ჩვენს ის-
ტორიაში მურვან ყრუდ) წინამძღოლობით შემოესივნენ სა-
ქართველოს, განუღეს დაჩეულის ყელამდი. დაიპყრეს ეს სი-

მაგრე და მეგრე განვლეს ქართლი, სამცხე და მიაღვნეს
არგვეთს, სადაც დახვდა მათ ქართველთ მოწინავე ჯარი ორი
ძმის, დავით და კოსტანტინეს (ერისთავები) წინამძღოლობა-
ბით. თუშთა მოწინავე ჯარი სპარსელებისა დამარცხდა, მაგრამ
ამან უფრო გააჟავა მეგრან, რომელიც უოგლის თავის ძა-
ლით იერიშით მივიდა არგვეთზე. ქართველები მამაცურად
ჭებოდნენ, მაგრამ რას გაიტანდნენ ურდის მტრის რზმებ-
თან! არაბებმა გაიმარჯვეს, დაატყვევეს თვით ქართველთ ჯა-
რების წინამძღოლები. სელ-შეკრულები დავით და კოსტანტი-
ნე წარუდგინეს მეგრანს, რომელმაც ჯერ აწვალა ისინი და
მეგრე ჩაჭყარა ტბაში (ზოგიერთნი ამბობენ მდინარეშია—რი-
ონში *).

მიგრანს უნდოდა დაეტყველებინა თვით მეფენი. ამისთვის
იმან გაიარა შთელი იმერეთი და გადავიდა აფხაზეთში. გაიგო
თუ არა, რომ მირი და არჩილი იმავლებოდნენ ანაკოპიაში,
იმან შემოაჩრტა ჯარები ამ ქალაქს. მეფეებს ეგვანდათ ქალაქ-
ში 2000 აფხაზი და 1,000 ქართველი; გამაგრებული ქალა-
ქი წვიმებისა და ნიაღვრების გამო ვერ აიღო მეგრანმა და
წავიდა ზღვის პირად, სამსრეთისკენ. ბეგრის წვალების და
ვაი-ვაგლახის შემდეგ მეგრანი გავიდა საქართველოდან, მაგ-
რამ ვაი ამისთანა გასვლას: არც ერთი შენობა დაუზიანებელი
და დაუმსობელი არ დანარჩუნა საქართველოში; მთელი ჩვენი
ქვეყანა არაბების მოსარგედ გახდა.

არაბების შემოსევამ სრულიად დაამხო საქართველოში

*) მათა დავით და კოსტანტინეს საქართველოს ეკლესია იც-
ნობს წმიდანებად და ამ წმიდანების სახელობაზე აშენებულია მო-
წამეთის ეკლესია (ექვსი ვერსის სიშორეზედ ქუთაისიდან.)

გერმანთა თაჟვანის მცემლობა. მათ დახვრეეს ჩვენი გერმანები, დენი დაუწეეს მოგვებს და ცეცხლთ თაჟვანის მცემლობს. ამისთანავე დღე დაუდგათ აგრეთვე სპარსელების მჭადგთა. საშინელ დევნის გამო ცეცხლთ თაჟვანის მცემლობის სჯულის მტკიცედ მოკრწმუნენი მიაღტოდნენ ინდოეთში თავის საშველად. ამ ნაიზადად მთელ სპარსეთს მიაღებინეს მანქანის სჯული და სამუდამოდ დათვრენეს ზოროასტრის სწავლის დედა ბოძი.

ამ დროინდელი შინაუნი მდგომარეობა ქართველი ხალხისა მოკლედ აჩის გადმოცემული. მაშინ ქართველებს ქქონდათ საკუთარი ფული, საცხაკი და საომრო იარაღები: ბუკი, დაფდაფი, შურდული, ლახვარი, ხმალი და ფარხმალი. ქართველებს მაშინ სცემოდათ: ახალუხი, გრძელი სახლებიანი ჩოხა, წაღები მაღალ ქუსლებიანი და გრძელ ცხვირებიანი, აგრეთვე ქალამანი.

ხვალათა ჩვეულებათა შორის აქამდე დარჩომილა ჩვენ ხალხში იმ დროინდელი “ჭია-გოგონა”-ს საღამო, რომელიც უოკელ წელიწადს იდგესასწაულების ხოლმე დიდი მარხვის უკანასკნელს კვირის ოთხშაბათ საღამოს. ამით ქრისტიანი ხალხი ჭხატავდა თავის დაცინვას ცეცხლ-თაჟვანის მცემლობისადმი.

საქართველო არაბების მეფობების დროს.

მეფობა არჩილისა.—მისი მოკვლა.—უბედური მდგომარეობა ჩვენი ქვეყნისა.—საქართველო ჯუანშერს და იოანეს შუა იყოფება.—ქაზარების შემოსევა.—თბილისის არაბებისაგან აღება.—აფხაზეთი.

მიწი მოკვდა მამინ, როდესაც ანაგოპიას მურვანი შე-
მოერთდა; მეფედ გახდა არჩილი. მიწის ანდერძის მიხედვით
არჩილმა გაათხოვა თვისი ძმისწულები; სხვათა შორის ერთი
მისცა აფხაზეთის მთავარს, რომლის შემწყობითაც დაიპყრო
და დაამშვიდა შავი ზღვის ნაპირი ხალხები; ამის შემდეგ ად-
ვილად დაიმორჩილა და დაამშვიდა: სამცხე, ქართლი და კახე-
თიც, აგრეთვე დუშეთი და ხუნძხი (დაღისტანი). ევლგან
აშენებდა ეკლესიებს და ავრცელებდა ქრისტიანობას ქართველ
ხალხებში, რომელნიც არაბების შიშით გათათრებულიყვნენ.
ამ ნაირი იყო მეფობა არჩილისა 50 წლის განმავლობაში
მურვანის შემოსევის შემდეგ, მინამ არ შემოესეოდა საქართვე-
ლოს მეორეთ არაბის ხალხი ჯუმჯუმ-აზიმის წინამძღოლ-
ობით. ჩვენი ხალხი კიდევ შეირყა. სად შეეძლო წინ და-
ხედროდა მტერს! პირველ ალხრებისგანაც ჯერ სული კერ
მოკებრუნებინა. მეფე, ერისთავები და მთელი ხალხი შეშინდა.
არჩილს უნდოდა თავის-თავი მიეტანა მსხვერპლად ხალხის მა-
გიერ. ამის გულისათვის ის თვით წავიდა ჯუმჯუმის ბანაკში
ერთგულების გამოხატვისადებლად. აზიმი დაჰპირდა მხოლოდ იმ
პირობით, რომ ხალხს მიეღო მაჰმადის სჯული. მაგრამ არ-
ჩილმა ეს არა ჰქმნა. მამინ აზიმმა სთხოვა, რომ თითონ გა-
მაჰმადიანებულიყო. ანც ეს მოინდომა არჩილმა. აზიმმა ჩა-

აგდო არჩილი საპყრობილეში და ძალად უნდოდა მიეღებინა მკვდრის სკული. მაგრამ მეფე რომ მაგრა იდგა თავის საჩუქრებზე, მოაკლევინა იგი და საშინლად ააოხრა საქართველო. მეფის გვამი იპოვნეს ქართველებმა. მეუღლემან მისმან დაასაფლავა იგი სოფ. ნოტეორის ეკლესიაში (კახეთში). საქართველოს ეკლესიამ ეს მეფე წმიდანად შეაჩინა.

ამ ნაირად ისეც დასუსტებული და ძალა-გამოღებული ქვეყანა უარეს მდგომარეობაში ჩავარდა. საქართველოს დასუსტების ერთი მიზეზთაგანი იყო აგრეთვე საქართველოს ორად გაყოფა არჩილის შვილებ (იოანეს და ჯუანშერს) შუა. მაგრამ ამისთანა უბედურ დროს საქართველოს ზედ მოეწევა კიდევ ერთი უბედურება—მე ვამბობ საზარების შემოსევაზე. ამის მიზეზი იყო ის, რომ მეფეებმა თავისი და შუშანი არ მიათხოვეს საზარების მმართველს საქანს, რომელმაც მოინდომა მის შერთვა; საქანმა გამოგზავნა თავის ჯარი, რომელსაც ძალად უნდოდა წაეყვანა მეფეთა და. ქაზარები დაღისტნიდან შემოვიდნენ კახეთში, დაარბიეს ჩელოთი, წუკეთი, კელის ციხე, თიანეთი, ერწო, აგრეთვე თბილისი და სხვა ადგილები; ჯუანშერი და შუშანი ტყვეთ წაიყვანეს დარიალის ყელადგან, მაგრამ შუშანმა ვერ გაუძლო უბედურებას და შსაძი მიიღო.

ამ გვარი შავი დღეების მგლოვი თბილისი არაბებმა აიღეს და დაადგინეს აქ თავისი სამმართველო და დადვეს აღმო-სავლეთ საქართველოს ხარკი.

ჯუანშერი ტყვედ დაწია შვიდ წელიწადს და მერე დიდის საჩუქრებით საქანისაგან განთავისუფლებული დაბრუნდა საქართველოში. ამის შემდეგ ჯუანშერს დიდი გავლენა ჰქონდა თავის სამეფოს ბედ-იბოლზე.

დასავლეთის საქართველო სრულიად დაემოწინა აფსონეთის მეფეს ლეონ II-ს.

ამ დრომდის აფხაზეთი იყო ბერძნების იმპერატორების დამოკიდებულების ქვეშ, თუმცა იგი ძველადგანვე შეადგენდა საქართველოს სამეფოს ნაწილს. ლეონ II-მ ცოლად შეირთო საკანის ქალი ღ სამამხრის შემწეობით განდევნა ბერძნები ღ გამოეფა. მერე დაიმორჩილა სამეგრელო, იმერეთი, რაჭა, სვანეთი, გურია ღ ყველა ეს ადგილები რვა საერისთაოდ გაჰყო: 1 საერისთაო იყო აფხაზეთი; 2, ცხომისა ენგურადგან მოკიდებული აღანაძე; 3, ბედიას—ენგურადგან ცხენისწყლამდე; 4—გურია; 5—6—რაჭა—ლეჩხუმი; 7 სვანეთი; 8—ცხენისწყლადგან სურამის მთებამდე რიონის ხეობის გაყოფა. თავის ტახტი გადმოიტანა ქუთაისში. ყველა ამ რვა საერისთაოს დაერქვა „სამეფო აფხაზეთისა.“

იოანე მალე მოკვდა, მოკვდა აგრეთვე ამის ძმა—ჟუან-შერიც. მეფობა ჟუანშერის ცოლის ძმას—აშოტ ბაგრატიონს დარჩა. ამ გვარად გათავდა სასანიდების გვარის მეფობა საქართველოში.

აშოტის მეფობა.—თვით მმართველები კახეთისა.—აშოტის ქართლში შემოსვლა. დამარცხება თბილისის ემირისა (მთავარისა). —აშოტის განდევნა ქართლიდგან.—აშოტის დაბრუნება და სიკვდილი.—არაბები ქართლში.—ხალილა კახეთში.—ხალილას შვილი მაჰმადი ბაგრატს ჰშველის ქართლის აღებაში.—ბერძნები აფხაზეთის შესანება.

აშოტი იყო შვილის-შვილი გუჩამისა ბაგრატოვანისა; 626 წელს იგი გაიქცა კლარჯეთის მთებში და დაიძალა იმპერატორის ირაკლის დევნიზგან. სამცხე-საათაბეგოზე დიდი გავლენა ჰქონდა აშოტს და ითვლებოდა მის მმართველად. ჯუჯანშერი, რადგან იყო სიმე აშოტისა (ცოლად ჰქვანდა მისი და), ამიტომ ამის სიკვდილის შემდეგ მეფის ცოლის წყალობით აშოტი გახდა მეფედ (787 წელს). 23 წლის განმავლობაში აშოტმა იბრძოლა შინაურ და გარეშე მტრების წინააღმდეგ და საქართველს შესაერთებლად. მაგრამ მინამ აშოტი აღასრულებდა თავის წადილს 790 წელს ერთმა თავადმა გამოაცხადა თავის-თავი დამოუკიდებელ მმართველად კახეთისა და გახდა მთავრად ამ ქვეყნისა. საქართველს სამეფო შეიქნა მხოლოდ ქართლი.

შინაურ შეგოთისა და არეულობის გამო არაბების ჯარების უმეტესი ნაწილი იქმნენ გაწვეულნი არაბეთში. ამ დროს აშოტმა მიათხოვა თავისი ქალი აფხაზეთის მეფეს თადეოზ I-ს, შვილს ლეონ II-სას, და მეტი სიმის შემწეობით შეესია ქართლს. გრიგორიმ—კახეთის მმართველმა, თავის შიშით მოიწვია ლეკები და შეუერთდა თბილისის ემირს აღიას; ესენი ქსანზე დაუსდნენ აშოტს, რომლისაგანაც დამარცხდნენ და ქართლიდგან განიძევნენ. მაგრამ ძალე, რადგან შეელა არავისგან

იყო, აღიას ღ სომხეთის ემირის სალილას ჯარებმა დაძაბნეს
აშოტი ღ განაძეკეს ქართლიდგან.

ამის შემდეგ კაი ხანს დაწია აშოტი სამცხე-კლარჯეთში.
აქ ის აშენებდა ეკლესიებს ღ დანგრეულ ქალაქებს. ბოლოს
ბედმაღ გაუღიმა ღ დაიბრუნ მთელი ქართლი, მაგრამ არაბები
მოსვენებას მაინც არ აძლევდნენ ღ 826 წელში უნებ დაეცნენ
მას ნიგალის ხეობაში ღ შიგ ეკლესიაში მოჰქვლეს. ამ მეფის
გვამი დამარხულია არდანიუჯის ეკლესიაში. აღია გახდა ემირად
ქართლისა ღ სამცხე-კლარჯეთისა, აშოტის შვილებს ხარკი
უნდა ეძლიათ მისთვის.

872 წელში მოკვდა კახეთის მმართველი (ქორ-ეპისკო-
პოსი) გრიგორი, რომელსაც აწერენ აშენებას ქალაქის თელა-
ვისას ცივ-გომბორის მთის კალთაზე. გრიგორის შემდეგ ხალხმა
მმართველად დასვა დანი, იოანე ქობულაძის შვილი. დანი
ჰმართავდა კახეთს 12 წელიწადს, 839 წელს მოკვდა იგი ღ
კახეთში მმართველად გახდა სამუელ დონაური. ამასობაში კა-
ხეთს დაეცა სალილა, სომხეთის ემირი, მაგრამ სოფ. გავა-
ზთან დამარცხებული ღ უეუ-ქცეული იქმნა. რამდენიმე ხნის
შემდეგ ესვე სალილა შემოესია ქართლს, მაგრამ ჯავახეთში
მოკლულ იქმნა. ამის შვილმა, მაჰმადმა განიზრახა ჯავრის
ამოყრა ღ გაემგზავრა ქართლისკენ. მას მიეშველა აშოტის
მეორე შვილი—ბაგრტი, რის გამოც მაჰმადმა მისცა მას
ქართლი.

ამავე დროს აფხაზეთი მოსვენებაში არ იყო. ბერძნები
ხშირად ეტეზოდნენ მას. 831 წელს ბერძნები შეესივნენ აფხა-
ზებს, მაგრამ ვერა გააწეეს რა. მაშინ აფხაზთა მეფედ იყო
თადეოზი, რომელსაც ძალიან უყვარდა ქრისტიანობა. ამ მე-
ფის ეკუთვნის დაბა სონის ღ იქაური სობორის აშენება.

მაჰმადი.—სომხეთის ემირი ჰუგელის ბაგრატს.—ემირი თბილისისა სააკი ეწინააღმდეგებათ.—ბრძოლა რენის ციხესთან.—ბოგის შემოსევა.—აფხაზეთის მეფენი: გიორგი და იოანე.—ლიპარიც ორბელიანი.

მაჰმადს ბაგრატის გამეფება უნდოდა, ამიტომ დიდ-ძალის ჯარით შევიდა ქართლში, იერიშით აიღო თფლის-ციხე და მერე სოფ. რესთან მოუხდა შეტაკება თბილისის ემირის სააკის ჯარებთან. თვისებული ბრძოლის შემდეგ მაჰმადი იმუღ-ბული იქმნა დაეტოვებინა ქართლი და წაიხსნა შეჭრა.

წამდენამე წლის შემდეგ თბილისს შემოერტო ბოგა, ოსმალს ჯარის თუფრისა, კაცი უდიერა და სისხლის მსმელი, რომელმაც სომხეთში დადირ-ბეჟანში გაჟლიტა 80,000 კაცი. ბაგრატი მიემხრო ამას. ბოგამ აიღო ქალაქი, სააკი მშინათვე ჩამოახრჩო, გადასწვა ქალაქი და გააოხრა გარეშე მომდებარე ადგილები. საქართველოს ქაზარების შემოსევის შემდეგ იმისთანა აოხრება და განადგურება არა სწყევდა, როგორც ესლა.

აფხაზეთის მეფემ თადეოზმა თავის შაშისა გამო განი-ზრახა ბოგას წინააღმდეგობა. ამისთვის ის შეუერთდა ქართ-ლებს და კვერცხობის ხელს დაებანკა. ბოგამ გაგზავნა მის წინააღმდეგ თავისი ჯარები ზაქარიას და ბაგრატის წინა-მძღოლობით. თადეოზი დამარცხდა და დეკლეთიდან გადავიდა რაჭაში და იქიდან შინ დაბრუნდა.

ბოგამ ქართლის აოხრების შემდეგ მოინდომა ოსეთის დაპყრობა, რის გამო ის კიდევ წავიდა ჩრტაღეთამდე და ცხოვრეთამდე და ოსებს გამოართვა 300 ამანათი, მაგრამ ამ დროს ბაგრატის ძამი—გურამმა და სომხეთის მმართველმა

ახლანდელსა სთხოვეს ოსებს, რომ დაბრუნების ნება არ მიეცათ მტრისთვის, თვითონაც თავის მხრით მის წინააღმდეგ ბრძოლა დაჰბიძგნენ. ოსები გაგულისდნენ, შეეშინდნენ და ერთ ვიწრო ღელეში შეეტანნენ მტერს. ბოლოს დიდად დაზარალებული ბოგა უკან მოიქცა, აწინში შევიდა და იქიდან ეაკეთს შეესია. აქ ამ დროს მმართველად იყო გაბრო დონაური.

ზაფხულში ხელმოკრედ უნდოდა ბოგას ოსეთზე წასვლა, მაგრამ აზაბისტანიდან ბრძანება მოუვიდა, რომ თბილისის ეპირობა მიეტოვებინათ მამადისათვის და თვითონ დაბრუნებულიყვნენ. უკვლამ ეს ამბები მოხდა 854—861 წლამდე. საქართველოში ამის წასვლის შემდეგ დროებით ჩამოკარდა მშვიდობიანობა.

876 წელს მოკვდა ბაგრატ I, რომელსაც მხოლოდ სამხელი ჰქონდა მეფისა. გიორგი I, მეფე აფხაზეთისა შემოვიდა ქართლში, დაიპყრო ეს ქვეყანა და ერისთავობა მისცა დიმიტრის შვილს—ტინენს. მაგრამ გიორგი რომ მოკვდა და გამეფდა შვილი ამისი იოხნე, დედა მისმა მოაკვლევინა ტინენი და ტინენის ძმა—ბაგრატი ზღვაში ჩაგდებინა, რადგან არ უნდოდა რომ ვისმე სხვას ჰქონდა წილი აფხაზეთის სამეფოს მმართველობაში. ბაგრატი კილან მეტაეეებმა იპოვნეს და გოსტანტინოპოლში წაიყვანეს.

მეფეების დასუსტებამ და მათ მცირე გავლენამ ქართლში გააძლიერა ზოგიერთი გვარები, სხვათა შორის ორბელიანები; შესანიშნავი ამათგან იმ დროს იყო ლიპარიტ ორბელიანი, მმართველი თრიალეთისა და ამშენებელი ციხის კლდე-კარისა მდ. ალგეთის სათავეზე. ამ გვარს დიდი გავლენა ჰქონდა ქართველების ბედ-იღბალზე. ამას დავინახავთ შემდეგ ისტორიიდან.

დავით I და ადარნასე II.—ნასირის დამარცხება.—აფხაზეთის მეფის შვილის ბაგრატის და ნასირის ერთად მოქმედება.—ბაგრატის გამარჯვება.—ასპინძის ომი და ნასირის სიკვდილი.—ომი კარელებთან და აფხაზებთან.—სომხეთის მეფე ჰშეელის ადარნასეს.—ადარნასეს გამეფება.—აფხაზეთის მეფე კოსტანტინე ეომება ადარნასეს.—კოსტანტინეს ტყვეობა.—ზავი.—აზრება სომხეთისა.—აშოტი.—მოსვლა ადარნასესთან სომხეთის ქათალიკოზისა; ადარნასეს გამგზავრება კოსტანტინოპოლში.

876 წ. ბაგრატი გარდაიცვალა ჭ მისი შვილი—დავით I გამეფდა. ამის ბიძის გუჩამის შვილს ნასირს არ უნდოდა, რომ დავითს რეგებოდა ქართლი; ამიტომ აფხაზეთის მეფის იოანეს მხარე დაიჭირა. მაგრამ 879 წელს იოანე რომ გარდაიცვალა, აფხაზებმა მიატოვეს ნასირი, რომელმაც, მარტოდ რომ დარჩა, ცბიერება იხმარა: მოჭკლა დავითი 881 წელს. ამ შემთხვევამ ააღელვა ყველა მოკეთენი დავითისა. მთელი ქართლი, სომხეთი, თბილისის არაბები შეიყარნენ ჭ დავითის მოადგილედ დასვეს შვილი მისი—ადარნასე მეორე. ნასირი გაიქცა კოსტანტინოპოლში.

აქაც გულმა გერ გაუძლო. განდევნილი ბაგრატი ნასირმა შეაფერხა, რომ მას წაერთვა ტახტი აფხაზეთის მეფის ადარნასესთვის (ეს იყო შვილი იოანესი). ბაგრატმა ითხოვა იმპერატორისაგან ჯარები ჭ გემები და მოადგა აფხაზეთს, დაიმორჩილა ეს ქვეყანა, მოჭკლა ადარნასე, გამეფდა თვითონ, გამოიწვია სტამბოლიდან ნასირი ჭ მისცა ჯარები ქართლის დასაპყრობლად. პირველად ნასირი შევიდა სამცხეში, აიღო ციხენი: ოძრეს, ჯვარის-ცისე და ლომსაინი. აქედან ქვემო ქართლისკენ გამგზავრება უნდოდა, მაგრამ ადარნასემ დაახვედრა ქართლის, სომხეთის ჯა-

რები, დამარცხა იგი და კიდევ მოჰკლა. ამ ნაირად გათავდა
ეს ომი.

მაგრამ საქართველოში მშვიდობიანობა მაინც არ დამყარდა.
კასეთის ქორეპისკოპოსის გაბრა დონაურის მოადგილემ —
ფადლამ დაისაკუთრა გარდაბანი, რომელიც ეკუთნოდა ქართლს,
ამიტომ აფხაზეთის მეფე ბაგრატ I შემოვიდა ქართლში. ფად-
ლა 893 წელს მოკვდა და ბაგრატ I 897 წელს. ამითი მო-
ადგილენი გახდნენ: ქორეპისკოპოსი კვირიკე I და აფხაზეთის
მეფე კონსტანტინე.

896 წელს სომხეთის მეფის სემზათისაგან გაჰყვრებუ-
ლი აღიბუქანის მმართველი (ეპირი) ავშანი (ახულ-კასიმი)
შემოვიდა სომხეთში, საოხრა იგი, მერე შემოვიდა საქართვე-
ლოშიაც. ქართლის ცხოვრების საჩუკით: ავშანი ჯერ მოადგა
თბილისს, რომლის მმართველი მაშინ იყო ჯაფარი. აქედგან
წავიდა ჯეჯიძის შემოერთება. უჯაღმის მცველი იევან 300
მხედარნი. ამ ციხის აღებაში შეაშინა ციხე ბეჭორმის ჯარები,
რომელნიც გაიქცნენ, მინამ მტერი მოვიდოდა. კვირიკემ შე-
ტეო, რომ ვერ მოერგა მძლავრსა ჯეჯიძეს მტერს, სრუ-
ლიადი მოწილება გამოუცხადა მას. კასეთის დამარცხების
შემდეგ ავშანმა გაიარა ქართლი, შევიდა სამცხეში, ჯავახეთ-
ში ჯ შემოერთა ციხე თმოგვს, მაგრამ რომ ვერ აიღო, შე-
მოერთა მეორე ციხეს — ყველს, რომლის აღების დროს წა-
ძებული იქმნა წმიდა გობრონი. *)

აქედგან ავშანი წავიდა უარსში, სადაც ამ დროს იმაღე-
ბოდა ჯალალობა სემზათისა (სომხეთის მეფისა.) აიღო ეს ქა-

*) გობრონი (მინეილი) ცნობილია ქართველთა ეკლესიისაგან
წმიდანად.

ლაქი და დატყვევება მთელი მისი ოჯახობა. სემბათი იმყოფებოდა იქმნა შერიგებოდა ავსანს, ამანათად მისცა მას თავისი უფროსი შვილი.

ამის შემდეგ 904 წლამდე დამყარდა მშვიდობიანობა საქართველოში. მაგრამ ამ წელს აფხაზეთის მეფე—გოსტანტინე შეესია სემბათის სამეფოს. ადარნასე მიეშველა სემბათს და ორივემ დაამარცხეს გოსტანტინე და დატყვევებეს, მაგრამ მალე აზატის დანაშაულობა და განთავისუფლეს. სამწუხაროდ მალე უთანხმოება ჩამოვარდა ადარნასეს და სემბათის შორის, რადგან ეს უკანასკნელი უფრო მეტს აზატს სცემდა გოსტანტინეს და არა ადარნასეს. ამან 907 წელს ზოგაერთ სომხების თავადებთან ერთად განიზრახა სემბათის დამარცხება. მაგრამ სემბათმა გაიმარჯვა; ჩამოვარდა ამათ-შორის ზავი, რომლის ძალითაც ადარნასეს სემბათისთვის უნდა მიეცა ყველა ის სომხის თავადები, რომელთაც მიიღეს მონაწილეობა ადარნასეს შეთქმულობაში.

ამ გვარ გამარჯვებებით გაგულისებულმა სემბათმა გამოუცხადა ომი ადირბეიჯანის ემირს უსუფს. ომი გაგრძელდა 914 წლამდე. ბოლოს უსუფმა დაამარცხა იგი და მთელის სახლეულობით დატყვევა, მოიყვანა დვინში და ჩამოასრნო.

სომხეთი ჩავარდა სამწუხარო მდგომარეობაში: ყველა თავადები შებოროტილ და უმად წაყვანილ იქმნენ. მრავალი ქრისტიანი სომეხი გასწევითეს, რადგან მტკიცედ იდგნენ თავის სჯულზე, სოფლები, ქალაქები დაზარალებულ და ახოხრეს.

915 წელში სემბათის შვილი—შოტი 600 თავ-განწირული მხედრით მოვიდა საქართველოში და სთხოვა ადარნასეს, რომ მისთვის სომხეთის სამეფო გვირგვინი ეკურთხებინა. სურვილი აღუსრულეს ადარნასემ და აფხაზეთის მეფემ. ამის

შემდეგ აშოტი უკელგან, სადაც კი შესვდებოდნენ აზნებნი, ჰსოცავდა და ჰქუტავდა მათ. მაგრამ მაინც ვერაფერი გააწყო, რისგამო 920 წელში სომხეთის ქათალიკოზი იოანე VI მოვიდა ადარნასესთან და სთხოვა შემწყობა. რადგან ადარნასე თვითონაც იყო შევიწროებული და თვითონაც ეძიებდა შემწყობას და ჰიფოქრობდა კონსტანტინოპოლში წასვლას შემწყობის სათხოვნელად, ამიტომ უარი უთხრა იოანეს.

ამისთანა მდგომარეობაში იყვნენ საქართველო და სომხეთი, როცა 923 წელში მოკვდა ადარნასე.

ადარნასეს სიკვდილის შემდეგ გამოეფა ქართლში შვილი მისი სუმბათი I. აფხაზეთის მეფე გიორგი II, შვილი კონსტანტინე I-სა, შემოვიდა ქართლში, ააღო იგი და ძეგლად დასვა შვილი თვისა კონსტანტინე. სუმბათს დაწია მხოლოდ სამცხე, ტაო, ჭავჭავეთი, თრიალეთი, სამშვილდე, ხუნანის საერისთო, გარდაბანი, კლარჯეთი. კონსტანტინემ სამი წლის განმავლობაში ბევრჯერ გაიმარჯვა მტრებს და ამით იმედიცემულმა 926 წელში მოინდომა სრულიად გაერთავისუფლებისა ქართლის სამეფო აფხაზეთის სამეფოს დამოკიდებულებისაგან. გიორგიმ შაჰრუკა დიდ-ძალი ჯარი და გაილაშქრა თავის შვილზე, რომელიც გამაგრდა უფლის-ციხეში. ბევრი ხალხი დაიხრცა, მაგრამ გიორგიმ ვერა დააქლო რა შვილს. ბოლოს სეჩხი იხარა: გაუგზავნა წარჩინებულნი პირნი და თავის მსუდრობის პირით მოახსენა, რომ ვითომ ჯარს ჰსურს მისი გამეფება და მამისთვის ტახტის წართმევა, რისგამო საჭიროა იგი გამოეცხადოს ჯარს. უბედურმა კონსტანტინემ დაუჯერა ამ გვარ სიცრუეებს, დაჯდა ტოვზე და ღამე გასცურა მის ჯარებისკენ. რამწამ აფხაზებმა დაინახეს, მისი მოკვლა დააპირეს, მაგრამ კონსტანტინემ დროიანად გასცურა მეორე კი-

დემდის და სადღაც შაიმალა. თუმცა მალე მიაგნეს მას წმინდგინეს გიორგის, რომელმაც სიკვდილით დასაჯა, მისი ადგილი კი მისცა თავის მეორე შვილს, ლეონს.

929 წ. კახეთში კვირიკე II (ფადლას შვილი) დროს გარდაბანელებმა მოიწვიეს გიორგი და კახეთის ქორეპისკოპოსის უფლებებისაგან განთავისუფლების სურვილი გამოუცხადეს. გიორგი შევიდა კახეთში, დასწვა და დაანგრია ბევრი ადგილები. მაგრამ ზამთრის გასატარებლად დაბრუნდა ატენში, სადაც გამოეცხადა შემანებულა კვირიკე მოწიანების გამოსაცხადებლად. თუმცა მალე კიდევ გაიქცა, მაგრამ მანინ დატყეწილ იქმნა გიორგისაგან. გიორგი ხელახლა შევიდა კახეთში. კვირიკეს მძიმე დაუთმო მას უჭაბომის ციხე და ზოგიერთი სხვა ადგილები. ბოჭორმა, ლოწობანი, მარინი და სხვ. კი არ ემოწიანებოდნენ. მაგრამ გიორგიმ ორი უგანასკნელი ციხეებიც რომ აიღო, მაშინ კვირიკემ გამოუცხადა, რომ უთმობს მას კახეთს, ოღონდ კი განთავისუფლოს და მისცეს ნება, რომ ზამთარი გაატაროს ბოჭორმის ციხეში, გაზაფხულში კი გადასასლდეს კახეთადგან. გიორგი დათანხმდა და აფხაზეთში დაბრუნდა. გაზაფხულზე კვირიკე არა თუ გადასასლდა კახეთადგან, არამედ უარი ჰყო თავისი პირიუბანი და ქართლის აზნაურების დახმარებით განდევნა აფხაზები და განთავისუფლა ციხეები.

კვირიკეს მოქმედებამ ძალიან შეაწუხა გიორგი, რომელმაც გამოგზავნა ახალი ჯარები თვისი შვილის ლეონის წინამძღოლობით კვირიკეს დასასჯელად. რამდენ ლეონი შემოვიდა კახეთში, ამას მოუვიდა ამავე მამის სიკვდილზე. საჩქაროდ დაბრუნდა აფხაზეთში, აღვიდა მამის ტახტზე, გამეფდა ლეონ III სახელობით, შეურავდა კვირიკეს და დაუთმო მას კახეთი. ეს მოხდა 955 წელში.

სუმბათი მოკვდა 959 წელს, მას დარჩა შვილი, ბაგრატ II, რეგენად წოდებული.

ლევონ III იმეფა 2 წელიწადს და მოკვდა 957 წელს უშვილოდ. გამეფდა მისი ძმა დიმიტრი. ძმა ამისა თეოდოსი, რომელიც იყო გავრცელებული კონსტანტინოპოლში სწავლის მისაღებად, დაბრუნდა იქიდან სამცხეში, შეაგროვა ჯარები წინააღმდეგ ძმისა, მაგრამ დამარცხებულ იქმნა. თეოდოსი დაიშალა ქართლში ძმის ციხეში; მაგრამ სამ თვეს გატარა შემორტყმული ციხეები დაემორჩილნენ დიმიტრის ამ შიშობით, რომ თეოდოსი გაენთავისუფლებინათ.

ამავე დროს ეგუთუნის გალაშქრება ქართველებისა თორნიკეს წინამძღოლობით, საბერძნეთის იმპერატორის თხოვნისამებრ, წინააღმდეგ იმპერატორის მტრისა—ბარდა სკლირისა. ქართველების შემწეობით ბარდა სკლირი სრულიად დამარცხდა იმპერატორმა. ორთავეს დიდი ჯლათი დარჩათ, ამ ჯლათით ქართველებმა ააშენეს მრავალი კვლესი დასავლეთ საქართველოში და გააშენეს ათონის აკერის მონასტერი.

თეოდოსი ძინც არ დაწინაურდა. კახეთის გოგიკოზის კვირიკე II-ის შემწეობით უნდოდა აფხაზეთის მეფედ გახდამა. მასთან დიმიტრემ სერსი ისმარა: სთხოვა კვირიკეს, რომ შეერიგებინა ორთავე. კვირიკემ შეერიგება მოახდინა ამ შიშობით, რომ ორივეს დაეგაწათ თავისი წარსული უკმაყოფილებანი, მტრობა და მიუტანად ესარგებლნათ თავეთი ძმის ქონებით. შეერიგების ფიცი მოხდა მცხეთის სობოროში, სადაც მოვიდნენ თეოდოსი, დიმიტრი, კვირიკე და სხვ. ფიცის შემდეგ ორივე ძმები წავიდნენ აფხაზეთში, მაგრამ დიმიტრემ შეიპყრო ძმა—თვლები დასთხარა და საპყრობილეში ჩააგდო. ამ გვარ უღმერთოებამ ააღელვა აფხაზები, რომელთაც დიმიტრის მეფობა

წართვეს და, რადგან შვილი ამისა უჭკუო იყო, გამოიყვანეს
საშურობილედგან თეოდოსი და მეფედ დასვეს (979 წ.)

ამასობაში კვირიკე შევიდა ქართლში და შემოერტყა
უფლის-ცისეს. თავადმა ივანე მარუშიძემ მოიწვია დავით კუ-
რუმალატი (გამოჩენილი მეომარი მასინდელი დროისა) ჯაჭე-
ბით ქართლის დასაჭერად და თუ იგი ამას არ იზამდა—მი-
ეცა შემწობა ამ საქმის აღსასრულებლად კურუმალატის გურ-
გენის შვილის ბაგრატისათვის, შვილის-შვილისათვის ბაგრატ
რეგენისა.

დავითი დაეთანხმა. შემოვიდა ქართლში, გააგდო კვირი-
კე და გაამეფა ქართლში თავისი შვილობილი ბაგრტი III.

ბაგრტი III-ის გამეფება (980 წ.) ძალიან სასარგებლო
იყო საქართველოს სამეფოს გასამდიერებლად. ბაგრტი, რად-
გან მცირე წლოვანი იყო, ქართლს განაგებდა დავითი. ამ
დროს არაბების სიძლიერესაც ბოლო ეღებოდა. მათი ვრცე-
ლი სამეფო სუსტდებოდა შინაური შოროთის და უთანხმოების
გამო. ამიტომ თბილისის ემირს ძალიან მცირე გავლენა ჰქონ-
და საქართველოს შინაურ საქმეებზე.

ამავე დროს ქართლში კიდევ გაჩნდნენ წინააღმდეგნი შირ-
ნი, რომელნიც ებრძოდნენ მეფეს. ამათი მოთავე იყო ქავთა-
რს ტბელი, რომელმაც მოიწვია კვირიკე, აიღო უფლის-ცი-
სე და დაატყვევა გურგენი და ბაგრტი, მაგრამ დავითი დაეცა
და გაანთავისუფლა იგინი, კვირიკე კი გავიდა ქართლიდან.

ამავე დროს აფხაზეთშიაც აღელვებული იყო აზნაურთა-
ბა, რადგან ბრმა თეოდოსი ვერ ქმართავდა სამეფოს. ამით
ისარგებლა იმავე ივანე მარუშიძემ და იმდენი ეცადა, რომ თავის
მხარეს გადმოიბარა უმთავრესი ნაწილი აფხაზეთის დიდ-
გვარობისა და ჩააგონა მათ, რომ მოეწვიათ მეფედ ბაგრტი.

აფხაზებმა გამოუგზავნეს დავითს შუა კაცები და სთხოვეს შვილი მეფედ ახსარეთისა. დავითი დათანხმდა, რაღა ამანათები მოსცეს წარჩინებულ გვარებიდგან. მაშინ დავითმა დაღრცა თავისი შვილი და გაისტუმრა ქუთაისში, აფხაზეთის სამეფოს დედა-ქალაქში, სადაც ხალხმა შეკვირვა მას ერთგულება. ასე 995 წელში შეერთდნენ აფხაზეთ-ქართლის სამეფონი.

გამდიერება საქართველოსა.

გამეფება ბაგრატისა.—ქავთარ-ტბელი.—რატი ორბელიანი.—
რატის მიემხრობა დავით კუროპალატს.—დამორჩილება რ. ორ-
ბელიანისა.—სიკვდილი ბაგრატ რეგვენისა და დავით კუროპა-
ლატისა.—დამორჩილება კახეთისა, ჰერეთისა.—სწავლა-განათ-
ლება, ხელოვნება.—სიკვდილი ბაგრატ III-სა.

980 წელს გამეფდა თუ არა ბაგრატი დამშვიდა აფხა-
ზეთის ხალხი და აღმინდელი მეფე და ბიძა თავისი—თეოდო-
სი გაისტუმრა თავის ძამის, დავით კუროპალატის ქვეყანაში,
რადგან ეშინოდა, რომ მას ხალხი არ აუღელვებინა. აფხა-
ზეთში ჩამოაგდო წესი და სიმშვიდე, მაგრამ ამავე დროს
იმერეთში ქავთარ-ტბელის თაოსნობით ზოგიერთებმა განი-
წყინეს განთავისუფლება ქართლისა ბაგრატის დამოკიდებულე-
ბიდგან. წინააღმდეგნი შეიყარნენ ღ გამაგრდნენ ლიხის მთე-
ბში. ქართლის დიდ-კაცობა პატივს აღარ სცემდა დროებით
მმართველს ამ ქვეყნისას—ბაგრატის დედას.

მეფემ გაიგო თუ არა ეს ამბავი, დიდ-ძალი ჯარით გად-
მოვიდა ლიხზე, შეებრძოლა, დამარცხა, შევიდა ქართლში,

დაამშვიდა ჯ მერე წავიდა იმერეთში; თავის დედაც თან წა-
უყვანა. მაგრამ წინააღმდეგნი მებრძოლნი მაინც არ დაწყნარდნენ.
რამდენიმე წლის უკან ხელახლად აჯანყდნენ. ამათი მოთავე
იყო რატი ოზბეღიანი, *) რომელსაც ჰქონდა დიდი მამულები
ატენიდან მოკიდებული კიდე-კარამდე ჯ თრიალეთამდე, მასვე
ეკუთვნოდა მანგლისი ჯ სვეტიცხოველი. რატიმ გადაიხრა თავისკენ
დავით გურგენაშვილიც, რომელიც რაღაშედაც გულ-ნაკლული და-
რჩომილი იყო თავის შვილზე, აგრეთვე ბაგრატ რეგვანი,
რომელიც შეესია შავშეთს. დავითი გამაგრდა თრიალეთში;
აგრეთვე რატიმ დაიჭირა ატენს ჯ მანგლისს შუა ადგილები.
ბაგრატი გაკვირვებული ჯ გაოცებული მამის ამ გეგმას ელთა-
ჰტევისაგან, მოვიდა ჯანთ თრიალეთში, ცხენით მარტო წა-
ვიდა მამის ბანაკში მოსალაშაშვრებლად ჯ თავის გასამართლე-
ბლად. დავითმა მართლაც დიდის სასარგებლოთ მიიღო ისა ჯ
შეიწყნარა მისგან თავის განმარტლება, დაითხოვა თვისი ჯა-
რები ჯ შინ დაბრუნდა.

ბაგრატი არ შეეხა საბრძოლველად გამზადებულს რატს,
დაბრუნდა აფხაზეთში. ზამთარი რომ დადგა—რატიმ თავის
ჯანის კაცები დაითხოვა,—სინქარით ჩამოვიდა ქართლში და
კიდე-კარს (ეხლა წალკა) შემოერტოა. თავ-ზარ-დაცემულმა რა-
ტიმ სრულიადი მოწმინდება გამოუცხადა. ამის ნიშნად მასწა-
მას შვილი—ფიშარატი, თვითონ კი საცხრავრებლად, ბაგრა-
ტის სურვილისამებრ, არგვეთში წავიდა.

*) შესანიშნავი გვარი ესე მეოთხე საუკუნეში ქრისტეს წინ ჩი-
ნეთიდან გამოშავალად ითვლება. ოზბეღიანებს ჰქონდათ და აქვთ-
დიდ-ძალი მამულები საქართველოში. საქართველოს ისტორიულ ჩარ-
ხის ბრუნვაში, მეფის შემდეგ, ოზბეღიანთ ევაბათ პირველი ადგილი.

994 წ. მოკვდა ბაგრატ II—კეკელი.

1001 წ. მოკვდა დავით გურგენაძე. რომელმაც თავის ქვეყნები დაუტოვა იმპერატორს კასილის ღ ანა ბაგრატს, როგორც შიშობა ჰქონდა. კასილი მოვიდა თავის მიწების გასაშინჯავად. აქ მოხდა შეტაკება გურგენს და მის შორის, და გათავდა მით, რომ კასილი შეურიგდა გურგენს და დაუთმო მას ტაოს ნაწილი.

გურგენის სიკვდილის შემდეგ (1008 წ.) ბაგრატ III-მ გააძევა ჯარების ჩიხები. ამ უმად მას ჰქონდა დაკავებული თითქმის მთელი უწინდელი საქართველო, გარდა კახეთისა. მან ითხოვა ქორებისგან დავითისგან (კვირიკე II მოადგილე) სრულიადი მორჩილება და ზოგიერთი ციხეების დათმობა. ამასე დავითმა ომის გამოცხადებით უშასუხა. 1010 წ. ბაგრატ ითანეთიდან შეესია კახეთს, დაიმორჩილა ისა, დაატყვევა მმართველი დავითი ღ მთელი ეს ქვეყანა თავის ერისთავებს გაუნაწილა—მერე შევიდა ჰერეთში ღ მმართველი მისი მეფე—დინარ ტყვეთ ჰყო და ეს ქვეყანა განაწილა თავის წარჩინებულთ შორის შუა.

კახტანგ გორგ-ასლანის შემდეგ სამხედრო საქმეებში არ გამოჩენილა ბაგრატის თანაბარი. ამან დაიმორჩილა განჯის ემირი—ფადგონი, რომელიც სშირად ეცემოდა კახეთს. ადირბეიჯანს ღ სომხეთის მმართველნი მას აძლევდნენ სარკს. სპარსეთის მეფე ღ იმპერატორი კასილი მის მეგობრობას დაეძებდნენ. კასილი შეელოდა ბაგრატს ეკლესიების აშენებაში.

სამუდამო ადგილ-სამყოფელი ბაგრატისა იყო ხან ქუთაისი, ხან უფლის-ციხე. თბილისში იმ დროს იმყოფებოდა ანაბეისეში (VII საუკუნეიდან), რომელსაც ჰქონდა აქ თავის სა-

სახლე, თბილისში და მის მიდამოში სტოგორობდნენ თათრები.
ამის გამო ქართველობას არ უყვარდა თბილისი.

ბატალიონი იყო ბატალიონი, ბატალიონი და განათლებული მეფე. ის და-
უსვენებლად ამდიდრებდა თავის დაცემულს სამეფოს. მის დროს
აღებ-მიტემა, ხემა-თესვა, სწავლა-განათლება წარმატებაში შე-
ვიდნენ. დანგრეულ-დაჭრეული შენობანი მეფემ ხელ-მეორედ
ააგო; ძველები განაახლა; აგრეთვე ააგო მრავალი ახალი ეკლე-
სიები და ტაძრები. ქუთაისის შესანიშნავი სობორის სამირვე-
ლი ხაზდო 1003 წელში და ამ სობორის ასაგებად ისმარ-
ბეკი მცადინებოდა და დასაწყის დიდ-ძალი თეფი. სობორი
მარმარილოს ქვით იყო აშენებული. დიდებულ სობორადგან
ესლა დაწმინდა მსოფლიო ნანგრევები. მცხეთის დაძველებუ-
ლი სობორი ბატალიონი სრულად განაახლა. ბედიის ტაძარი
(აფხაზეთში) აგრეთვე ეკუთვნის ამ მეფეს. იუსტინიანეს ეკლე-
სიასთან (მარტვილში) ბატალიონი ააშენა მონასტერი, რომე-
ლიც გასადა ადგილ-სამეფოფლად ეპისკოპოსის ჭყონდიდელი-
სა. *) ქალაქების და ციხეების რიცხვი ამის დროს გამრავლდა.
იმ დროინდელ ქალაქთა შორის შესანიშნავები არიან: ახალ-
ციხე და ახალ-ქალაქი. საეკლესიო და საერო ლიტერატურაში
თქმის გაიდგა. ახალ-გადა ქართველები სწავლის დასასრულე-
ბლად მიდიოდნენ საბერძნეთში და სწავლით აღჭურვილნი ბრუნ-

*) ჭყონდიდელი იყო პირველი მინისტრი მეფისა. ჭყონდიდელს
ირჩევდნენ იმისთანა პირთაგან, რომელნიც ცნობილნი იყვნენ თავის მა-
ღალ ზნეობით, სწავლა-განათლებით. ჭყონდიდელი იყო მოთავე ყველა
მწიგნობართა. აგრეთვე მფარველი ქართველობათა. იგი პირველად
გადასცემდა მეფის ნებას საერო და სასულიერო მმართველებს. ომის-
დაწყების წინ იგი უძღოდა ღმრთის ღვარით, ღოცავდა მათ და მერე,
ბრძოლის დროს, თითონ უკან მოექცეოდა ხოლმე და ამხნევებდა მათ.

ქართული
ნაწილობრივ

დებოდნენ თავის სამშობლოს გასანათლებლად. ამ დროს ქრისტიანთა უგანათლებულებსა ჰქონდა პირმა—ექვთიმე *) გადმოიღო ქართულს ენაზე 920 წიგნი საერო და სასულიერო ლიტერატურადგან. ბაგრატის მეფობის დროსვე სცხოვრობდნენ ათონის მთაზედ გამოჩენილნი მწავლულნი და წმიდანნი: იოანე სასულელი, ოქროპირად წოდებული, იოვანე პატრიკი, შესანიშნავი მწერალი და გადმომღები პლატონის და ანისტოტელის თეოლოგიათა და წმ. გიორგი მთაწმინდელი, რომელმაც დაასრულა თარგმანი სასულიერო წიგნთა. პირველი სახარება იოანესგან გადმოითარგმნა ამ დროს. **)

შორეულ იერუსალიმსაც გასწვდა სული ბაგრატისა. იქ მან ააშენა მონასტერი ქართველთათვის. ესა ბერძენთ სულა ჩაყარდნელი. წინეთ იქ სწავლობდნენ ახალ-გაზდა ქართველები. მონასტერს დიდი მამულები აქვს ნაჩუქები საქართველოში ჩვენი მეფეებისგან.

ბაგრტი გარდაიცვალა 1015 წ. და დაიძარსა ბედიის მონასტერში.

მეფობა გიორგი II-სა.

გამეფება გიორგი I-სა.—კვირიკე იპყრობს კახეთს, ჰერეთს და შვიდ საერისთაოდ ჰყოფს.—განზრახვა ოსეთის მთავრისა და მისი სიკვდილი.—იმპერატორი ვასილი II იპყრობს ზემო ქართლს.—ლიპარიც ორბელიანი შველის მეფის მტერს.—სიკვდილი გიორგისა და კვირიკესი.

თავის მამის სიკვდილის შემდეგ რომ 1015 წელს გამეფდა გიორგი I, კვირიკე III, განაქვნილმა კახეთიდან, მიიბიძრა ზოგიერთი გავლენიანი პირები და ამით შემწეობით

*) ეს იყო შვილი თორნიკესი, რომელმაც შეაყვია საბერძნეთში ათონის მონასტერი, წოდებული ივერიის მონასტრად.

**) ეს სახარება ახლაც ინახება თ. ივანე გრუზინსკის სახლში.

დაიპყრო, როგორც კახეთი, ისე ქვერეთი. პირველში დააარსა
სამი საერისთო: რუსთავში, ქვეტურში და პანკისში; მეორე-
ში ოთხი: ხორონახში, კეკელიში, მაწესში და სტორში, და
თვითონ გამოეფა: სატახტო ქალაქად ქუჩხა თელავი და ისე
გამდიდრდა, რომ საშიშო შეიქმნა როგორც ქართლისათვის,
ისე ოსეთისათვის; ოსეთის მთავარს—ორდურეს უნდოდა შეე-
მცირებინა გაკლენა კვირიკესი და დაესუსტებინა იგი, რამდენა-
თაც შეეძლო. ამიტომ თიანეთიდან შემოვიდა კახეთში, მა-
გრამ დამარცხებულ და სიკვდილით დასჯილ იქმნა.

გიორგის იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ კვირიკე დაემორჩი-
ლებინა, ამიტომ შეჰკრა დაახლოებული ზავი სპარსეთის მეფეს-
თან, რომ მის შემწეობით მაინც მოეწილებინა ქუჩხა და
განჯის ხანი, მაგრამ ამ ზავმა უფრო მეტი უბედურება დაჰ-
მართა: ბერძნების იმპერატორმა—კასილი II-მ არ მოუწონა
უოფა-ქცევა გიორგის და 7 წლის შემდეგ შემოესია ზემო
ქართლს, აიკლა და ააოხრა ისა და დამარცხა გიორგი სო-
ფელ შარივთან და ზემო ქართლში აიღო 14 ციხე. იმპერა-
ტორს შეკლავდა უძლიერესი ერის-თავი ქართლისა—ლიპარი-
ტი. გიორგი იმპერატორს შეურთგდა. კასილიმ დაინარჩუნა და-
კაეებული ადგილები და მძევლად წაიყვანა შვილი გიორგისა—
ბაგრატე, რომელიც, პირობისამებრ, სამი წლის შემდეგ უნდა
გაენთავისუფლებინა კასილ. ბაგრატე რომ დაბრუნდა, გიორგიმ
იცოცხლა კიდეც ორი წელიწადი და შემდეგ მოკვდა; ამის
სიკვდილის წლის თავზე, მოკვდა კახეთის მეფე—კვირიკე,
რომელიც 1027 წელს მოჰკლა მისმა მონამ—ოსმა.

გიორგის მეუობა არაფრით არ არის შესანიშნავი ბრძო-
ლის გარდა. მრთელი მისი მეუობის დრო საღხმა ბრძოლაში
გაატარა.

მეფობა ბაგრატ IV-სა.

განხეთქილება საბერძნეთს და საქართველოს შუა.—პოლიტიკა
ბანიის ეპისკოპოსისა და მისი მომხრეებისა.—შერიგება ქართვე-
ლებისა და ბერძნებისა.—ბაგრატი ირთავს ელენეს.—ქუთაისის
სობოროს შენობის დასრულება.—გამარჯვება ქართველებისა
დვინის ემირ ფადლონზე.—თბილისის განთავისუფლების სურ-
ვილი.—ომები კახელებთან.—ლიპარიტ ორბელიანის გაძლიე-
რება და მისი ომები მეფესთან ბერძნების შემწეობით.—სიკვდილი
ლიპარიტისა.

კოსტანტინე IV-მ გამეფებისაკე უძალ დაარღვია მეგ-
ობრული განწყობილება საქართველოსთან. ვასილისაგან განთავი-
სუფლებული ნორჩი ბაგრატი რომ საქართველოში მოდიოდა,
კოსტანტინემ გამოადევნა თავისი კაცები, რომ შეეპყრათ ბა-
გრატი ღ უკანვე, კოსტანტინოპოლში წაეყვანათ. მაგრამ წა-
დილი კერ აღუსრულდა, თუძცა მის ყოფა-ქცევამ ორივე სა-
ხელმწიფოთ შუა ჩამოაგდო განხეთქილება.

1028 წელში კახე კარანბე ღ ბანიის ეპისკოპოსი—იო-
ანნე, რომელთაც დიდი გავლენა ჰქონდათ ტაოს-კარში, განუ-
დგნენ ბაგრატს ღ თავის ციხე-ქალაქები დაუთმეს კოსტანტი-
ნეს, რომელმაც გამოგზავნა ჯარები თავის საზინადრის წინა-
მძღოლობით. ამან ჯარების გარდა ისმარა ოქრო ღ ამ ორის
იარაღით დაიმორჩილა სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო და
მერე მოადგა ციხე კიდე-კარს, რომელშიაც ზოგიერთი აზნა-
ურებით იყო გამაგრებული ლიპარიტ ორბელიანი—ქართველი
ჯარების უფროსი. მაგრამ ბერძნებმა, რომ აიკლეს ამ აზნა-
ურების მამულები, შეშინდნენ ისინი ღ მტრის მხარეს გადაი-
დნენ. ამასთანავე გაჭირებულ დროს ბერძნების წინააღმდეგ ამ-

ქართული
საქმიანობა

ხედდა ტბეთის ეპისკოპოსი საბა, რომელმაც გამაგრა ეკლესიები და ტიხეები თავის ეპარქიისა და მარდათ წინ დაუსვდა მტრებს და იმდენი ეცადა, რომ მტრებმა ფეხი ვერ შემოსდგეს ამ ქვეყანაში. ამისმა მაგალითმა გამხსნევს ანტანუჯის ერისთავი—იოანე ხუხუჩი, რომელმაც შეკრიბა თავისი ჯარები და მტერი დაამარცხა.

ქართველთა სასინარელოდ იმავე წელიწადს (1028) მოკვდა კოსტანტინე და გამეფდა რომანოზ აგრირი, რომელმაც გაიწვია თავისი ჯარები საქართველოდგან.

ამ გვარი პოლიტიკა იმპერატორისა ძალიან მოეწონა ბაგრატს; მაშინავე მეგობრობის გამოსაცხადებლად გაუგზავნა ქათალიკოზი—მელქისედეკი, რომელიც დიდის სიუვარულით მიიღო იმპერატორმა და საჩუქრებით გამოისტუმრა. სამა წლის შემდეგ კოსტანტინოპოლში გაემგზავრა აგრეთვე დედა ბაგრატიისა—მარია, რომელმაც გამოუცხადა რომანოზს ერთგულება შვილისა და ქართველთა ხალხთა და სთხოვა მას, რომ კურთხალატობა ებოძა ბაგრატიანთის, აგრეთვე მიეთხოვა მისთვის თვისი ნათესავი—ელენე (ვასილი აგრირის შვილი). იმპერატორმა აღუსრულა წადილი მარიამს. ელენეს მზითვად მრავალ განძეულთა შორის მისცა ერთი ლურსმანი ქრისტეს ჯვრისა და სატი ოქონის ღვთის მშობლისა. ამ გვარად ჩამოვარდა მეგობრობა საქართველო-საბერძნეთ შუა.

ელენე მოვიდა ქუთაისში, სადაც მოხდა ქორწილი 14 წლის ბაგრატიანს. ახალ-გაზდა მეფემ დაასრულა შენება ქუთაისის სობოროსი და გარდაიცვალა უბედოდ.

1036 წ. დიდ-ძალი ჯარებით დვინის ეპირი—ფადლონი (ახულ-სევერი) შეესია აღმოსავლეთ ნაწილს სამხეთისას, რომლის მეფემ დავითმა სთხოვა შემწეობა ბაგრატს. ბაგრატმა ლი-

ზაქრიტ ორბელიანის ღ იოანე აბაზადის წინა-მძღოლობით ში-
შეკლა 4,000 კაცი. ამით შეუერთდნენ აგრეთვე: კასეთის მეფე
გაგიკი (შვილი კვირიკე III-სა), დასავლეთ სომხეთის მეფე—
იოანე და თბილისის ეპირი—ჯაფარი. მინამ ეს ჯარები უშ-
ველიდნენ, ფადლონმა უშეტესი ნაწილი სომხეთისა აიკლო,
მაგრამ შემწეობა რომ მოვიდა საქართველოდგან, ფადლონი
სრულად დამარცხდა, დასტოვა დიდი ალაფი, გაიქცა და მა-
ლე მოკვდა.

ამ გამარჯვებამ მეტად გამხსნევა ლიპარიტ ორბელიანი ღ
ი. აბაზადი. ამათი ფიქრით ეს დრო ძალიან მარჯვე დრო იყო
თბილისის განთავისუფლებისათვის ღ მის ეპირის ჯაფარის და-
მარცხებისათვის. ესენი დაეცნენ მის სამფლობელოს დასავლე-
თის მხრით ღ კიდევ აიღეს ბირთვისა. ბაგრატს არ მოეწონა
მათი ამ გვარი მოქმედება ღ არა თუ მისცა ნება სსკა ადგი-
ლებიც აეღოთ, არამედ უბრძანა, რომ ბირთვითი დაებრუნებინათ
ჯაფარისათვის. ლიპარიტი თავისას არ იშლიდა ღ იმდენი ეცადა,
რომ მეფე დაიფლავა ღ დაითანხმა, რომ ამას (მეფეს) თითონვე
ეწინააღმდეგა ჯარისათვის მტრებზე დასაცმათ ღ საქართვე-
ლოს განსათავისუფლებლად. 1038 წ. შეესივნენ ეპირს: და-
სავლეთის მხრით იმერეთის ღ ქართველების ჯარები, აღმო-
სავლეთის მხრით კახელებისა. ორმა წელიწადმა განვლო, მა-
გრამ თბილისი კერ აიღეს; მცხოვრებლები, ყოვლის მხრით
დაკეტილები, ძალიან შევიწროვდნენ. ამასობაში ქართლებმა
ღ იმერლებმა აიღეს ორი სიმაგრე: ორბისი ღ ფარცხისი. ჩა-
მოვარდა დიდი შიმშილი დამწყვდეულ ხალხში, რომელმაც
ბოლოს განიზრახა დამორჩილებოდა ბაგრატს. ეპირმა ჯაფა-
რმა ღამე ტივით გაზარკა მოანდომა. საქმე რომ ამ ნაირად
ბოლოვდებოდა, ლიპარიტის მტრებმა მეფეზე ისეთი გავლენა

იქონიეს, რომ იგი იძულებული იქმნა დაეტოვა ჯათყარი თბილისიკე ემიჩად ღ ჯარები უკან დაებრუნებინა.

ამ გვარმა მეფის მოქმედებამ ააღელვა ლიპარიტი ღ ზგრეთვე კახეთის ჯარი, რომელმაც თბილისში მოკლელა დადს დაკლას. ამისთვის მეფე განრისხდა კახელებზე, შევიდა კახეთში ღ მთის ყელ-გაბრიელის ახლას შეება კახეთის ჯარს, სრულად დამარცხა იგი, დაატყვევა უკეთესი მათი მხედრები — ერისთავები: ზანგისას — სტეფანოზი, ხორნაბუჯისა — ვახე, სტორისა — რაჟე ღ სსკანი. მერე შევიდა თიანეთში, დასწვა მშენიერი ბოტოქმის სასახლე, კვირიკე III-საგან აშენებული, ღ დაბრუნდა ქართლში.

იმ დროს, რომელსაც ზაგრატი არბევდა კახეთს, ლიპარიტი ემზადებოდა მეფესთან საბრძოლველად. ლიპარიტმა საბერძნეთიდანაც ჯარები მოიშველა. მაგრამ რამწამს გაუგო განზრახვა მეფემ, მაშინვე შევიდა ჯავახეთში ღ გაამაგრა ახალქალაქი. ლიპარიტი კი დეცა ატენს, რომელსაც იცავდნენ თმოგვის ერისთავები — ფარსმანი ღ თუხარისისა — ბეშკენ ჯაყელი. 1041 წ. ბერძნების ჯარები უკანვე დაბრუნდნენ, მეფე შეურიგდა ლიპარიტს ღ მისცა ქართლის ერისთაობა. 1042 წ. ჯათყარი მოკვდა ღ ზაგრატი უთავო ქალაქმა მოიწვია. ამ დროს მეფე ანაკოპიას გარს შემოერთებოდა თავის ჯარებით, რომ გაერთავისუფლებინა იგი ბერძნებისაგან. ზაგრატმა იქ თავის ჯარები ჯაჟანას ხელ-ჟგეით დასტოვა და თვითონ წამოვიდა თბილისში, სადაც დიდის აზბით მიეგება მას ხალხი, გარდა ერთი ნაწილი ქალაქისა — ისინისა. ისნელებმა დასწკეს სიდი ღ არ ემოწმილებოდნენ ზაგრატს, მაგრამ მალე ესენიც დამოწმილდნენ.

1045 წ. ლიპარიტი კიდევ შეება მეფეს. ამ წელს ბერ-

მნებმა განიზრახეს დაეკავათ ერთი ნაწილი სომხეთის სამეფო-
სი, ამიტომ გაიწვიეს გოსტანტინოპოლში შეიღი აშოტისა—
გაგიკი II ღ იქვე დაანახუნეს; სომხეთისათვის კი თვისი სა-
კუთარი მმართველი უნდა გამოეგზავნათ, მაგრამ მინამ ისინი
გამოგზავნიდნენ, სომხები გაიყვნენ სამ ნაწილად: ერთს უნ-
დადოდა მეფედ დავითი, მეორეს აბულსეკერი, მესამეს საქართვე-
ლს მეფე—ბაგრატ IV. რამწამს ბაგრატს მოუვიდნენ მოცი-
ქულები სომხეთიდან, იმ წამსვე გაგზავნა ჯარები არტანუჯის
ერისთავის—აბუსერის წინამძღოლობით სომხეთში, რომ აე-
ღოთ სატანტო ქ. ანი, რომელიც მართლა მსწრაფლად აიღეს.
ანში მოვიდა დედა ბაგრატისა—მარიამი. ეს რომ გაიგო გო-
სტანტინე მოწოდამსმა, გამოეგზავნა ლიპარიტს დიმიტრის
წინამძღოლობით ჯარები ღ უბრძანა წაერთვა ბაგრატისათვის
აწა თუ ანი, აწამედ მთელი სამეფოც ღ გაემეფა დიმიტრი.

ლიპარიტი დაეცა ქ. ანს: მოტყუებით გამოიწვია მოსა-
ლაპარაკებლად ანის მცველები: აბუსერი, იოანე როდიონი
ღ გურამ გოდერძიანი ღ დაატყვევა ისინი; მერე ქალაქიც აი-
ღო. ამ დროს ბაგრატი იყო თბილისში; სანქაროდ წავიდა
ჯავახეთში, სადაც მესხეთში ჯერ შემწეობას დაჰპირდნენ, მე-
რე უმტყუნეს ღ ლიპარიტის მხარეს გადავიდნენ. ამით შეუ-
ერთდნენ კახელებიც. აქ შეტაკება აწ მომხდარა. გავიდა ზა-
თესული, შემოდგომა ღ ზამთრობისას მეფე დაბრუნდა ქარ-
თლში.

1046 წ. მეფეს მოეშველნენ 4,000 ვაღაგნი (ვარაგე-
ბი). ბაგრატმა გაამაგრა ბაში ღ წავიდა ჯარებით სასიარეთში,
სადაც ბაგრატი მტრებისგან დამარცხებულ იქმნა. ამ ბრძოლაში
მოჰკლეს დიმიტრიც.

ამ დამარცხების შემდეგ მეფეს ორი გზაღა დარჩა: აწ უნდა

შერიგებოდა ლიპარიტს, ან გაქცეულიყო ქართლიდან. მეფემ პირველი აჩივს. სოფლებში დასტოვა თავისი ჯარები და თითონ მცირე ჯამლით წავიდა ლიპარიტის სანახავად. მაგრამ ლიპარიტს სინიღისმა ნება არ მისცა, რომ შესვედროდა ბაგრატს, ამიტომ დაიძალა და არ ინახულა მეფე, რომელიც შერიგებაზე იმედ დაკარგული დაბრუნდა იმერეთში.

ამასობაში კალმასის ერისთავმა—სულამ და არტანუჯისა—გრიგოლმა და ზოგიერთ მესხეთის აზნაურებმა შეაგროვეს ჯარები და მოიწვიეს ბაგრეტი. მცხეთიდან ბაგრეტი დაუყოვნებლივ მოვიდა და შეუერთდა მათ არკის-ციხეში. ლიპარიტი მუისკე კახელებით, ბერძნებით და სომხებით დაეცა არკის-ციხეს და იღო. ბაგრეტი გაიქცა ქუთაისში. სულა და გრიგოლი დაატყვევეს და საშინლად განაწვალეს საპყრობილეში.

ლიპარიტი ამის შემდეგ შემოვიდა ქართლში და თავისუფლად ჰმარტავდა მას.

იმავე 1046 წ. ლიპარიტი ებრძოდა დვინის ეპისკოპოსს, მეფე ერთი წლის შემდეგ იმპერატორმა გაამხედრა ოსმალების წინააღმდეგ, რომელნიც მცირე აზიას შემოესივნენ, მაგრამ დამარცხებულ და ტყვედ წაუყვანილ იქმნა.

ამ დროს ბაგრეტი თავად-აზნაურებამ და ლიპარიტის შეილებმა—იოანემ და ნინიამ მოიწვიეს და გადასცეს მას ყველა ქალაქი და ციხეები, აგრეთვე თბილისიც.

მაგრამ ლიპარიტი ძალე პატივებულ იქმნა და პირდაპირ კონსტანტინეპოლში წავიდა, საიდანაც კაი ძალი ჯარით წამოვიდა საქართველოში. ბაგრეტი შეშინდა და უკანკე, ქუთაისში დაბრუნდა,—ლიპარიტი კი ქართლში შევიდა.

ბოლოს, ბაგრეტი რომ თავისით კერას გახდა, თვითონ თავის დედათ—მარიაშით წავიდნენ საბერძნეთში და სთხოვეს

საქართველოს
საქართველოს

კოსტანტინე მონომახს, რომ შემწეობა არ მიეცა ლიპარიტი-სათვის. კოსტანტინემ პატივით მიიღო იგინი, მაგრამ სპი-წლის განმავლობაში შეინახა თავისთან და მერე დიდ-ძალის განხეთქით და საჭურჭლით გამოისტუმრა. იმერლები დიდის სიხარულით მიეგებნენ მეფეს. მის დაბრუნებამ გასწავრა ხალხი აგრეთვე ქართლშიაც და ყველგან თვისი ცუდი სასიათის გამო ლიპარიტი უკვე მოძულეებული იყო. სულა—გაღმასკლმა და სხვა მესხეთის დიდ-განობამ დაატყვევეს ლიპარიტი და შეიღო მისი იოანე და ბაგრატს მიჰკარეს. ხალხს უნდოდა მათი ჭკარცა, მაგრამ მეფემ აპატივა ლიპარიტს და ხელახლად დაუმტკიცა ყველა მისი საკუთარი მამულები და არგვეთი. ამჟამს ლიპარიტმა აქ კელარ მოიხსენა სირცხვილისაგან, წავიდა კოსტანტინოპოლში და იქ გარდაიცვალა.

შე მოსევა არბ-ასლანისა.

ლიპარიტ ორბელიანის სიკვდილის შემდეგ (1059 წ.) ბაგრატმა თითქმის ყველა ციხეები კახეთისა და ჭყრეთისა აიღო. ამის დროს მრავალნი დანგრეულნი შენობანი განახლდნენ და აშენდნენ ახალნიც. წარმატების სულ-შემწეობი იყვნენ ქა-თალიკოსი მეღქისედექი და დიდი მასწავლებელი წმიდა გი-ორგი მთაწმინდელი.

სამწესწარდ, ბოლოს დროს ბაგრატის ნამოქმედაჲს და ნაღვაწევს სამარე გაუთხარა არბ-ასლანმა, რომელმაც 1063 წ. დაიბრუნა თურქესტანა, ხოვარზში და 1064 წ. შემოე-

საი საქართველოს და სომხეთს. სულთანს უნდოდა დაეპყრო
და მოესპო ქრისტიანობა ამ ქვეყნებში.

არზ-ასლანმა ამხედრა სპარსები, ოსმალები და შემოვი-
და აღბანიაში; აქ გაანადგურა ქრისტიანობა, მეტე გაუგზავნა
მოციქულები კვირიკეს და სთხოვა ცოლად ასული: კვირიკე
შეშის-გამო დაუბოლდა და ქალაქ ღორში წარუდგინა მტერს
ქალი და ამით ისინი თვისი პატარა სამეფო გაიხრებინან.
აქედგან არზ-ასლანი წამოვიდა თრიალეთზე. ბაგრატმა ამ დროს
სცხოვრებდა ხეკრებულში (ტაოსში) და არ იცოდა თუ რა
მოელოდა. ამიტომ მტრებმა მოკლე დროში დაიმორჩილეს და
გაანადგურეს შეშეთი, კლარჯეთი და ტაო, კიდრე თანასკერ-
ტამდე; აგრეთვე თორი და ლეკვი. მეტე დაბრუნდნენ თრიალეთ-
ში, —სამი დღის შემდეგ შევიდნენ ჟავახეთში და შემოერტყნენ
ასალ-ქალაქს, რომელიც იყო მდიდარი, მრავალ-ხალხიანი ქა-
ლაქი და ქმნდა მაგარი ციხეები. ციხე აიღეს; გარდა მო-
ხუც ქალთა და უმწილთა, რომელნიც ტყვეთ წაიყვანეს,
ყველა დახოცეს; ქალაქი დაანგრეს და დაჰმარცხეს. აქედგან
მდინარე ხრამის ხეობით გაიარეს სამშვილდე და შემოერტყნენ
ციხე—ლალს, რომელიც მოშენებულ იყო ორ მაღალ მთაზე
და ორივე მხრით ჩუდიოდნენ ჩქარი მდინარეები. თუმცა
ასეთი მაგარი ადგილი ეკავა ამ ციხეს, მაგრამ მაინც მტრებმა
აიღეს და დაანგრეს. აქედგან წავიდნენ ქალაქი ანის
ასაღებად; უარსის და ანის აღების შემდეგ დაბრუნდნენ სპარ-
სეთში; მეფე ბაგრატმა დაიწყო თავის ხალხის დამშვიდება
და შენება იმ ადგილებისა, რომლებიც გაანადგურეს მტრებმა.
1086 წ. ბაგრატმა გამხედრა კასეთის მეფის—ავსარტანის წი-
ნაღმდეგ, რომელიც სსენებულ უბედურების დროს გამოვიდა
ბაგრატის მოჩილებიდან. მეფე ბაგრატს მიემხრნენ ყველა

გამოჩენილი გვარები ჭერეთისა, გარდა აგსარტანისა. სამწყურ-
ნოდ, დამოწმებებს მთელის კასეთისას დაუშალა აჩუ-ასლან-
ნის ხელ-მეორედ შემოსევამ კასეთში. შეშინებული ბაგრატო
დაბრუნდა ქართლში, ხალხი კი შიშის-გამო შეიხიზნა მთებ-
ში.

ამ ქვეყანაში რომ შემოვიდა განძინებული მტერი, მას
დახვდა აქ მხოლოდ აგსარტანი, რომელმაც წარუდგინა ასლანს
სახუჭრები და ნიშნად მოწმილებისა მამუდიანობა მიიღო. აჩუ-
ასლანი ამით დაკმაყოფილდა და აგსარტანი თან გაიყოლია.
კასეთიდან მოკიდებული მტკვრამდე დასწვა-დახვრია ყველ-
ფერი, რაც წინ შესვდა. მტკვრის პირზედ დახვდნ მას
თბილისის თათრები, რომელთაც გადიუყანეს მეორე კიდეზე.
ურდისკი თვისი ჯარი აჩუ-ასლანმა რამდენიმე დასად გაჭეო:
ეს დასები ქართლის ყველა მხრისკენ გაგზავნა, რომ ერთბაშად
გაენადგურებინათ ეს ქვეყანა. ჩვენი ხალხი ტყე-ღრეში დაიმა-
ლა. მეფე ბაგრატო კერც ერთგან ვერ შეეხა მტერს, რადგან
იყო დარწმუნებული, რომ ვერას გაიტანდა. აჩუ-ასლანი უში-
შრად იწეოდა წინ; მთელი ქართლი სრულიად მოაოხრა და
გადვიდა იმერეთში, რომელიც ციხე სკვრამდე ქართლივით
მოაოხრა და მერე ზამთრის დროს დაბრუნდა ქართლში. ეს
ქვეყანა აღმდინის სისხლით მოწეწა ამ მხედრმა, მრავალი ხალხი
ტყვე ჭეო, მერე ითხოვა ბაგრატისაგან ხარკი და მშვიდობი-
ანობის ჩამოგდებას დაჰპირდა. მაგრამ სასტიკმა უინკებმა აღარ
მოაგდევინეს ჰასუნის მიღებად: იგი დაბრუნდა სპარსეთში,
თბილისი კი გადასცა განჯის ემირს, რომელსაც უბრძანა,
რომ მუდამ შიში არ მოაკლეს საქართველოს.

ესეთი იყო მეორედ შემოსევა აჩუ-ასლანისა. ხალხი და-
შინებული და თავ-ზარ დაცემული იყო. ამ შემოსევის უბე-

დურებას დაემატა კიდევ სხვა უბედურებაც: მომავალ გაზაფხულზე საქართველო მოტყლიზა დიდმა ნიაღვარმა.

ახმ-ასლანი 1068 წ. შეება საბერძნეთის იმპერატორს — რომანოსს და 1071 წ. სრულიად დაამარცხა და ტყვე ჭეოიგი. შეჭერა ამათთან თავისთვის სასარგებლო ზავი, მეტი წავიდა სიჩის დასაპყრობლად.

ამ დროს განჯის ეპირი შემოესია ქართლს, მაგრამ ბაგრატმა თვით დაიკავა დიდ-გორი და იოანეს (ლიპარიტ ორბელიანის შვილი), ნინია ქობულაძის და მურვან ჭაყელის წინამძღოლობით გაგზავნა ჯარები (35,000 კაცი) მტრის წინააღმდეგ მუსრანში და წილკანში. მტერი მაშინვე გაიქცა ღართის-კარისკენ. ქართველებმა შეუტეს და ნახევარზე მეტი დახოცეს. ეპირი ნარჩომ 15,000 კაცით გაიქცა ზეგოთკენ, აზგვის ხევის გაუოლებლად და შევიდა ერწოში და იქიდან თბილისში დაბრუნება უნდოდა, მაგრამ ბაგრატის თხოვნით კახელებმა დაიჭირეს და წარუდგინეს მეფეს, რომელმაც ამის შემდეგ მალე აიღო თბილისი და გადასცა სათლარს — დმანისის მმართველს, თვითონ კი დაინარჩუნა ციხეები: რუისთავი, ფარცხისი, აგარანი, გრიგოლ-წმინდა და გავაზნი. აგრეთვე გადასდევინა 44,000 დრახმანი და მძევლად გამოართვა რამდენიმე განჯის გამორჩენილი გვარის შვილები.

1072 წ. ახმ-ასლანი მესამედ დაიძრა საქართველოსკენ, რადგან ბაგრატმა უარი უთხრა ხარკის მიცემაზე, მაგრამ ამჯერად დროს ის უნდა წასულიყო თურქესტანში, სადაც საღნი აჯანუდა. მაშინ დიდ-ძალი ჯარი მალექ-შაჰის წინამძღოლობით გამოგზავნა საქართველოში, თითონ კი თურქესტანში მიმავალი მოკვდა, რისგანმაც მალექ-შაჰი შუა გზიდან დაბრუნდა სპარსეთში.

ამჯერად დროს მეფე ბაგრატმა მოიარა თვისი სამეფო, ავად

გახდა ჯ 45 წლის მეფობის შემდეგ 1072 წელს გარდაიცვალა ჯ გამეფდა შვილი მისი გიორგი.

მეფობა გიორგი II-სა.

გიორგის აღუდგნენ ერისთავები.—დამშვიდება მათი.—იოანნე ორბელიანი და მისი შვილი ლიპარიტი.—დამორჩილება სვხადა-სხვა ადგილებისა და გაძლიერება მეფისა.—თურქები ციხე ყველთან ამარცხებენ გიორგის.—დანგრევა ქუთაისისა და დამორჩილება თბილისისა.—სამწუნარო მდგომარეობა საქართველოსი.—გადაყენება გიორგისა და გამეფება დავით მეორისა—აღმაშენებლად წოდებულისა.

ნასკვარი წელიწადიც არ გასულიყო გიორგის გამეფების შემდეგ, რომ იოანნე ორბელიანი თავის შვილით—ლიპარიტით, ნინია ქობულძე და სვანეთის ერისთავი ვარდანი აღუდგნენ. გიორგიმ დაუთმო იოანნეს ციხე სამშვილდე, მის შვილს—ლიპარიტს ლოწოხანი, ნინიას თმოგვი, ვარდანს ასკლანი ჯ ამ ნაირად დამშვიდა იგინი, თუმცა ეს მშვიდობიანობა კიდევ მალე დაირღვა იოანნესაგან. მაშინ გაჯავრებულმა გიორგიმ მოიწვია აგსარტანიც ჯ შემოერთა სამშვილდეს, რომელიც მალე აიღო; იოანნე ჯერ გაიქცა სომხეთის მთებში, მერე შეჭვიფა მეფეს ერთგულებაზე ჯ მიიღო უკვე დაკარგული სამშვილდე ჯ კიდევ-ყარი. თუმცა ამის შემდეგ იოანნემ კიდევ მალე უღალატა მეფეს, მაგრამ მოძულეებულმა ხალხისაგან ჯ მეფისაგან გერათყვარი ვერ გააწყო ჯ იძულებულ იქმნა—შვილით გაქცეულიყო მელიქ-შაჰთან; აქედანაც მალე

უკანვე გამოიქცა, რისგანაც თურქები დაეწივნენ ჯ ცოლ-შვი-
ლიანად ტყვეთ წაიყვანეს.

გიორგიმ შინალობაში მშვიდობიანობა რომ ჩამოაგდო,
გამხედრდა დასავლეთისკენ და აიღო ანაკოპია, მრავალი ცი-
ხეები კლარჯეთში, შავშეთში, ჯავახეთში ჯ არტანუჯში; გარდა
ამისა ქალაქ ანის ყოფილ მმართველს გრიგოლ ბაკურაძის
შემწყობით აიღო ყარსი, კანანდი, აზიატ-ფორი, კარნიფორი,
და უგელა ამ ქალაქებიდან თურქები განდევნა.

დიდხანს არ გაგრძელდა გიორგის ბედნიერება. მოკლე
დროში მეტად გაძლიერდნენ თურქები (ოსმალები) სამხრეთ-და-
სავლეთ მხრისკენ საქართველოსა. ესენი ხშირ-ხშირად ეცე-
მოდნენ საქართველოს. ამის-განაც გიორგი ამხედრდა მათზე,
მაგრამ ციხე-უგელთან სრულიად დამარცხებულ იქმნა. აქ მტრებს
დარჩათ ალაფი: სტოლის მოწყობილობა ოქრო-ვერცხლისა,
მრავალი ძვირ-ფასი ბადიანი და სხვა ნივთები. გიორგი აჭა-
რიდგან იმერეთში გამოიქცა. თურქებმა კი, გაკვირვებულებმა
ამ გვარ მეფის სიმდიდრით, იფიქრეს რომ საქართველო უნ-
და იეოს სიმდიდრის საუნჯეო, დროებით შეამცირეს ომები
მცირე აზიაში და 1080 წ. ივნისის თვეში შემოვიდნენ ჩვენ
ქვეყანაში. მეფე გიორგი გაიქცა აფხაზეთში. თურქებმა დაან-
გრეს არტანუჯი, ააოხრეს კლარჯეთი, ტაო, აიღეს ქუთაი-
სი და დაანგრეს; დაიმორჩილეს თბილისი და მტკვრის გი-
დეებზედ დაასახლეს დიდი დასტები თათრებისა, სპარსელები-
სა და თურქებისა; ესენი მუდამ ეცემოდნენ სოფლებს და არ-
ბეკდნენ. ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდა საქართველო, რომ
ალაფსად მშვიდობიანობა არ მოიპოვებოდა. მრავალი ხალხი
დაიხოცა. ნაწილში სრულიად გადარცხულნი იყვნენ, სახლ-კა-

ჩი დანგრეული ქმნდათ. თურქები რომ მიწის პირზე კერას
ფერს პოულობდნენ, სამარებს სთხრიდნენ და სიმაღლეს
ეძებდნენ.

ამისთანა საშინელ მდგომარეობაში რომ იყვნენ, მეფე
გიორგი ხალხის თხოვნისამებრ წავიდა მელიქ-შაჰთან შუქენის
და ხსნის სათხოვნელად. მელიქ-შაჰმა შეიწყნარა მისი თხოვნა:
გამოიხსნა ჩვენი მამული სრულ გაოხრებისაგან, მისცა გიორ-
გის კასეთიც და ჭერეთიც, მხოლოდ იმ პირობით, რომ მას
უოკელ წელიწადს უნდა ეძლია დადგენილი ხარკი. მაგრამ გიორგიმ
კასეთი და ჭერეთი ხელ-ახლად დაუბრუნა აგსარტანს, რომელიც
წყალობის სათხოვნელად მივიდა მელიქ-შაჰთან.

უკელა ამ უბედურებათა დაერთვნენ კიდევ სხვა-და-სხვა
საშინელი მოვლენანი ბუნებისა. ხალხი ამას ღვთის ჩისხვად
სთვლიდა, იმის გამო, რომ ამ დროს ბევრნი სტოკებდნენ
ღვთის სჯულს და მაჰმადიანდებოდნენ. აღდგომის დღეს იყო
ისეთი ძლიერი მიწის-ძვრა, რომ თვით ძალაღა მთები, მაგა-
ჩი კლდეები იქცეოდნენ; მრავალი ქალაქები, ციხეები, სასლე-
ბი დაინგრნენ და გახდნენ საფლავად თავის პატრონებისა.

12 წელს ასეთი ტანჯვა გამოიარა ჩვენმა მამულმა.
უსახლ-კაროდ დაჩხომილი ჩვენი ხალხი სრულიად გაიჩვენა
და ავაზაკობას მიჰყო ხელი. თვით მეფე გიორგი კერას ჭშე-
ლოდა ხალხს, რისგამო მაშინდელ მსწავლულ და განათლებულ
პირების თხოვნისამებრ გიორგიმ ტახტი დაუთმო თავის შვილს
— დავით მეორეს (1089 წ.)

მეფობა და ვით II-სა.

I.

მდგომარეობა საქართველოსი დავითის გამეფების ხანებში.—
ზრუნვა დავითისა სამეფოს აღსადგენად.—სასულიერო პირთა
კრება ზნეობის აღსადგენად.—ლიპარიტ ორბელიანი და და-
ბოლოვება მისი შუოთიანი ცხოვრებისა.—სიკვდილი მალექ-შაჰი-
სა.—დაწყოლა ფეოდალთა მისა.—პეტრე უდაბნოელი და პა-
პა ურბანი მეორე.—პოლიტიკა სომხებისა და ბერძნებისა.—

დავითმა მეფობა მიიღო მამის, როცა ხალხის ზნეობი-
თი მხრე დაცემული იყო, საზოგადო მშვიდობიანობა შერე-
ული ჯ საქართველო როგორც სამეფო დამსობილი. თბილი-
სი ჯ მისი მიდამონი (აჭაღდგან მოკიდებული, ვიდრე მდ.
სრამის შესართავამდე ჯ აჭედგან ციხე სამშვილდემდე) ეჭი-
რათ ოსმალებს. ესენი ზამთრობით ჩადიოდნენ აღაზნის შე-
სართავამდე ჯ განჯამდე და ხალხს ძვირად აწვალდნენ.

კახეთი ამ დროს განაღებულ იყო ჯ მას ჭმარავდა
საკუთარი მეფე-კვირიკე, რომელიც მალე მოკვდა ჯ გამეფდა
მისი ძმისწული—აგსარტანი; მტრის აკლების შიშით ხალხი
გახიზნულ იყო ტყე ღრეში ჯ საქართველო დაცარიელებული
იყო. გამეფდა თუ არა დავითი, მიაქცია ყურადღება სამეფოს
ხამწუნარო მდგომარეობას. პირველად მან ტყე-ღრეგან გა-
მოიწვია შეშინებული ხალხი ჯ ხელ-მეორედ დაასახლა გარსრე-
ბულ ადგილებზე. რომ მტრის არ ევნო მის სამეფოსთვის,
ჟერ-ჯერობით აძლია მათ ხარკი. ზნეობის აღსადგენად მეფემ
მოიწვია კრება ქათალიკოზის იოანეს თავს-მჯდომარეობით. ეს

გრება შესდგა ეპისკოპოსებისაგან ღ მრავალ განათლებულ პირთაგან. აქვე იყვნენ: გიორგი ჭეონდიდელი ღ ანსენი, იყოლთოს ეპისკოპოსი, დიდად განათლებული პირი ღ მოძღვარი დავითისა; გრებაში დაადგინა, რომ ძლიეროთ ღ გავლენაანთ ბრძოლებულთ წაერთვათ თანამდებობა ღ ზნეობით შეჩვენებას მიეცნენ. მათი ადგილები დაეთმოს უკეთეს პირებს. ლიპარიტ ორბელიანმა, რა ნასა, რომ მას შეჩვენებდნენ, დაიწყო ხალხის აღელვება. მაგრამ მას სტატკეს ხელი ღ საზურობილეში ჩასკეს. რამდენიმე სნის შემდეგ იმან მოინანია ცოდვები ღ მეფეს ერთგულება შეჭვიცა, რისგამო მეფემ აპატივა დანაშაულობა ღ დაუბრუნა მას მამულ-დედული. რამწამს ლიპარიტი დაბრუნდა თავის მამულში, იგიტი დაივიწყო ღ კიდევ ხალხის აჯანყება მოინდომა. იგი სელ-მეორედ შეზურობილ იქმნა და, ორი წლის საზურობილეში დამწყვდევის შემდეგ, გაგზავნეს საბერძნეთში ღ მისი ქონება კი ასწერეს ეკლესიის სასარგებლოდ.

1092 წელში მოკვდა მალექ-შაჰი ღ მისი სახელმწიფო გაიყო რამდენიმე ნაწილად. სამი წლის შემდეგ (1095 წ.) დაიწყო ჯვაროსნობის ომი წმ. ადგილების (სხვათა-შორის ქრისტეს საფლავის) მუსულმანებისგან განსათავისუფლებლად. როგორც მალექის სიკვდილს, ისე ჯვაროსნობის ომს დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს წარმატებაზე.

აი როგორ. შალესტინა, სადაც დაიბადა, აღიზარდა ღ მერე ჰქადაგებდა მაცხოვარი, — რისგამო დასტანჯეს ღ ჯვარს იცეს იგი — დაზურობილი ჰქონდათ მუსულმანებს ღ დიდათ სტანჯავდნენ ქრისტიან ხალხს. სხვათა შორის ერთმა პილირიმმა (მლოცავმა) — შეტრე უდაბნოელმა 1095 წელში, ბერძნის წვალეების შემდეგ, მიაღწია ხაზა ურბან II, რომელსაც

ადუწერა საშინელი მდგომარეობა ქრისტიანებისა პალესტინაში და სთხოვა შეძწეობა და განთავისუფლება იმ წმინდა ადგილებისა ურჯულთაგან. პაპმა გაუგონა მას და საფრანგეთის ქალაქში—კლერმონში პირველად უჭადავა ხალხს ამ საქმის შესახებ. ხალხი აღტაცებაში მოვიდა; წლის თავზე 600,000 კაცი ეკროპიელთ ჯარი გამხდრდა ურჯულოებზე. უოკლის მხრიდან მუსულმანები მოეშურებოდნენ აქეთგან (მცირე აზიაში), რათა დაიკავონ პალესტინა.

ამისთანა დროს სომხები, იმის მაგიერ, რომ იმოქმედონ ეკროპიელებთან ერთად და იზრუნონ თავის სამეფოს აღსადგენად, მიემხრნენ თავის ორს პატრიარქს, რომელთაც ქმნადათ ერთმანეთში თილთაოთფიური ბაასი და შეჭურვებდნენ მათ. ბერძნები კი უფრო ოსმალებს შეელოდნენ, ვიდრე ქრისტიანებს...

II.

გაძლიერება ქართველთა.—იგინი ჰჰველიან ეკროპიელთ პალესტინის განთავისუფლებისათვის. — პალესტინაში წმ. სინაის მთაზედ დავითი აშენებს ტაძარს, აგრეთვე მრავალს ტაძრებს ჩვენს ქვეყანაში. — დავითი მიაქცევს განსაკუთრებით ყურადღებას ხალხის განათლებას და ქვეყნის აშენებას.

თუმცა ეკროპიელნი იწვევდნენ მუსულმანებს პალესტინაში საბრძოლველად, მაგრამ ჩვენს ქვეყანაში მყოფი მუსულმანები (სელჯუკები) მაინც არ ჰსწამებოდნენ იქ წასვლას. დავითმა ესენი დასტა-დასტა დაამარცხა და მომეტებული ნაწილი განდევნა საქართველოდან. სელჯუკები განხვინდნენ და საქართველოს დაკარგეს ითავილეს. დიდ ძალის ჯარით წამოვიდნენ

დ დავითს დაეცნენ. ძალადგანი დ უშიშარი მეფე ესე დავით 1,500 კაცით მიუხტა მტრებს დ ისეთ ნაიჩად დამარცხა მათი ჯარი, რომ იგინი იძულებული შეიქმნენ წასულაივნენ ჩვენი ქვეუნიდამ. ქართველთ დარჩათ მათგან კაი-ძალი ჯლაფი.

ამის შემდეგ დავითმა მოანდომა განაწილებული დ გუფილი სამეფოს შეერთება დ აღდგენა. უზნეო მეფე კახეთ-ქვერეთისა — აგსარტანი ტუვე ქუო დ სამეფო მასი (1105 წ.) შემოუერთა თავის სამეფოს. *) ამის შემდეგ დაიწყო ქვეუნიდამ რაზმ ზღვათა შუა: კასპიის ზღვისკენ დერბენდი შედგენდა მშინდელ დრმის საქართველოს მიჯნას დ ესევე (დერბენდი) იყო შესანიშნავი სიმაგრე, საცა დადგმული იყო რეინის კარები, მოსაგერებლად ჩრდილოეთ კავკასიის ველურებისა. აგრეთვე დაემორჩინენ დავითს შირვანი, ჩანი დ მოკაჯანი. დასავლეთის მხრით უკანასკნელი მიჯნა მშინ იყო ტრაპიზონი. ოსმალები (სელჩუკები) დავითმა განდევნა ტაოს-კარაიდაშც დ ის ადგილიც თავის სამეფოს შემოუერთა. სომხები მათი ორგულობისათვის საქართველოსადმი დასჯა: წაართვა მათ სატახტო ქალაქი ანი.

*) ამ დრომდის თავისუფალი და დამოუკიდებელი კახეთ-ქვერეთის და კუხეთის ქოროგოზები იყვნენ:

1, გრიგოლ I	787—826 წ.	6, კვირიკე I	893—918 წ.
2, ვაჩე ქობულაძე	827—839 "	7, ფადლო II	918—929 "
3, სამუელ დონაური	839—861 "	8, კვირიკე II	929—976 "
4, გაბრო დონაური	861—881 "	9, დავით	976—1010.
5, ფადლო I	881—893,		

მეფენი:

10, კვირიკე III დიდი	1010—1029 წ.	13, კვირიკე IV	1084—1102 წ.
11, გაგიკი	1029—1058 "	14, აგსარტ. II	1102—1105 "
12, აგსარტანი I	1058—1084.		

ასეთი გაძლიერება დავითს იაფად არ დაუჯდა: ამისთვის იგი მრავალჯერ შეებრძოლა მტერს: მუხრანში 1115 წ., ტაოსში 1116 წ., ყალბორში 1117 წ., არეზის პირას 1118 წ., მტკვარზედ 1120 წ., მანგლისში, დიდ-გორში 1121 წ. და სხვაგან. ყოველი კუთხე საქართველოსა მოგვათხრობს დიდებას ამ მეფისას, რომელიც ყველგან და ყოველთვის თავს ზარს სცემდა მტრებს. თვით მისი აზოვანება, ტანადობა, უებარი ღონე და სულის დიდება ხელს-უწყობდა მას. იგი სამაგალითო მეომარი იყო ჯარში. ჯარს მუდამ წინ უძღოდა. მან არ იცოდა დაღალვა და მისმა მგლავმა დარდენა. ხმა მას ჭკონდა ღომებრივი. სპარსეები და თურქები მუდამ მარცხდებოდნენ და უტოვებდნენ მას დიდ-ძალ ალაფს, რომლითაც დავითმა გაამდიდრა თვისი სამეფო.

ამ ნაიჩის ძლიერებით წაქეზებულნი ქართველნი მიეშველნენ ჯვაროსნებს და აქ მრავალ ჯერ გაიმარჯვეს. მეფემ სინაის მთაზე ააშენა ტაძარი წმ. კვატერინესი ქართველთა ღვთის მსახურთათვის.

ასე აღადგინა დამხობილი სამეფო. მაგრამ მარტო ამით არ დასრულდა მისი აღდგინება. საქართველო ამ დროს მძლავრი, აღდგენილი იყო თავის ძველის მიჯნებით და შინაურის განწყობილებით. ამისთვის მან რამდენიმე ჯერ მოახდინა კრებები სასულიერო პირთაგან; გამართა სკოლები ქართველთა უმრავლესად, გამართა სასტუმრო — საავადმყოფოები დაჭრილთა და სნეულთათვის და ხშირად თვით ესტუმრებოდა ამ ავადმყოფებს და პირად თვითონ ემსახურებოდა მათ.

ყველა ამას გარდა დანგრეული და დაჭრეული ტიხეები, ტაძრები და ქალაქები ზოგი ხელ-ახლა აღაშენა, ზოგი შეა-

კეთა ღ ღადგინა; უკელა ამას მოახმარა ბრძოლის კელზე ნა-
შოკნი აღაფი.

უდიდესი ღ უმშენიერესი უკელა მისგან აგებულ ტაძარ-
თაგან ღის გენათის *) ტაძარი, რომელიც აღაშენა დავითმა
მსგავსად ფიწუნდის ტაძრისა. გენათის მონასტერი ასლაც
გვიმოწმებს დიდებას ღ კეთილ-დღეობას ქართველებისას დავით
მეორის დროს. ეს ტაძარი აგებულია მსხვილის ღ დიდროს-
ნის ქვით, ერთი ქვა (ცხრა აღაბი საგვრძით) დადებულია მას-
ზე თვით დავით აღმაშენებლისაგან. საკურთხეველში ასკენია
მოკარაგებული ხატი ღვთის-მშობლისა, ნახუქები იმჟერატო-
რის აღექსი კომნენისაგან. აქვე ასკენია უშუველესი ხატი ხა-
ხულის ღვთის-მშობლისა, ქმნილი წმ. ღუგასაგან ღ მოკმაზუ-
ლი ძვირფასის ქვებით თვით მეფე დავითისაგან. დავითმავე
გამშენიერა ხახულის ღვთის-მშობლის ტაძარი (ჭოროხის
ტოტზე.)

დავითმავე მოინდომა შერიგება სომეხთა ღ ქართველთა
სარწმენოების მსრით. ამიტომ კრება მოახდინა. თავსმჯდო-
მარედ კრებისა იყო მცხეთის ჭათალიკოსი იოანე. ამ კრებამ
ვერ შეარჩია ეს ორი ხალხი, რადგან სომეხები მაგრა იდგნენ
თავის სჯულზედ ღ ამას გაძო უფრო მეტი განხეთქილება
ჩამოვარდა მათ შუა.

მეფე დავითი გარდაიცვალა 1125 წელს. საქართველოს
აღდგენისათვის ღ გაშენებისათვის ქართველნი მას აღმაშენე-
ბელად უწოდებენ, ღ საქართველოს ეკლესია მას მრავალი ქველ-
მოქმედებისათვის ღ წმინდა ცხოვრებისათვის ჭრაცხავს წმინ-

*) გენათისა, ესე იგი ღვთის-მშობლის დაბადებისა.

დათა შორის. განისვენა ამა წმიდა მეფემ & დაესაფლავა გენათის მონასტერში. გამეფდა შვილი მისი დიმიტრი I.

დიმიტრი I.

(1125—1155 წ.)

ანდერძი დავითისა.—დიმიტრის გაუკაცობა, ძლიერება და მშვიდობიანობა ქართველთა.—ბერად შემოსვა დიმიტრისი.—გამეფება დავით მესამისა და ორთავეს სიკვდილი.

რომ მოუახლოვდა სიკვდილის უამი მძლავრსა & ღვთივ ცხებულსა მეფეს დავითს, აღიჭურვა სისარულით & დასწერა შეძლეგი ანდერძი: «მიკდივარ წინაშე უკვდავისა მეფისა, რომელმაც ამ სოფელსა მომანიჭა ეგეოდენი წყალობანი თვისნი, რომელმაც მომცა შვილი დიმიტრი, უმეტეს ჩემზე აღჭურვილი სიბრძნითა, სიძაქრთლითა, სიმტკიცითა & ვაჟ-კაცობითა. ამისთანა მეფე არს ჟილდო უფლისა მართალთაჲთა დაშთენილთა ამ სოფლად. ამისთანა შვილმა აღასო გული ჩემი სისარულითა დიდითა.»

ეს ანდერძი დიმიტრიზე მართლა ზედგამოჭრილი იყო. 30 წლის მეფობაში მან დაამტკიცა მამის იმედი და უმეტეს მამისა გაძლიერა და დაამშვიდა საქართველო. ჯერ მამისავე სიძროცხლეში და მისივე მინდობილებით დიმიტრიმ გაილაშქრა შირვანზე. ქქმნა ომნი და ბრძოლანი, თავის ვაჟ-კაცობით განაკვირვა მტერნი, აიღო ციხე ყალბოქრი, დამარცხა სპარსეთის თავი ჯარი და აიკისა აღაფითა და ტუეითა დიდითა. მამის სიკვდილის შემდეგ მან დააწბია განჯა.

საქართველოს
ხელნაწილები

გაზრებული თურქებისაგან ქვეყანა — ტაო ხელ-ახლა დასახლება და ჭუა მშვიდობა. მის მეფობის განმავლობაში ქართველთა ხალხი მშვიდობიანად მუშაობდა შინაობაში და გარეშე მტრებისგან უვნებელი იყო.

30 წ. მეფობის შემდეგ იგი ბერად შედგა, მეფობა გადასცა თავის შვილს — დავით III-ს, რომელიც ეჭვის თვის მეფობის შემდეგ გარდაიცვალა. ამავე წელს გარდაიცვალა ბერი დიმიტრი.

დავით III-ის სიკვდილის შემდეგ (1156 წ.) გაშუქდა საქართველოში შვილი დიმიტრი მეფისა — ძმა დავით III-სა — გიორგი.

გიორგი III, შვილი დიმიტრი I-სა.

(1156—1184 წ.)

უმეტესი გაძლიერება საქართველოსი. — გაგანიერება სამხრეთის მიწებისა. — მუსულმანების მოძრაობა. — დამარცხება სულთნებისა და ბრწყინვალე ბრძოლანი ქართველთა ჯარისა. — საბერძნეთის იმპერატორის მანუილის ძმის ანდრონიკ კომნენის დასაზღვება საქართველოში — დერბენდის და სხვა ადგილების აღება. — გარბიის და სხვა ადგილების გაშენება. — სიკვდილი გიორგი მე-სამისა.

ჯვაროსნობის ომი პალესტინაში და პირადი ნიჭი გიორგი მეფისა მეტად ჰშველდნენ საქართველოს. მუსულმანების უუზადლება მიქცეული იყო პალესტინისადმი, რათა წაეღებინათ რამე ქრისტიანეთი ან წაერთვათ ეს ადგილები. მეფე

გიორგი კა ამით მშენიერად საჩუქებლობდა. გასაძლიერებლად თვისი სამეფოსა და ჯვაროსნობის ომის გასაძლიერებლად იგი ხშირად უტყუარად ომს ხან თურქებს, ხან სპარსელებს, და, საზოგადოდ, მუსულმან ხალხებს; და ისეთი ოსტატობით და სპასპეტურა ხერხით ებრძოდა მათ, რომ სულ მუდამ ბრძოლის კელიდგან გამარჯვებული გამოდიოდა.

თვისი მოქმედებანი მან დაიწყო საქართველოს სამხრეთ მიწნაზე, ანანტის ქვეყანაში, სადა მან საზღვრები ბატონობდნენ. აქ მან დაამარცხა მტრები, აიღო სომხეთის დედაქალაქი კაგარშაპატი და დვინი, და უკელა არეზის ნაპირა ქვეყნები. შანშე დადიანის მოთავეობით აღდგომილი ქართველთა წინაშე ქ. ანი დაიმორჩილა და ამით მტრებს თავზარი დასცა. შანშე დადიანი სპარსეთში გაიქცა და ისე თავი იხსნა.

რამდენადაც ქართველთა ეპატეზობათ დიდება და პატივა, იმდენად თურქებს და სპარსელებს აკლდებოდათ გაუგონა მცირეაზიაში. ამიტომ ბევრი კელარ მოითმინეს. სელჯუკები, ხორასნის სულთნები შეუერთდნენ ქალიფის ჯარებს და საქართველოს წინააღმდეგ ამხედრდნენ. მაგრამ გიორგიმ მათ არ აცალა. პირველად თვითონ სისწრაფით შეურთა, დაეცა მათ და ორჯელ ზედიზედ გაიმარჯვა მათზე: პირველად შირვანში, მეორედ სომხეთში.

ამისთანა ბრწეინვალე მოქმედებით წაქეზებულნი ქართველნი სამაგალითონი და თითოთ საჩვენებელნი გახდნენ მტერთათვის. სამთა მეფეთ მშვიდობიანმა და სახელოვანმა მეფობამ ქართველნი სულაირად და მატერიალურად გაამდიდრა, გააძლიერა. დიდძალმა ალაფმა გაუგონა მეფეს ხაზინა. ეს იყო იმის მიზეზი, რომ გიორგი მეფემ ქმნა შესანიშნავი ისტორიაში ლაშქრობა.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

თავის იმადი ჯარი მან გაჰყო რამდენიმე წყობად ჯერ-
თი გაგზავნა კანის დასაპყრობლად, მეორე არზერუმის, მესამე
მტკვრის გაღმა განჯის ქვეყნებისა, მეოთხე განჯას იქით სოლ-
თამდის; მესხეთე აღაზნის მტკვართან შესართავიდან შირ-
ვანამდის; თვითონ კი წავიდა ყაჯრუგანის დასაპყრობლად. უკელა
ამ ჯარებმა ისე სწრაფად და ძალე აღასრულეს თავისი კალი,
რომ გეგუთელები ამ გვარ სისწრაფით განცვიფრებულნი იყვნენ,
როცა დაინახეს ბრძოლიდან დიდ-ძალი აღათით დაბრუნებული
ქართველთა ლაშქარი.

ამის შემდეგ უკელა საქართველოს მეზობელი ხალხები
ექებდნენ მეგობრობას ქართველებთან *). ბიძაშვილი დიდის
იმპერატორისა მანუილისა ანდრონიკ კომნენი მშვიდობიანო-
ბის მოსაპყრობლად მოვიდა საქართველოში მთელის თავის ოჯა-
ხითურთ. მეფე დავითმა მიიღო იგი, როგორც 'ქედრობდა
მეფის გვარის შვილს ჯ ანუჟა მას მრაველი მიწები ეახეთში. **)

უგანასენელი ლაშქრობა ჰქონდა გიორგის ანდრონიკის
ჩამოსვლის შემდეგ წინააღმდეგ დერბენდის და სხვა მთიულე-
ბისა, რომელნიც ყინაღურად ეცემოდნენ ქართველთა ქვეყნებს.
უკელა ეს ხალხები მეფემ დაამარცხა, დაიმორჩილა, აღაზნა
მუსკურაი, შარაბაძი, აილა ქალაქი შაბური, მშვიდობიანობა
ჩამოაგდო აქაურობაში და მშვიდობით და დიდებით დაბრუნ-
და თავის ქვეყანაში.

*) ჩვენი მატრიანის გადმოცემით ბერძენნი, ინდიელები, არაბელ-
ნი, სულთნები ხორასნისა, სირიისა, მისირისა, იკონიისა, აგრეთვე ხა-
ზარეველნი, აღაზნი, აბაზგნი და ყველა ხალხები მალრუბით მასრუ-
ყამდის ეძიებდნენ გიორგის მეგობრობას.

**) მისი (ანდრონიკ კომნენის) ჩამომაგულნი, დაშთენილნი სა-
ქართველოში, ეწლა იწოდებიან ანდრონიკაშვილებად და ხარისხით
არიან თავადები.

გიორგი მეფე უკელა თავის სიმდიდრეს და საზინას ან-
მარებად საჩუქუნო საჩუქეს: ნიხეების და ტაძრების შენებას.
განსაკუთრებით უურადლებას აქრედა იგი კარმას *, რომე-
ლიც იყო სამეფო სატახტო ადგილი და რომელიც შემდეგ-
ში მონასტრად გადაიქცა.

ამ გვარი იყო საქართველოს მდგომარეობა, როცა 1184
წ. გარდაიცვალა მეფე გიორგი III და გამეფდა ერთადერთი
შვილი მისი — ასული თამარი.

თამარ მეფე — ასული გიორგი III-ისა.

1184 — 1212 წ.

I

გამეფება თამარისა. — შესანიშნავნი მხედარნი ამა დროისა. — პო-
ლიტიკური ნიჭი თამარისა. — პირველი ქმარი მისი და ამ
ქმრობის შედეგი. — მეორე ქმარი.

გიორგი III სხვა ძე არ ესვა მართ ღდენ მანტო ასული
— თამარი, რომელსაც მამის სიკვდილის შემდეგ დარჩა სამეფო
ტახტი. თამარი პატარაობიდანვე მიზანბრუნული იყო თავის მა-
მიდა — რუსდანთან, რომელიც მეტად გამოცდილი და განსწავ-
ლული ქალი იყო. თამარმა მისგან შეისწავლა ყოველგვარი
დროის შესაფერი სიბრძნენი და ისეთი ქალი გამოდგა, რომ

* ვარძია არის ახალციხის მხარეს, მტკვრის პირას, ქარბამე-
თის წყლის შესართავის ახლოს. ეს არის კლდეში გამოკვეთილი შე-
ნობა, აქვს მრავალი ოთახები, ეკლესიები და სენაკები. ეს შენობა
„თროგლოდიტურ“ შენობას ეკუთვნის.

თავის ჭკუა-გონებით, სწავლა-ზრდილობით აღემატა ყოველთა აწნობამდის მჭიდროდრთა საქართველოსა ტახტსა ზედა. ამა-სთანავე იგი აღჭურვილ იყო წარმოუთქმელითა სილამაზითა, ასოვნებითა და მძლავრის და უმწიკველ სულითა.

მისი პოლიტიკური ნიჭი, მისი შიშის გამჭვრეტელობა ტახტსა ზედა აღსკვლასავე გამოჩნდნენ. მან მართლაც მამისა-გან ჩაიბარა ძლიერი სამეფო, მაგრამ ეს სამეფო ისე მკვიდრ საფუძველზე არ იყო დაყენებული, რომ მას სულ მუდამ (რასაკვირველია ღირსეულის მეფის ხელში) ესარგებლა შინაურის ერთობით, განწყობილებით და ამ გაერთიებული ძალით, ერთგულებით ზასუხი ეგო მრავალთა მტერთა თვის. ამ გვარი ნიჭი გამოიჩინა თამარმა და ამან გამეფებისავე უმაღლეს ხელში იგდო ის მძლავრი თავადები, რომელნიც სშინად მომჩილე-ბიდან გამოდიოდნენ, თავისუფლად მოქმედებდნენ და სში-რად ეწინააღმდეგებოდნენ მეფეთა. ამ გვარ სენს ბოლო მოუ-ღო თამარმა და თავის შესანიშნავის ნიჭით და ოსტატობით ყოველი ქართველის გულა მოიგო და მოიხუიდა.

სამშობლო ჭკუენის საქმეების განსაკუთრებულად მან მოიწვია შესანიშნავი პირნი: ამირ სპასალარად (ჯარით მეფეფროსედ) სარგის მხარგრძელი და ამისა შვილი ზაქარია. აგრეთვე მან-დატურთ უხუცესად ჭია-ბერი; მეტურჭლეთ-უხუცესად კახბერი კარდანიძე; მსახურთ-უხუცესად კარდანი ღაღანი; ჩუჩუკა-სად (მეფის სუფრის უფროსად) გამრეკელი თორელი, რომელიც ზაქარია მხარგრძელის სიკვდილის შემდეგ გახდა სპასალარად.

ამასვე ჟამსა თამარმა დასვა ბარამ კარდანიძე სკანთა ერისთავად; კახბერ კახბერისძე რაჭის ერისთავად; დოთაღოს შარვაშიძე აფხაზეთის ერისთავად; ამუნელისძე ცხუმის (სუ-

ქართული
ენების

ხუმის) ერისთავად; ოდიშის ერისთავად ბედიანი; იმერეთ-ქართ-
ლის ერისთავად რატი სურამელი და კახეთის ბაკური მაგანისძე;
ჭყეტის ერისთავად ასათ გრიგოლისძე; სამცხის ერისთავად
ბოლნისი ჭაუჭავაძე; ამ დროს ჭყონდიდელად (მწიგნობართ უხუცე-
სად) იყო მთავარ-ეპისკოპოსი მიქელ.

ამათ შემწყობით ღ სიმშვიდითა დავითიანითა, სიბრძნე-
თა სოფომონიანითა, სიმხნითა ღ საურავისა დღესისა ხვალ-
ისა არ მიგდებისა, იმუწნა ზღვით ზონტოსით ზღვაძე გურ-
განისა (კასპიისა) ღ სპეკიდგან დარუბანდამდის ღ ყოველნი
კაკვასიისა იმერნი ღ ამერნი, ხაზარეთადი და სკითთადმი.»

მაგრამ მინამ თამარი დაიმორჩილებდა ყველა ამ ხალხებს
და დაიწყო მის მტრებთან, ქართველთა მოინდომეს მისთვის
ქმრის შერთვა. თამარის მთხოვნელნი იყვნენ მრავალნი. მაგ-
რამ ქართველნი ეძიებდნენ უკეთესს და ღირსეულს პირს.

ბოლოს ბევრი რჩევის შემდეგ ქართველთა აზრით
რუსთა მეფის—ანდრეას შვილი გიორგი, რომელიც მო-
წვიეს ვაჟარის ზანქან ზოგბაბელის პირით უიფხაუდგან. გი-
ორგი ჩამოვიდა საქართველოში ღ ხალხმა თამარს რუსუდანის
პირით მოახსენა თვისი სურვილი. მაშინ თამარმა გონიერად
უთხრა ხალხს: «განო, ვითარ ღირს შეუტუობლად ესე ვი-
თარისა საქმისა ქმნად? არა ვიცით ვაღისა ამისთვის უცხოისა:
არცა ქრეკა, არცა საქმე, არცა ბუნებისა ღ ჩვეულებისა, არცა
მხედრობისა ღ სიჭკულისა; მაცადეთ ვიდრემდის განიცდეთ
ყოველთა სიკეთე, გინა სიდრკვე მისი!» თუმცა ასე მჭევრ-
მეტყველურად და საქმის ცოდნით ეკედრებოდა თამარი ხალხს,
მაგრამ იგინოა წინააღმდეგობად და უშვილობასა მოახსენე-
ბდეს და სახლსა მისსა უნაყოფობასა, დრტყინვიდეს და წინამ-
ძღვარსა სმართასა ითხოვდეს ღ ყოველთურთ შეაწირებდეს

სულსა მისსა.“ ამის შემდეგ თამარმა თანახმად ხალხის სურ-
ვილისა და დასამტკიცებლად თვისის გონიერებისა და შორს
გამჭვრეტელობისა შეერთო გიორგი.

ეს ამბავი რომ შეიტყეს ორთა ძმათა ოსთა მეუღის
შვილთა, რომელთაც სხვათა შორის უნდოდათ თამარის ქმად
განდობა, გულს შემოეკრათ და ერთმა კერ გაუძლო სევდას
და შინ წასვლისას მოკვდა ნიჭოს ჯ იქვე წმ. რაფაელის ტა-
ძარში დიდის დიდებით დამარხეს.

თამარის ქორწინების შემდეგ მოხდა ლაშქრობა. მოთა-
ვედ ჩვენი ჯარისა იყო თვით გიორგი. ამ ხელად გაილაშქრეს
ქართველთა ჯარებმა და აიღეს ყარსი, კარნიფოლი; მცირე
ჯარით გამრეკელმა განდევნა ოსმალნი ძაღლის-ხევიდან (პალა-
კაციოდგან;) მხარგძელმა მოიარა დვინის და სურმანის ქვეყნე-
ბი, სსკებმა განაძეგეს მტრის ჯარები კლარჯეთიდან. აჯანყე-
ბულნი დვინელნი გიორგიმ ხელახლად დაამარცხა ჯ წართვა
მათ კაი ძალი ალაფი. აქედან წავიდა ანარატისკენ და განა-
ბნია დიდ-ძალი ოსმალთა ჯარები. დაბრუნებისას ქართველთა
დაეცნენ გელაგუნის ოსმალნი, მაგრამ არც მათ მოუდრეკეს
თავი ქართველებმა. ამის შემდეგ გაილაშქრეს განჯისკენ და
მდინარე არეზის ნაპირებისკენ.

ასე რომ მშვენიერად მიდიოდა გარეშე საქმენი თამარი-
სა, საუბედუროდ, ოჯახური ბედნიერება და მშვიდობიანობა
დაირღვა მეუღის სასახლეში. ამის მიზეზი იყო გიორგი, რომ-
ელიც თანდათან შეეჩვია სიმთვრალეს, გაირყვნა სრულიად,
„რამეთუ სიმთვრალეს შინა იწყო მრავალთა საძაგელთა ჯ
უშვერთა საქმეთა ქმნად, რომელთა ნამეტნავ არს აწერად.“ შე-
უზნდნენ კაცნი მის გასაკურნებლად, მაგრამ „გვეურნებდით ბა-
ბილოვანსა და არა იყო გურნება, არათუ ოდენ არა შეიგონა,

აჩამედ უძვირესთა მიძარბთ იწყო და კანნი უბრალოდ გვექმნა და ასოთა ამოგდებითა ტანჯნა.»

ამის შემდეგ თამარმა სახალხოდ გამოაცხადა, რომ იგი ამისთანა გარყვნილ კაცთან კელარ იცხოვრებს, მიუბრუნდა გიორგის და უთხრა: «მე არა მიძლავს ჩრდილისა მრუდისა სისასა გამართვად ღ უბრალოდ განუყური მტვერსაცა, რომელი აღმეკრა შენ მაერ.» თამარი განშორდა მას და რუსუდან დედოფალმა ღ უოკელთა წარწინებულთა გიორგი ჩასკეს ნაკში ღ კოსტანტინოპოლში გაგზავნეს. ასე დაიწდა პირველი ცოლ-ქმრობა თამარისა.

ამის შემდეგ თხოვნისამებრ სასულიერო წოდებისა, აზნაურთა ღ ხალხისა თამარი მეორედ უნდა შეუღლებულიყო. ხელახლა მრავალნი გამოჩნდნენ მსურველნი თამარის ქმრობისა. სსკათა შორას საბერძნეთის იშპეტარის შვილი, ანტიოქიის მთავარი ბაქმუნდი ღ მრავალნი სულთნები. მაგრამ ყველა ამათგან არც ერთი ამოწმებული არ იქმნა, აჩამედ ამოიჩინეს ქართველთ მეფეთა ნათესავი დავით სოსლანი ბაგრატიონი, ოსთა მეფის შვილი, რომელიც რუსუდანს თვისის უშვილობისაგამო მოეყვანა თავის სახლში აღსაზრდელად. ეს დავითი მოიყვანეს და „დიდუბეში ქორწილი ქმნეს შესატყვისი ღ შემსგავსებული ხელმწიფობისა ღ შარავან დედობისა მათისა.“ შემდგომად ამისა შემოვიდეს თბილისად ღ დასხდნენ ტახტსა ბედნიერსა ორნი მნათობნი, ორნი მზენი განმანათლებელნი უოკელთანი.»

დიდებულთა ამით მეფეთაგან ეშინოდათ უოკელთა მტერთა ღ გერ უბედავდნენ შებმას. დავითი იყო მინიჭებული უოკელივე სათნოებით. იგი წყევლობინა უოკელსა მშვილდოსანსა,

ცხენოსანსა მკვირცხლსა, მოასპარეზესა, მწიგნობარსა ყოველ-
თა ნასწავლთა, აგრეთვე ხელთა საიკეთითა...”

ამავე დროს მოკვდა საქართველოს კათალიკოზი ჭეონ-
დიდელი მიქელი. რადგან იგი ყველას სძულდა, ამიტომ არავინ
ივლყო მისთვის. თამარმა მოიწვია გარეჯიდან მსწავლელი
კაცი—ანტონი და ჭეონდიდელად დასვა. ამასობაში რუსი გი-
ორგი კოსტანტინოპოლიდგან ჯარით წამოვიდა საქართველ-
სკენ და ტახტის მოპოება მოინდომა. შემოვიდა ყარაუქალაქში
(არზრუმში) და გადობირა თავისკენ ზოგიერთი თავადები. სხვა-
თა შორის გუზანი მმართველი კლარჯეთისა და შავშეთისა;
ზოცო მმართველი სამცხისა; კარდან დადიანი, მმართველი იმე-
რეთისა. ამ კარდანმა მიიბირა თავისკენ აფხაზნი, სპანნი რა-
ჭველნი, არგვეთელნი და მეგრელნი. ყველა ესენი მიემხრნენ გი-
ორგის და გეგუთში სამეფო ტახტზე დასვეს. ამის შემდეგ
ერთი ნახევარი აჯანყებულთა და ორგულთა გადავიდა ლიხზე,
გააოხრა ქართლი და მოაწია ქ. გორამდის და ნაჭარმაგეკამდის;
მეორე ნახევარი რკინის-ჯვარზე გადავიდა ციხის-ჯვარში და
დასწვა ოძრზე. ესენიც მიდიოდნენ თბილისისკენ.

გაიგო თუ არა თამარმა ასეთი მოქმედება იმერთა, შე-
ჭვრება ჯარები და გამრეკელის წინამძღოლობით აფრინა სამ-
ცხისკენ, საცა შეკრებილიყვნენ მტრები. ნიალის მინდორში
მოხდა ბრძოლა და აჯანყებულნი დამარცხებულ და განხეულ
იქმნენ. ახლა კი მისვდნენ თვის შეცდომას იმერნი და პატივება
სთხოვეს მეფეს*), თვით გიორგი დაატყვევეს და მოჭკარეს
თამარს, რომელმაც პატივა ყველა აჯანყებულთა და პირად

*) ქართველნი თამარს უწოდებდნენ „მეფეს“ და არა „მეფის“,
მისის სიმძლავრისა და სიქველისა გამო.

გიორგისაც დანაშაულობანი. და „მისცა დედოფალმა სიმეტე
ყოველთა მუნ მეფეთა: პირველად გიორგის უვნებელად გაშვე
ბასათვის, მერმე მის უამისა აწას შეცოდებისათვის, აწცა შე-
ნანებისა ჯ გარდახდისა“. ამის შემდეგ გიორგი „წარვიდა მასვე
მისსა სვეუბედურსა გზასა და შეიქმნა მშვიდობა, ერთობა და
სისარული საქართველოსა შინა.“

II

გაძლიერება თამარისა.—აღება ქალაქებისა და ციხეებისა.—
დიდ-ძალი აღაფი.—ყარსის აღება.—სულთნის აღეპო ნუქარ-
დინის შებმა.—მისი წერილი თამარისადმი.—ამის პასუხი.—
დასჯა აღექსი ანგელისა.—დაარსება ტრაპიზონის იმპერიისა.
—სიკვდილი დავით სოსლანისა.—არდებილის სულთნის დამა-
რცხება.—ზორასანში გაღმურება.—ზ. მხარ-გრძელის სიკვდი-
ლი.—პირველი ათაბაგი.—განდგომა ფხოველთა და დიდოელ-
თა.—დასწეულება თამარისა, მისი უკანასკნელი სიტყვები და
სიკვდილი.

სასული და დიდება თამარისა უმეტესად გაძლიერდა მეო-
რე ქმრის, დავითის შერთვის შემდეგ. დავითმა მეორედ და-
მარცხა საქართველოში შემოსული რუსი—გიორგი ჯ გამოი-
ჩინა დიდი ძლიერება სპარსეთის ომში და ნუქარდინის წინა-
აღმდეგ ბრძოლაში.

მაშინ, როდესაც თამარი მშვიდობიანად განაგებდა სამე-
ფოს, მოვიდა ამბავი, რომ ეველა სპარსელნი მისულან თავის
ხალიფასთან და უთხოვნიან შეწყენა წინააღმდეგ თამარისა, რომ
ხალიფასაც ყოველსა შინა სპარსეთსა დაუჩივებია ოქრო, რა-
თა შეკრიბონ ჯარი ურიცხვი ინდოეთიდან, სამარუხიდიდან
მოკიდებული ვიდრე დაჩუბანდამდის, ესე იგი იმდენი ლაშქა-
რი, რომ მათი რიცხვი აწცაწავინ იცოდეს და აწცაწა ერთსა

თქმის დაეტოვდეს. ამდენი ჯარები შეეკრებათ, სალიფსა შეიძლება დროში *) წამოეღოთ და დახანაკებულიყვნენ დაწახან-
კანს და მხოლოდ „მაშინ განეცხადებინათ წაყიდება თვისა“.

რამდენს ყოველივე ესე ესმა თამარს, უბრძანა ანტონი
ჭეხენდიდელს: „არა ავითა გულითა და არცა დედა-გატყრის
სიტყვითა:—ისწრაფეთ დაწერად და მამაცურითა სიტყვითა
მიმოდასდეკით ბრძანება, რათა მისწრაფელ შემოკრბენ მსედრო-
ბა.“ ესე უბრძანა და „ბრძანება საქმე იქმნა და ათსა დღესა
შინა ვითარცა გზაი შავარდენთა მოჭტოვინდა ყოველი მსედრო-
ბა ყოველითურთ საგსენი სახარულითა და აღიკსო. სპითა
თამარისათა მტკვრის შირი თბილისით ყაჩაღაჯამდის, აღგეთის
შირი, ქციის შირი და ბერდუჯის შირი“... ეველა ეს ჯარები
მივიდნენ სომხითში და იქ ისილა იგინი თამარმა და ტებოლ,
მამაცურ სიტყვით მიეგება მათ:

„მძნო ჩემო, ყოვლად ნუ შეძრწუნდებიან გულნი თქვენ-
ნი სამრავლისათვის მათისა და სიმცირისათვის თქვენისა, რა-
მეთუ ღმერთი ჩვენთანა არს... მოიგონეთ გედონისაგან
ურდისგან მადიანელთა დასოცვა... მხოლოდ ღმერთსა მიენდვე-

*) მაჰმადის სამღვთო დროშა „სანჯაყ—შერიფ“ ყოველთვის
ინახებოდა ბაღდადის ხალიფების (შმართველების) სახლში, ხოლო
ეზლა კი სტამბოლის სულთანთან. სანჯაყ-შერიფი იყო მაჰმადის ცოლის
აიშის ოთახის ფარდა, რომელიც მაჰმადმა სიკვდილის წინა წამებში მი-
უბოძა თვისთა მხედართ-მთავართა, რათა მისის ხილვით მუდამ მოჰკონე-
ბოდათ, რომ იგინი იბრძვიან ღვთისათვის და მისის მოციქულისათვის.
როდესაც ამ დროშას ბრძოლის ველზე გამოიტანენ, მაშინ ყველა მე-
სულმანის სამღვთო ვალია გამოვიდეს და შეებრძოლოს მტრებს
(გიაურებს); ვინც ამას არ იზამს, ის მოლაღაჯა ისლამისა, მისი
ქორწინება ირღვევა და მისნი ძენიც უკანონოდ ითვლებიან.

ნით და გულის თქვენსი სიმატლით იპყრენით წინაშე შინ-
სა და სასოება თქვენი ყოველი ჭკარასა მიმართ ქრისტესისა
იყავნ: შეისწავეთ ქვეყნად მათდა, შეწევნითა ყოვლად წმ.
ღვთის-მშობლისათა და ძალითა უძლეველისა წარმოემართე-
ნით.“ ამის შემდეგ წარუძღვნა ძელი ცხოველისა და თანა
წარატანა ანტონი ჭეონდიდელი.

ამ ნაირად გამხსნეველი ჭარი ორად გაიყო და ორის
მხრით იერიშით მივიდა მტერზე. პირველად მივიდა მტერზე
ზაქარია მხარ-გმძელი ღ, როცა იგი ურდისკ მტერთან იძლე-
ოდა, უცებ შემოუტია მათ უკანდგან დავით სოსლანმა და
მუის დაძმარცხა დაღლილნი მტერნი და ტყვე ქყო მრავალი
მათგან (12,000 კაცი) ღ ხელში იგდო ყველა მათი ქონება-
ნი, მრავალნი დროშანი სალიფას დროშითურთ. ბრძოლის
გელზე მტერს დარჩა ურდისკ ოქრო-ვერცხლის, თვალეულო-
ბის ღ ძვირფასის ქვების გარდა 2,000 ცხენი, 17,000 ჯო-
რი, 15,000 აქლეში, ყველა ესენი დატვირთულნი სურსათით
ღ სსკა-და-სსკა ნივთეულობით. ამდენის განძეულობით ღ დი-
დებულებით წამოვიდნენ ქართველნი და მიუღოცეს თამარს
სასელოვანი გამარჯვება.

ამის შემდგომ თამარმა გაგზავნა ჭარები უარსის ასაღე-
ბად. დროთა ვითარებისაგანმო ეს ქალაქი მტრებს დაეჭირათ.
რამწამს მოუხსლოვდნენ უარსს ქართველნი, იმავე წამს მტრე-
ბი გაიქცნენ ღ იგი დარჩათ ქრთველთ. უარსის მმართველად
დასკეს იოანე სსალციხელი ჭყელი ღ თვით დაბრუნდნენ
ქართლად; აქ დიდხანს არ მოუსკენია ჩვენ ჭარს. მალე მათ
წინ აღუდგა სსშინელი მტერი ჭვაროსნობისა—აღეშშო *)

*) აღეშშო იყო მაგარი და მდიდარი ქალაქი ასურისტანში. ეს
ქალაქი მე X საუკუნეში ეკუთნოდა ეგვიპტის სულთნებს. სულთანი
ნუქარდინი აქაური იყო.

საქართველოს
ხალხთა

ნუქარდინ, რომელიც კადნიერებით და მამულობით სწავლას წიგნს
თამარს და გამოითხოვდა მას ბრძოლის კელზე.

„მე ნუქარდინ, სულტანი ყოვლისა ცისა ქვეშისა, უმა-
ღლესი მიმსგავსებული ანგელოსთა, თანამდგომი ღვთისა,
მოკლენებული დიდისა მოჰმედისაგან, მოგიმცნობ მეფესა ქარ-
თველთასა თამარს: ყოველი დიაცა რეკვენიან, შენ გიბრძანებია
ქართველთა აღებად ხრმლისა და ღვთისაგან საუკარელისა ის-
ლეშთა ერისა დახრცად მესულმანთა და კვალად ნათესავსა ზე-
და თავისუფალსა დადებად ხარკი ემებური. აჲ მე მოვალ, რათა
უსაჯრო სამართალი სახლსა სპარსთასა და განგწავართო შენც
და ერა შენი არაოდეს აღებად ხრმლისა, რომელი ღმერთსა
ჩვენთვის უბოძებია; ხოლო ცნოვრებით იგი ოდენ კაცნოვ-
რო, რომელმან უწინარეს მოსვლისა ჩემისა თაყვანი მცეს წი-
ნაზე კარვისა ჩემისა და აღვიაროს ქადაგება მაჰმად მოციქუ-
ლისა და უარჯუოს სჯული შენი და ხელითა თვისითა იწუროს
წინაზე ჩემსა ლეწად ჯვარისა, რომლისა მიმართ დაგიცხთ ცუ-
დი სასოება; აჲ მოკლადი ნაცვალსა ჩემსა, რომელი შეამთხვიე
სპარსთა.“

ნუქარდინს ჰქავდა 800,000 ჯარი და ამათგან 100,000
იუვენე ცხენოსანნი; ამ ჯარში მოგროვილნი იუვენე მცნოვრებნი
მესოპოტამიიდან, გალეტონიდან, ისაკრიდან, კაშპადოკი-
იდან, დიდი სომხეთიდან, ბითინიიდან, პათლაგონიიდან
და სხვა ადგილებიდან.

ამისთანა ძალით დაიმედებულმა ნუქარდინის მოციქულმა,
როცა შეიყვანეს თამარს წინაზე, ამოუად სთქვა: „უკეთუ მე-
ფემან თქვენმან დაუტეოს სჯული, ანუ რას სულტანმა ცოლად
და უკეთუ არა დაუტეოს სჯული, იუოს ხარჯად სულტნისა.“

ქართული
ლიბრერი

ამ სიტუებში ადელეს სარდალი ზაქარია, რომელიც შენს წარმოდგა ჯ განა ისეთი სილა, რომ მოციქული „დაეცა“ ვიწას ჯ ვითარცა მკვდარი დაედვა“.

წავიკითხა თუ არა თამარმა ამ გვარს სწეუნი წერილი ნუ-ქარდინისა, გასცა ბრძანება მოეგრეგებინათ ჯარები.

„მაშინ მოუწოდეს სპათა, იმერთა ჯ ამერთა, ნიკოფსი-ით კიდრე დარუბანდამდის ჯ ბრძანება ჯ წიგნები ქროდა და მალე-მსრბოლთა ცოტათა დღეთა შინა მალე შემოგრაბეს, ვი-თარცა კეთებნი სიკისკასიითა ჯ ვითარცა ღომნი გულითა... შეკრბეს ჯვარსეთს ჯ არღარა ჭეოვნეს... შეკედრა (თამარმა) სოსლან დავით ჯ სპა მისა და დროშა ბედნიერად სმარებუ-ლი და წარგზავნა ვარძიით ლაშქარნი, რომელთა თვით თამარ უძღვრდა წინა...“ ასე მოვიდნენ ბასიანამდის, იქ იუენენ ერთ დღეს და „მხოლოდ მაშინდა მოციქულნი წარგზავნა სულტ-ნისა და წარატანა თან მოციქული თვისა და მიუწერა ნაცვა-ლი წიგნისა ესრეთცა:“

„ძალისა ღვთისა ყოვლისა მშეობლისასა მინდობილმან, მარადის ქალწულისა მარიაშის მკედრებელმან და პატრიოსნისა ჯვარისა სასოებით მოსავმან, წავიკითხე ღვთისა განმარისხე-ბელი წიგნი შენი, ჯა ნუქარდინ, და კსტან სიწრუენი შენნი, რათა ბჭე ღმერთი იყოს; არა გასმიესა, რამეთუ ყოველი ცრუდ მოფუცავი სახელსა ღვთისა მის მიერ აღიხრცოს. შენ ოქროთა შეკრებულთა სიმრავლისა მკვირეთა მინდობილხარ, უმეტარი მსჯავრსა ღვთისასა, ხოლო მე არცა სიმდიდრეთა, არ-ცა სპათა ჩვენთა სიმრავლესა; არცა რასა სხვასა კაცობრივსა საქმესა მინდობილ ვარ, არამედ მისა ღვთისა, ყოვლისა მშეო-ბელისა და შეწევნასა ქრისტეს ჯვარისასა, რომელსა შენ ჭგმობ; ესე—რა ვითარა შემოგეთვალა, წარმომავლენია მსე-

დრო: ქრისტეს მოსახელე, ანა შენდა თაყვანის ტემად, ანა-
მედ დამხობად შენდა ზეკვისა მაგის და ამჟამათჳანისა გულისა
შენისა, რათა განისწავლო ღვთისა მიერ არლა რა გმობად სს-
ხელსა მისსა; იუვენ ნება ღვთისა და ნუ შენი; სოლო მე გუ-
წვი დასსნილობა მსახურთა შენთა, ამისთვის წარმომივლანის
მსახური ჩემი, რათა წიგნისა შენისა პასუხი ადრე მო-
გატყვას და განგებდეს, რამეთუ ჩემ მიერ
წარმოვლენილთა სპათა ფერხნი ესე რა კართა
შენთა ზედა დგანან.“

ამის შემდეგ ქართველთა ჯარმა დაუფიქრებელი თაყვანი
სცა და უმბორა წმ. ჯვარსა—ძელი ცხოველისა, გამოე-
თხოვა და გამოემშვიდობა თამარს და მივიდა ბასიანს, სცა
იყო დაბანაკებული სულტანი და ნახეს იქ რიცხვი ცხენისა,
ჯორისა და აქლემისა ურიცხვი, კარვები და სარა—ფარდაგები,
რომელთა მინდორი იგი ძლივს იტევდა. მუნ (ადგილსა ბო-
ლოსტიკესად წოდებულსა) დააწესეს ქართველთ თვისი რაზმე-
ბი და „მუნ წინამძღოლად იყო ზაქარია მხარგრძელი, ამირ-
სპასალარი და ახალციხელი შალვა და ივანე, და სხვანი თო-
რელნი და ერთ კერძო აფხაზნი და ერთ-კერძო ამერნი ჭე-
კანი და ვითარ იხილეს სულტანი, ცოტად ცხენი აჩქარეს ღ
მიმართეს. მოჰსდა ომი ფიცხელი ღ ძლიერი, განგრძელდა
მეოვრე ჟამ. ანაზად ეგეოდენი მტერთა სიმრავლე განსქდა,
იძლია და დაიფანტა.“

ღორღვიდს და განფანტულს მტერს ქართველთ „დეკსა
უევეს, ჰსოცდეს, ჩამოჴყრიდეს, ახერხებდეს და სიმრავლისაგან
მტერა ვერ ივღორღეს, ანამედ ურთიერთაჲს დასთრგუნვა-
დეს.“ მტერნი ამ გზად სრულიად დამარცხებულ და დევნილ

იქმნენ, მხოლოდ ქართველთა ჯარი მცირედ დაზიანდა და „აზრ-
ერთი კარგი მეფისაგან შესწავებული კაცი მოკვდა“.

ქართველთა დარჩათ იმდენი დავლა, რომ „არ იყო განცდა
მისი სიდიდითა ოქროსა და ვერცხლის ჭურჭელთა, ნაქსოვთა
სიმრავლე აურაცხველნი, სასმურნი ოქროსანი, თვალ-მარგა-
ლიტნი. ღანკები, პინაკები, ლაგვინებისა და ქვებისა-
თანა ყოვლითურთ სავსეთა მიუწდომლითა აღაფითა; ხოლო
ცხენ-ჯორისა და ძაღვებისა სიმრავლე და კარავთა და საყვანელთა
სიმრავლე და უჩინცხვეულობა, რომელ დაუარეს, ვინმე აღრ-
ცხნეს, რამეთუ სავსე იყო ყოველი საბანაკო მათი.“

იმდენის დავლით ქართველი ჯარი დაბრუნდა და მოვიდა
თბილისს, საცა თამართან ერთად იდღესასწაულეს ძლევა მტერ-
თა ზედა; ტუვეთა რიცხვი იმდენი იყო, რომ „ასსა სპარსსა
ერთი ქრისტიანე ძლივ მისვდებოდა წარმომკანელად“. აივსო
თამარის ხაზინა სიმდიდრითა. სასახლეში ამის შემდეგ სხვა
ჭურჭელს აღარ ხმარობდნენ, თუ არა ოქროს და ვერცხლისა;
ძვირფასი ქვები და იატუნდი იმდენი იყო, რომ „საწყავით
რწყუდნენ“.

ეველა ეს დავლა, აურაცხელი აღაფი, თამარმა მოასმარა
ქველ და კეთილ საქმეებს. აღექსანდრიიდგან (ეგვიპტეში) მო-
კიდებული ღუბია სინაიამდის და „მათ კერძოთა ეკლესიათა,
მონასტერთა და ერთა ქრისტიანეთა მოციუთსვიდის, ხოლო
იერუსალიმისთვის რადლა სასმარ არს თქმად, რამეთუ წარ-
გზავნიდის ამათ ყოველთა შინა ბარძიმ-ფეშხუმებსა, ეკლესია-
თა და სიწმიდეთა საბურველსა და მონაზონთა და გლახაკთა-
თვის ოქროთა აურეცხელთა; ტუვენი განათავისუფლნა
და ხარკი ერსა თვისსა უკუნ სცის და ყოველი
ჭირი და ჭირებული აღიდოს მათგან; კვლად კერ-

მოთა ელადისათა და მთა-წმიდისა, ეგრეთვე მაკედონიისათა, პატრიდონს, კერძოთა თრავისათა და კონსტანტინოპოლის მო-
ნასტრებთა, რომანას და ყოველგან; და კვლად ისაკიას, გუ-
რუხეთს და ყოველთა მათ სანასებთა შავისა-მთისათა, კვიპრი-
სათა, ესე ყოველნი აღავსნა ქველის საქმიითა.»

როდესაც თამარი თვისის ძლევა-მოსილებით იდი-
დებოდა ყოველგან და როცა იგი უხვს მოწულებას ძმევდა
ქვრივ-ოხერთა, მონაზონთა და მონასტრებთა, მაშინ ბერძენთ
იმპერატორი ალექსი ანგარი, რომელმან ძმასა თვისსა ისაკსა
თვალნი დასწვნა და შეფობა წარუღო» (წართვა) აღჭურვილი
ვერცხლ-მოყვარებით სწავრავდა და სტარცავდა თამარისაგან
გაბედნიერებულთ მონაზონთ და მონასტრების ქონებას ისა-
კუთრებდა. «სცნა რა ესე თამარმა, მაგიერი წართმეულთა სხვა
გაუბზავნა მონასტრეთა და განჩისხდა მეფეთა ზედა ბერძენ-
თასა, წარგზავნა მცირედნი ვინმე ლიხთიქითნი და წარუდეს
ლავნა, ტრაპიზონი, ლიმონი, სამისონი, სანოზი, კერსუნდი,
გიტორა, მასტია, იზაკლია და ყოველნი ადგილნი ფეხელა-
დონიისა და პონტოსისა». აქ დაახლსა ტრაპიზონის იმპერია*)
და მმართველად განაწესა ნათესავი თვისი ალექსი კომონიანო-
სი (გომენი, ანდრონიკაშვილი).

თამარმა თვით თავის საკუთარ ქუეყანაში არც ერთი
ეკლესია, ტაძარი არ დასტოვა შეუწყენელად. ყველას ყველგან
ის აქცევდა დიდს ყურადღებას. დანგრეულს ეკლესიებს, ციხე-
ებს აგრეთვე ახლებდა და ახლებს აშენებდა. გაჭყავდა უწელო
ადგილებში არხები, რუები. იმან ერთს ადგილას ცხოვრება

*) ტრაპიზონის იმპერია არსებობდა ვიდრე 1461 წლამდის და
ამ წელს მას ბოლო მოუღეს ოსმალთა.

არ იცოდა: ხან სცხოვრებდა კასეთში, ხან ქართლში, ხან იმერეთში. არც ერთი გუთხე საქართველოსა არა რჩებოდა თამარს უხილველად.

სარაჯა მოჰქონდათ თამარისთვის გარდა მთიულ ხალხთა: განჯელთ, ნახევენელთ, ყარაუქალქელთ (არზრუმელთ) და ეზინკელთ.

როდესაც დედოფლის გავლენა სსკა-და-სსკა ხალხებზე და მისი დიდება აღვიდა უმაღლეს წერტილამდის, და როდესაც მან უოკელი თვისნი ცოდნანი და ძალნი სამშობლო ქვეყანის შინაურ საქმეებს მიაჰყრო, მაშინ მოკვდა დავით სოსლანნი, რომლისგან თამარს დარჩა გაჟი გიორგი—ლამა და ასული რუსუდანი. ჩვენ მტრებს გაუხარდათ მისი სიკვდილი და აიშალნენ. მოინდომეს თვისი დიდების დაზრუნება და ჯაგრის ამოყრა.

პირველად აღდგა არდებილის სულტანი, რომელიც თურულად შემოვიდა ანის ქალაქში, დახოცა მრავალი ეკლესიაში მღვდანი ხალხი. ეს გაიგო თამარმა და ძალიად გაგზავნა თავისი ჯარი არდებილში; ქართველთა ილეს ეს ქვეყანა, მრავალი დახოცეს (12,000), ტყვეთ წამოიყვანეს სულტანი და მისნი ცოდნი და შვილნი, აგრეთვე დარჩათ ურცხვი ძვირფასეულობა აქლემნი, ჯორნი, ცხენნი და სსკანი.

როდენიმე ხნის მშვიდობიანობის შემდეგ თამარმა, გაქარია და ივნე მხარგრძელების რჩევით, გაისტუმრა თვისი ჯარები სპარსეთში ხორასნის დასაპყრობლად. დიდძალი ქართველი ჯარი გადავიდა მდ. არკსზე და მიაღწა თავრიზს, რომლის მცხოვრებნი „განგრეთეს და მრწოლამან შეიპყრნა უოკელნი მკვიდრნი თავრიზისანი, ხოვანი და უოკელნი წარბინებულნი მიმდგომნი თავრიზის ქალაქისანი; მაშინ განიზრახეს რათა

ხარკის მიცემით და ძღვნითა და შეკრდომითა და ზენარის
თხოვნითა და მშვიდონ პარნი ქართველთა სმთანა; წარმოაგ-
ლინეს მოციქულნი და ითხოვეს მშვიდობა, არა მოხსრება
ქალაქისა მათისა; აღუთქვეს ძღვენი ურციხეჲ. დასთანხმდნენ
პარობაზედ ქართველნი და მერმე „მოვიდეს უდნა, ხოჯანი
და ყოველნი თავადნი თავრიზისანი და მოიღეს ოქრო, კერ-
ცხლი, ღარი, თვალი, მარგალიტი, შესამოსელნი, ცხენი, ჯო-
რი, აქლეძი და საზრდელნი კმასყოფელნი ლაშქართათვის;
აღუვსნეს დიდნი და მცირენი“.

თავრიზს ზაქარია მხარგძელმა დასვა თავისი მმარ-
თველნი, თითონ კი წაუძღვა ჯარებს: გაიარეს ადარბადაგანის
ქვეყანა და მიმართეს მანას; რამწამს მანას მელიქმა გაიგო
ქართველთა მოსვლა, მოიქცა თავრიზელებსაკით: ურციხე სს-
ქონლით იყიდას მშვიდობა. ზაქარიამ აქც დასვა საკუთარი მმარ-
თველნი და წავიდა და შემოერტოა ერთ მცირე, მაგრამ
ძლიერად გამაგრებულ ქალაქს—ზანგას, ამ ქალაქელთ ფიცხელად
იწყეს ბრძოლა, მაგრამ მალე ქალაქი აღებულ და მცხოვრებნი
სარჯ დადებულ იქმნენ. ამის შემდეგ ქართველთ აიღეს სვარა-
სნის ქალაქები: უზმინი და გურგანი.

ამას იქით ქართველნი კელაზ წავიდნენ, რადგან დიდ ძალი
აღათა ამიძებდა მათ. „შემოიქცეს გამაგრებულნი და სიმი-
დრითა შემოსილნი ქართველნი, მაგრამ დაბრუნებისას გაიგეს,
რომ მანას მელიქს დაუხორცია და ძელსა ზედა ჩამოუგდნია
ქართველნი მცველნი. ესმა ესე ზაქარიას და ივანეს: „დიდად გა-
მწარდეს. შეიპყრეს მელიქ და ყველანი სასლეულნი და ნათე-
საენი მისნი და საგვდიდ დასაჯნეს, თვით იგი და შვილნი მის-
ნი; ტყავები დაჭხადეს და ძელსა ზედა ჩამოჰკიდეს: სიძლო ქა-

ლაქი მოაოხრეს, მოსწევს და ტყვე ჭევეს; სოლო სიმდიდრე,
რომელი წარმოიღეს შეუძლებელ არს აღრიცხვა მათი.

ამის შემდეგ წამოვიდნენ აღაზრდადგანს და გამოვლისას
პარკულად უქანელთ, მერმე თავრიზელთ მოართვეს ქართულ
ჯარს დიდი ძვენი და სიმდიდრე. ამ ქვეყნიდან გადმოვი-
დნენ ნახიჩევანს და მშვიდობით და დიდებით მოვიდნენ თბი-
ლისს წინაშე თამარისა, რომელიც გაეკება მათ ზემოთა და
დიდებითა. „იყო ხმა ბუკთა და დუმბულთა. მერმე შევიდეს
ისანსა და დაჯდა მეფე ტახტსა ზედა სამეფოსა. შეუძვა
ამირ-სპასალარი და შევიდეს თავადნი და დასდეს წესისაებრ
და მაიღეს არმაღანი ურიცხვი, და დადვეს წინაშე მეფისა: გა-
კვირდა მეფე, რომელ არავის ქართველთაგანს ენახეს ეზომ-
ნი სიმდიდრენი აურაცხელნი, თვალნი და მარგალიტნი. სო-
ლო თამარი აღასრულებდა ლიტანიობასა და განსცა მრავალა,
ობოლთა და ქვრივთა ზედა და ეკლესიანი აღავსნა სიმდიდ-
რითა და ლაშქართა ზედა განეო საჭურჭლე დიდი:“

მაგრამ, სამწუხაროდ ამისთანა სიხარული დიდხანს არ
გაგრძელდა. ძველა-შემოსილი და სპასალართა შორის უნიჭი-
ერესი კაცი ზაქარია, ძე საჩხვის ამირ-სპასალარისა, გარდაიცვა-
ლა და ჭეშმეს გლეჯა და ტირილი დიდი. ზაქარიას დაკარგვა
ძვირად უღირდა თამარს და საქართველოს, რადგან მისთანა
ერთგული და ნიჭიერი მეომარი საქართველოს სხვა არა ჭევეს-
და. მოიგლეჯეს იგი და მერმე თამარმა მოიწვია ძმა ზაქარი-
ასი ივანე, მსახურთ უხუცესი და ამირ სპასალარობა უბოძა.
მაგრამ მან არ იკისრა ეს თანამდებობა და უთხრა მეფეს:
„მრცხვენეს ნაცვლად მისსა დგომად, არამედ ათაბაგობითა
პეტრე მეც, რომეთუ საქართველოსა შინა არა არს ესე წესად
თქვენ მეფეთა წინაშე, მეფობა ამით განადიდე, წყალობა შენი

ჩემსედა, ვითარცა წესი არს სულტანთა, რომელ მეფეთა გამ-
ზრდელთა და სულტანთა ათაბაგობით უხმობენ“. უსმანა ესე
თამარმა და ათაბაგობა უბოძა. მსახურთ უხურცესად კი დანიშ-
ნა კარამ, ზაქარია გაგელისძე.

ამის შემდეგ თამარი რცხა მოგზაურობდა თავის სამე-
ფოში და ყველას მამასკეპე ეალერსებოდა და უხატრონებდა,
მოკვიდა ამბავი, რომ თხოველნი და დიდოელნი განდგნენო,
მეის შეაგროვა ჯარები და ათაბაგის წინამძღოლობით გაგზავ-
ნა მათ ზედა. სამ თვეს იყო ბრძოლა. განდგომილნი დამარ-
ცხდნენ და დასჯილ იქმნენ და სამარადისო მოწილებაში
ყოფნის პირობა მისცეს თამარს.

სამწუხაროდ, რადგანაც ცის ქვეშ არა არის რა უსრუ-
ლი, აგრეც ქართველთ სასარულს, ბედ-იღბალს და წარმა-
ტებას ბოლო მოეღო. მხედრობათა შინა განგრობილ დე-
დობრივ უძღურებისაგან ნაჭარმაგვეს ავად განდა თამარ და
თბილისს კუბოთი წამოიყვანეს. ვერა მეურნაღმა ვერ მოაწი-
ნა იგი: „დღემან მისმან იწყო მიდრეკად, მზემან დასკლად,
ჭაქმან სხვად თერად უფერულობა და ცისკარსა დღისასა ზე-
და იწუეს დაჭნობად; და თვალთა მათ ტბაებრ მზისა შემცხ-
რომელთა სამრუდეთ მიმართეს, სელთა მათ, მსახურებისაგან
გლახკათასა არაოდეს დაცხრომილთა, იწუეს მოუძღურებად;
თერათა იწუეს შედრეკად, და ყოველნი ნიშნი ცხოვრებისანი
სხვა და სხვად თერად იხილკებოდესა. თამარს გარს ეხვივნენ
ყოველი წოდების და ღირსების ხალხნი: თავადნი, აზნაურნი,
გლეხნი, სამღვდელონი, გლახკანი და ობოლნი და ყველანი
ჭვითინით სტაროდნენ მეფის დაგარგვას, ბოლოს სიკვდილის
წინა წამებში სხეულმა წამოიწია და მიჭმართა ხალხს: „ძმანო
და ჩემნო შვილნო, მე ესერა მივიწოდები მსაჯულისაგან სა-

შინელისა. გეგედრები ყოველთა წათა მარადის კეთილსა შინა იყვნეთ მახსენებელ ჩემდა. აჰა ესეჩა მკვიდრად სასლისა ჩემისა დაგიტყვებ, რომელნი მომცნა ღმერთმან. შეიღწა ჩემნი გიორგი და რუსუდანი; ეგენი შიისკენით ჩემ-წილ და მაგათ აღმოგიკონ დაკლებული ჩემი». ბოლოს ყველას გამოემშვიდობა და უკანასკნელად სთქვა: «ქრისტე და ღმერთო ჩემო! შენ შეგეგედრებ სამეფოსა ამას, რომელი შენ მიერ მერწმუნა, და ექსა ამას ჰატოოსნითა სიხსლითა შენითა მოსუიდულსა და შეიღთა ამით ჩემთა, რომელნი შენ მომცნე და მერმე სულსა ჩემსა» და ამით აღესრულა მზე ქართველთა, იანვრის 18 დღეს 1212 წელსა. იმეფა სულ 28 წელი.

გვამი თამარისა რამდენიმე დღეს დასდევს მცხეთის სობოროში და მერე წაიღეს და საუკუნოდ დაასვენეს გელათის ტაძარში.

III.

შედეგი თამარის მეფობისა ქართველთა ერისათვის და ქრისტიანობისათვის საზოგადოდ. — ქართული ლიტერატურა. — ოქროს ეპოქა ქართველთათვის. — მოსე ხონელი, დიღარგეთ სარგის-თმოგველი, აბდულ მესია შავთელი, ჩანრუნაძე და უკვდავი შოთა რუსთაველი.

თამარის მეფობაში დიდი სარგებლობა მოუტანა საქართველოს და ქრისტიანობას საზოგადოდ. რადგან თამარმა დაუმტკიცა გარეშე მტრებს ქართველთა ძალ-ღონე და დიდება და მით განადიდა და დაითვარა აურაცხელ მტერთაგან თვისნი ქვე-შევრდომნი, ამიტომ შინაუჩი ცხოვრება ქართველთა ფართო

საქართველოს
განათლებლის
მინისტრის
გამოცემის

დ თავისუფლად აღეკავა და მიაღწია უმჯობეს წერტილმდე.
რამდენადაც თამარი იყო ძლიერი და ღონიერი სამხედრო სა-
ქმეებში, იმდენად ღ უფრო მეტად ხალხის მმართველაში. იმან
დამართა მრავალი სკოლები, რომლებშიაც იზრდებოდნენ ქარ-
თველთ ემაწვილები; იმან აღაშენა მრავალი სკოლები და ეკლე-
სიები ეველა მთიულ ხალხებისათვისაც; რსეთში, ჩერქეზეთში,
ლეკეთში და ეველგან მთაში აჩიან ნათშნი ეკლესიებისა, ცი-
ხეებისა მოწმად თამარის მოღვაწეობისა ეველა ამ ევლურ
ხალხების გასანათლებლად. იგი იყო კარგი აღმაშენებელი
ქვეყნისა: არც ერთი კუთხე საქართველოსა არ დარჩენილა,
რომ იქ თამარი არ ეოფილიყო და არ დაეტოვებინა თვისი
კვალი. ზოგან იგი აშენებდა ქალაქებს, ციხეებს, ზოგან ეკლე-
სიებს, ზოგან გაჭყავდა აჩხები, ზოგან გალავნები, ერთის სი-
ტყუით, ეველგან ღ ეველაფერს უწევდებოდა ხელი თამარისა.
იმდენის ღვაწლისაგამო ესლაც თვით ჩვენ მტერ მთიულ ღეკ-
თაგან ღ სხვა ხალხთაგან იდიდების „ფერი ფადიშა“ (თამარ-
მეფე).

ამ ნაირად თამარის ღრეს დაუდგა ეველა ქვეშევრდომ
ხალხებს საზოგადოდ ღ ქართველებს კერძოდ რქრის ეზო-
ქს. თამარი იყო მფართველი და პატრონი ეოველი ნიჭისა,
ნიჭიერი ღ გონიერი მუდამ წინ წამოწეული და პატივში
იყვნენ. უკეთესი ადგილები სამსახურში მათ ევაკათ. ეს იყო
მიზეზი, რომ ქართველთ სულიერი და გონებითი ნიჭიერება-
ნი გაიფრჩქნენ ღ ფართეთ გაიშალნენ. ამ ღრეს დაიბადნენ
შესანიშნავნი და უნიჭიერესნი მწერალნი: მოსე ხონელი, დი-
ლარგეთ სარგის თმოგველი; პოეტნი: აბდულ მესია შავთელი,
ჩხრუხაძე და რუსთაველი შოთა. ამ პირთ უკვდავი ჭმენს
ჩვენი ღიტყრატურა.

მოსე ხონელი—ხონის მცხოვრები, იყო თამარის გეგმა-
რი; ამან დასწერა რომანი «ამირან-დავითანის».

დიდარგეთ სარგის თმოგველი—სოფ. თმოგვიდამ (ახალ-
ციხის მხარეში). ამან სპარსულადამ გადმოთარგმნა რომანი
«ვის-რამიანია»; ამასია მოთხრობა კისსე და რამინსე.

ახდულ მესია შავთელი—(ბერობაში იოანედ წოდებული)
სეკრეტარი თამარისა. ამან დასწერა მშვენიერი ლექსი სადიდ-
ებლად დავითისა. ამნაირვე ლექსი დასტოვა მეფის ხაზინა-
დარმა ჩასრუსადემ სადიდებლად თამარისა.

შოთა რუსთაველი დაიბადა მცირე სოფელ-ქალქში—
რუსთავში (ახალციხის მხარეში). იმან მიიღო უმაღლესი გა-
ნათლება ათინაში ჯ შემდეგ უპირველესი ადგილი ეკავა სამე-
ფოში; ამან დასწერა «ვეფხისტყაოსანი». ეს სასული იმიტომ
ქვეყან ამ შესანიშნავს პოემას, რომ მისი (პოემის) უმთავრესი
მოქმედი პირი—ტარიელი იცავდა ვეფხისტყაოს.

მ ე ფ ო ბ ა ლ ა შ ა გ ი ო რ გ ი ს ა .

(1212—1223 წ.)

ბრწყინვალე მეფობას თამარისას ორ გვარი შედეგი ჰქონდა
ქართველთათვის. — სასაზღოის წამხდარი ზნეობა. — მტრების
აღდგომა წინააღმდეგე ართველთა. — შლა მონგოლთა. — მათგან
დაპყრობა ქვეყნებისა და დამარცხება ქართველთა. — სიკვდილი
ლაშა გიორგისა.

თამარმა გამეფებისავე უმაღლ მოუზოგა საქართველოს შინაური
ერთობა. შეჭერიბა ყველა ქართველთა უკეთესი წარმომადგენელნი,
ქართველთა ძალანი და მათ შემწეობით დამარცხსა ჩვენი მტერ-

ნი, დაადგა მათ სარკი და მიანიჭა საქართველოს ისეთი მღერება, რომ მისი სახელი მღერებით-მაშრიყმდის *) განითქვა, უძლიერესს მტერთა ქედი დაასრუკინა წინაშე ქართველთა. იმერკა (თამარმა) იმდენი დავლა-აღაფი, რომ საქართველოს შინაურს საჭიროებასაც—ცხიკების, ქალაქების, ეკლესიების, მონასტრების და მათთან სკოლების ასაშენებლადაც ეუფოთ და ურწყუკ ადგილების საწყუკად აზნების გასაყუკანადაც და ღარიბთათვის დასარიგებლადაც. ამ გუკრის მოქმედებით თამარმა ქართველთა სახალსო წმიდა სიამაყე დააკმაყოფილა, მაგრამ, სამწუხაროდ, იმაყე დროს გადაჭკიდა პატარა ერს ყველა მძლავრი და სისხლის მსმელი მეზობელი ხალსნი, რომელნიც თამარის სიკვდილის და თუკრამეტის წლის, უზსიათო და განებიერებულ ღაშა გიორგის გამეფების შემდეგ, აიშაღნენ და რამდენი სიმწარეც თამარმა მიაყენა მათ, ორი-სამი იმდენი იმათ ქართველებს; ამ დროის დასუსტებულმა საქართველომ ამის შემდეგ კერასოდეს კელარ დაიბრუნა თავისი სიმღიერე. მაგრამ ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ ამ გუკრად საქართველოს დასუსტების და დამბუნების მიზეზნი იყვნენ აგრეთყე: 1) სისუსტე და უზნეობა პირველთა შემდეგ თამარის მეფეთა და 2) აშლა შუა გულის აზიაში მონგოლთა ზინგის-ყაენის წინამძღოლობით.

იმისთანა ნიჭიერმა და შესანიშნავმა დედა-კაცმა და მეფემ, როგორიც იყო თამარი, კერ გამოზარდა თავისი შვილები ისე, რომ თავისის სიკვდილის შემდეგ ღირსეულნი მოადგილენი ჭყოლოდა. ჟერ ცამეტის წლისა ემაწვილი იყო, როდესაც ღაშამ გვირგვინი დაიდგა და მეფემან თამარ მიუღოცა მეფობა.

*) დასავლეთიდან აღმოსავლეთამდინ.

ის სამხედრო საქმეებს სრულიად უუყრს ან უგდებდა და მას
«ყამსა იშვებდა და იხარებდა; იყო ღალი, თვით ბუნება და
უშფოთველად და დაწინაობით დაეტყვა სამეფო თვისა».

ამ გვარ-ღაღობის და განცხრომის ჩვეული, გამეფების
შემდეგაც თავისას ან იშლიდა. მან განაშორა სახელმწიფო
საქმეებს ისეთი გამაზნაობის კაცნი, რომელთაც მოეპოვათ
საქართველოს დიდება და რომელნიც თამარის მარჯვენანი იყ-
ვნენ; საქართველოს ბედ-იღბალი მიანდო ამისთანა კაცებს,
რომელნიც თუ გამოადგებოდნენ მას ნადირობაში და ნადი-
რობაში, თორემ სხვათერგ აწაფერში. «განაშორნა ვაზირნი სა-
ნატრელისა დედოფლისა და დედისა წესთა მასწავლელნი, შეი-
ყვარნა თანამოქალაქნი, მასმურობათა და დედათა უწყსოთა
თანა აღრევითა»... ამისთანა ხალხმა ერთხელ მთავრობა-
ში ჩხუბი მოახდინეს და მეფეს ლაშას ერთი თვალაც გამო-
სთხარეს. ამის მხალველნი, სამშობლოს ერთგულნი, მეტადვე
ივანე ათაბაგი და ვარამ გუგელი ზაქარიას ძე, ეუბნებოდნენ
ლაშას: „არა თავს ვიდებთო, შენსა მეფედ ყოფასა, უგეთუ
ან განეყენო ბოროტთა კაცთა სიანდლესა და უწყსოებასა,
რომელსა ჭეოფი. მაგრამ უგელს ესეები ლაშასათვის არად
ღირდა. მან უარესებიც ჩაიდინა. კახეთს, სოფელს კელის-
ციხეს მისულმა „ისილა ქალი ფრად ქმნული კეთილი (ვიღა-
ცის ცოლი), შეიყვარა ქალი იგი ფრად და მუცლად იღო
დედა-კაცი მან და ჭშვა ყრმა, რომელსა სახელად უწოდეს
დავით“.

ამისთანა უწყსოება კელაქ მოითმინეს ქათალიკოზმა,
ვაზირთა, ეპისკოპოსთა და სხვათა და მოახსენეს მეფეს: «არა
კერ არს რათამცა მსევლი გესვას და არა ცოლი. ქორწილი
წყმიდა არს და საწოლი შეუგანებელი». სოფელ მეფესა

„არა ენება და არცა უსმინა.“ მისგანვე წაიყვანეს ქალი იგი, დედა დავითისა და „ქმარსავე მისსა მისცეს იგი.“ ლაშა კი არც ამის შემდეგ შეუღლდა და „ეგო უქორწინებლად.“

მეფის მაგალითმა იმოქმედა ქვეშევრდომებზედაც. გავრცელდა ხალხშიაღ ბოროტებანი: სიძვანი, მრუშებანი, ამხარტანება და სხვ.

საქვეყნო, მამულისათვის სასარგებლო საქმე ლაშას, თითქმის, არაფერი გაუკეთებია. მართალია იმან პირველ წლებში თავის მეფობისა დაამარცხა აჯანყებულნი განჯელნი, მაგრამ ამის მიზეზნი იყვნენ ის თითო-ორილხა მსედარნი თამარისა, რომელნიც კერ არ განშორებოდნენ მას.

ამისთანა თავსედი ჯ სულელი მეფის დროს შუა-გულ აზიაში გაძლიერდა თემურჩინი, *) ჩინგისხანად წოდებული,

*) თემურჩინი იყო მონგოლთა (კალმიკთა) მეფე. ახალი ისტორია მონგოლებისა იწყობა 1200 წ. ქრ. შემდეგ. მონგოლი არის უშნო, უმსგავსი, ცხენის უმი ზორცის მჭამელი და მისივე რძის მსმელი. ჯგუფ-ჯგუფად ანუ თემობით სცხოვრობდნენ მონგოლის ანუ მუნგალის მიწებებში (აზიაში). ყოველს თემს საკუთარი ხანი (ბატონი) ჰყვანდა. 1206 წ. გაძლიერდა ერთი თემის ხანი—თემურჩინი, რომელმაც ყველა სხვა ხანები დაამარცხა და ყველა თემები შეაერთა, დაიპყრო ჩინეთი და ერთ მილიონ ნახევარ ჯარით წამოვიდა დასავლეთის ქვეყნების ასაჯლებად. აიღო სამარყანდი, ბუხარა, ბაღნი და მრავალი სხვა ქალაქები, გაწვევტა 80,000 კაცი. მერე უფროსი თვისი შვილი ჯეჩი გაგზავნა ყიფჩაყის ასაჯლებად. (ყიფჩაყი სამ სამეფოდგან შესდგებოდა: აშტარხნისა, ყაზანისა და ყირიმისა). ჯეჩი შევიდა ამ ქვეყნებში და მდ. კალკაზე რუსები და პოლოვცები საშინლად დაამარცხა (1224 წ.). მისმა შვილმა ბატუმ 300,000 კაცით აიღო რიაზანი, დასწვა მოსკოვი; 4 მარტს მდ. სიტაზე, ტვერის გუბერნიაში, მან საბოლოოდ დაამარცხა რუსის ჯარი და 200 წლის მონობის

რომელმაც დაიბანაკა ყარაუჯურში და ჩემდგუნის წინამძღო-
ლობით გამოეცანა დასავლეთისკენ დად-ძალი ჯარი, რომელ-
მაც დაიპყრო ირანი, თურქანი, ჯივანი, ირაკი, ადიგუჯანი
განჯამდის და შემოვიდა საქართველოს პრეპინციში—გაგში.
ლშა კაი ძალი ჯარით შეეპყრო მტერს, მაგრამ საშინლად
დამარცხებული უკუ მოიქცა თბილისში; მონგოლები თავისუფლად
შემოვიდნენ საქართველოში, აიღეს სამშვილდე, აქედგან და-
დაბრუნდნენ, აიღეს დეკენდი და წავიდნენ ჩინგისთან ყარა-
უჯურში.

მონგოლების (ქართველნი ამით თათრებს უწოდებდნენ)
დაბრუნების შემდეგ ლშა სულ არ ჰყოფილობდა ქართველების
გამხსენებას და არ ემზადებოდა მტრის დასასვენებად, პირ-
იქით იმან მიჰყო ხელი მოეწოდებას და გარყვნილობას,
მამულის საქმეს სრულად უუჩნა არ უგდებდა. ამ დროს
მცირე აზიის სულთანმა მელიქმა ითხოვა მისი და რუსუ-
დანი ცოლად. ამ საქმის გასაჩივრებად ლშა წავიდა ბა-
განში, იქ ავად გახდა და 1223 წ. მოკვდა. სიკვდილის წი-
ნა წამებში უანდერძა იქ მეოთხე ქართველებს, რომ მეფედ დაე-
სკათ რუსუდანი და მის შემდეგ თვისა უჩინონო შვილი და-
ვითი, თამარის ქმრის სოლღან-დავითის მოსაგონებად, სო-
ლღანად წოდებული.

უღელს დაადგა მოელს სარესეთოს. მან აიკლო აგრეთვე ვენგრია და
სილეზია და თვის საბანაკოდ აირჩია სარაი მდ. ვოლგაზე. ამავე დროს
ჩინგისის მეორე გენერალი ოგოდაი არბევდა ინდუსტანის ქვეყნებს,
მესამე გენერალი კი ჩერმაგუნი კავკასიას.

მეფეობა რუსუდანისა.

(1223—1247 წ.)

რუსუდანის ყოფა-ქცევა.—ჯეღალ-ედინი იღებს ანს და შემოდის საქართველოში.—ათაბაგი ავაგი მხარგრძელი.—ჯეღალი იღებს თბილისს და აოხრებს საქართველოს.—ყიასდინის დამოყვრება.—სიკვდილი ჯეღალისა და მონგოლების შემოსევა.—ზავი მონგოლებთან.—დამარცხება ყიასდინისა.—რუსუდანის თხოვნა პაპისადმი.—სიკვდილი რუსუდანისა და გამეფება დავით სოსლანისა და დავით ნარინისა.

რუსუდანი უმეტეს ძმისა იეო გარყვნილი და გულ-გრილი თავის ქვეშევრდომთადმი. ის მედამ მსიარულობაში ჯალალობაში იეო ჯ სამეფო საქმეებს სრულიად ეუწს არ უგდება. ამ დროს თათართან დამარცხებული ჯ განდევნილი ხორასნის სულთანს ჯეღალ-ედინი 140,000 კაცით შემოდის საქართველოს პრეკინციაში დვინში. აოხრებს ქ. ანს, სომხეთს, გაგს განჯადის (1225 წ.). ქვეყნის შველის მაგიერ ამ საუბედუროდროს, მეფის სპასპეტნი ქიშხობდნენ ერთმანეთში და რუსუდანი კი ებძოდა თავის ქმარს—არზრუმის სულთანს მაგიტ-ედინს, იმიტომ რომ ეს უეანასკნელი მეტად აუკედრდა მეფეს გარყვნილობისათვის. ამასობაში ჯეღალი ავაგის პირით უთვლის რუსუდანს, რომ დასტოვოს პირველი ქმარი და შეირთოს იგი. რუსუდანი არ თანხმდება. მაშინ განძვინებული ჯეღალი მოდის თბილისზე, მეფე კი მიიქცევა ქუთაისს. სულთანს შემოდის სომხითში, სწევეტს ყველა მცხოვრებლებს ჯ იღებს თბილისს (1226 წ.). იმოდენ ხალხს ხოცავს, რომ ქალაქის ქუჩები იმსება ადამიანთა გვამებითა. ხალხის უმეტეს

ნაწილს აკლავს ხიდიდამ მტკვარში ჭურის. თბილისში იღუპება ჯვალისაგან 100,000 კაცი. ამის შემდეგ ჯვალა შეესება საქართველოს და 5 წლის განმავლობაში არბევს მას და სრულიად აზრებს.

მაშინ, როდესაც ჯვალის ჯარნი აღიარებდნენ საქართველოს, რუსუდანი სცხოვრებდა ხან ქუთაისში და ხან აფხაზეთში. ამ დროსვე დაუბოყრდა ყიასდინს, იგონიის სულთანს, რომელსაც თვისი ქალი (მაგიტ-ედინისაგან) თამარი მიათხოვა და მზითვით აწუკური მისცა. ქალს თამარს გაყოლა ძმის შვილი — დაკით სოლხანი, თავისი ვაჟი დავითი კი (მაგიტ-ედინთან ნაყოლი) დასვა მეფედ საქართველოსა.

ჯვალა რომ საქართველოს არბევდა, ამ დროს ჩინგიის მოადგილე გაუგ-ხანი შემოესია სპარსეთს და გაუღია 532,000 მცხოვრები. ჯვალა სამშობლო ქვეყნის საშველად წავიდა, მაგრამ დამარცხდა და მონგოლთაგან გამოიდევნა თბილისამდის და აქედან ბასიანამდის და იქ მოკლულ იქმნა.

რაც კი რომ გადაწხა საქართველოში სულ ყველა დაამხეს მონგოლთა: ეკლესიანი (გარდა ბოდბის-ნინოწმინდისა), ეკლესიები პირქვე დასცეს. სახლი თავ-ზარ დატყვეული მიიღო მთებისგან. მთელს საქართველოს (აქეთურს) ცეცხლი წუგოდა და აღარ სად აღარ იყო თავშესაფარი ადგილი. ამისთანა საკვალად დროს საქართველოს გამოუჩნდა მშველელი. ეს იყო ავაგი, შვილი ათაბაგის ივანესი. ზავის შესაკრავად იმან მოციქულნი გაგზავნა უმთავრეს უნდოში მონგოლთა-ბარდაში. მონგოლნი დათანხმდნენ და დადეს ქართველთ დიდი ხარჯი (ხარკი) და ქართველთათვის მეფის დანიშნვის უფლებაც დაიტოვეს.

ეს უღელა მონგოლთა მძიმედ დაწვა ქართველთა და სა-
შინლად შეათერსა, ისეც უნიჭო მეფეების წყალობით შევერ-
ხებული წარმატება ქართველთა ერისა. დიდებული თამარის
ბრწეინკალე სამეფო სრულიად დაინგრა და დასუსტდა. ამდენ-
მა უბედურებებმა გაუტეხეს ქართველთა გული, დასწავრეს ღ
სასოწარკვეთილებაში ჩააგდეს.

შეკლა ქართველთა აღასაიდგან ქქონდათ. ბიზანტიის
იმპერია აღარ აჩსებოდა. *) უიასდინი, მშველელი რუსუდანი-
სა, მონგოლთა სრულიად დაამარცხეს, მსოფლოდ დიდ-ძალის
ოქროთი შეისუიდა თავისუფლება იგონიის სულთანმა. ამ გა-
ჭირებულ დროს რუსუდანი მიიქცა ჰამა გრიგორი IX-დმი
შემწეობის სათხოვნელად. მაგრამ ეს თხოვნა შეწინაბრებულ
არ იქმნა, თუმცა ჰამამ 7 ბერი გამოგზავნა საქართველოში
მეფის და ქართველთა ერის კათოლიკობაზე მოქცევისათვის.

მონგოლნი კი მცირე აზიიდან წავიდნენ საზავთსულოდ
აჩარატის ქვეუბებში, დავით სოსლანი კი (ეს უიასდინს გა-
მოსთხოვეს) აღიარეს საქართველოს მეფედ და მის სამეფო
ტახტზედ დასმტკიცებლად გაგზავნეს იგი ყაჩაყურუმში. ეს
რომ გაიგო რუსუდანმა თავის დავითიცი **) დიდის საჩუქრე-
ბით და ბრწეინკალე ამალით გაგზავნა ბარდაში, რომ მეფედ
იგი დაესკათ და აჩა სოსლანი. მონგოლთა უფროსებმა მი-
იღეს სიხარულით და ესეც გაგზავნეს ყაჩაყურუმში.

რუსუდანი სრულიად დაასუსტა ბიწიერებამ და გარყენი-
ლობამ, ღონე მიღეულ იქმნა, კვლავ მოკლდა შვილის გა-

*) იგი დაიბნო 1204 წ. და მის ადგილას 50 წლით დაარსდა
ლათინის იმპერია.

**) მონგოლთა მას დაარქვეს „ნარინი“, ესე იგი იმათებურად
„მოსული.“

ბედნიერებას, მოიწამლა თავი და განუტევა ცოდვილი სული
თვისი.

მონგოლთა უფროსმა ყაჩაღურებში უბუღუ-ყაენმა კერც
ერთ დავითს კერ მისცა უზირატესობა. გაუგზავნა ისინი თავის
ბაღდადის ასაღებად მიმავალ ძმას—ულუყაენსა და დაბაჩა, რომ
ან ერთი მათგან დაესვა ტახტზე, ან ორივე ერთად. ულუ-
ყაენმა აწვია უკანასკნელი, რის გამო დავით სოსლანი და და-
ვით ნარინი კუჭრთხენს საქართველოს ტახტზე თბილისში.

მეფენი { დავით IV ნარინი 1243—1259 წ.
დავით V სოსლანი 1243—1259 წ.

საქართველოს შევიწროებული მდგომარეობა. — დავით ნარინის
გაქცევა. — იმერნი აღიარებენ ნარინს თავის მეფედ. — განუღო
საქართველოსა ორ სამეფოდ.

მონგოლნი მოსვენებაში არ იყვნენ: ისინი კბამდნენ
სხვა და სხვა ხალხებს და ქართველთ მეტად ავიწროებდნენ და
თან სამომად წაასხამდნენ ხოლმე. ქართველთ მეფენი უკრძა-
ჭრიდნი უმანი იყვნენ ულუყაენისა. მეფეთაგან ქართველთ უფ-
როს სოსლანი უუკარდათ და არა სწყალობდნენ ნარინს, რის
გამო ეს უკანასკნელი განდევნეს ბაგდადში. მაგრამ ნარინი გა-
იქცა აფხაზეთში, საცა ნადირობის დროს შესვდა მას სუმბათ
ოზბეგისი, რომელმაც ჩააცვა მას უბრალე ტანისამოსი, რომ არ
ეცნოთ მონგოლთა და გაგზავნა თორში ღიპანით თოქელ-
თან, ამათ კიდევ გამოაცილა იგი იმერეთში—ქუთაისში. მე-
გრეკთა, რაჭველთა, სვანთა, აფხაზეთა და უკელა ღიხს იჭი-
თელთა სისარულთ აღიარეს იგი თავის მეფედ 1259 წ. ამ გვა-

რად მთელი საქართველოს სამეფო გაიყო ორად: ამერეთის სამეფოდ და იმერეთისა.

იმერეთის მეფე ნარინი 1259 წ. — 1289 წ.

ამერეთის მეფე სოსლანი 1259 წ. — 1270 წ.

სოსლანის მორჩილება. — ბაღდადის ომი. — აღწერა ხალხთა. — ხარკი. — ეგვიპტის (მისირის) ომი. — დავით სოსლანი აღუდგება ულუყაენს. — მისი დამარცხება. — იმერეთის ქათალიკოსი. — სარგისი ყარნუ-ქალაქის უფროსად ხდება. — სიკვდილი ულუსი. — აზრება კახეთისა. — სიკვდილი სოსლანისა.

ნარინის გაჭეკვა რომ გაიგო მონგოლთა ბატუ-ყაენმა, მაშინვე გაიწვია სოსლანი მორჩილების გამოსაცხადებლად. ამანაც აღსარულა მისი სურვილი. ამისგან სოსლანი დასაჩუქრებულ იქმნა ბატუსაგან. თავის ქვეყანაში რომ დაბრუნდა, გამოეცხადა ულუ-ყაენს, რომელმაც ის დიდის ქართველთა ჯარით ბაღდადის *) ასაღებად წაიყვანა. რამდენიმე დღეს ქალაქის სიმაგრემ ძლიერ გაუძლო მტრებს; დავით სოსლანი თავის ჯარით პირველად შევიდა ქალაქში. ულუ-ყაენმა საზარელი სისხლის ღვრა მოახდინა. დაატყვევა თვით ქალითა და მერე მოჰკლა იგი და გასწევითა მისი ჯალალობაც.

ამ დროს ბატუმ მოახდინა აღწერა ყველა თვის ქვეშევრდომ ხალხთა. ამ აღწერის ძალით ხარჯი გაწერილი იყო ყოველს კაცზე, ცხოველზე, მიწაზე, კენახზედ; სოფლე-

*) ბაღდადი მდიდარი და შესანიშნავი ქალაქია მდ. ტიგროსის მარცხენა კიდეზე. აშენებულია პირველ ქალიშვითაგან. მასში 100,000 მცხოვრებია და დიდი ვაჭრობა აქვს.

ლებს უნდა მიეცათ აგრეთვე ცხვარი და ოქროს ფული, და ცხენის საქარავებლად 3 კაპიკი უოკელ დღე. ვინც ამ ხარჯს ვერ მისცემდა იმას ართმევდნენ ვაყს ანუ ქალს. გარდა ამისა ათის თავზე ერთი კაცი უნდა ჯარში ჩაწერილიყო და მიეღო მონაწილეობა მონგოლთა ომებში. ამის მიხედვით მტრთა ნარინს უნდა გამოეყვანა 10 თუმანი *) ჯარის კაცი.

ულუ-უყენი ბაღდადის აღების შემდეგ ხელ-მოურედ მიესაძმისირის სულთანს, რომელიც დამარცხა ქართველების შემწეობით და სრულიად აღაოხრა სირია და მესოპოტამია. აქედან ქართველნი ულუ-უყენის ნებადართვით დაბრუნდნენ საქართველოში. მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ ესენი ხელ-ახლა გაიწერა ულუმ. მაგრამ დაღუფლმა დავითმა უნაყოფოდ ბრძოლა მტერთათვის აღარ იწება და აღარ წავიდა ულუსთან სარგის **) ჯაყელის რჩევით და დაჩხა სამცხეში. ულუმ კი გააოხრა ეგვიპტე და დაბრუნებისას 20,000 კაცი გაგზავნა დავითის წინააღმდეგ. მეფემ სარგისის წინამძღოლობით დაუპირდაპირა მტრებს 8,000 ცხენოსანი, რომელნიც დამარცხდნენ ჯ მტრმა აღაოხრა სამცხე; სასიხარულოდ მალე მტერნი გაწვეულ იქმნენ სამცხიდან, რადგან ხოჩასანს დასცემოდა ხანი თურანი, რომლის საწინააღმდეგოდ მიეშურებოდა ულუ-უყენი.

სარგისის რჩევით სოხლანი მიდის იმერეთში ნარინთან და ურთი-ერთ შოჩის თანხმობით ქუოფენ საქართველოს ორ

*) თუმანი = 10,000 კაცია, მაშასადამე 10 თუმანი შეადგენს 100,000 კაცს. ამ აღწერილობის ძალით განსვენებულს ბროსეს გამოკყავს, რომ მე XIII საუკ. ქართველთა რიცხვი 4 მილიონი იყო. აღწერილობაში ყრმანი 0 წ. — 10-მდის არ ითვლებიან.

**) ეს არის შესანიშნავი თავის დროის მწერალი და აგრეთვე მხედარი.

სამეფოდ: ლიხის ძეგლებს აღიარებენ მიწანად რატომაც სამეფო შუა. ქუთაისი სდება სატახტო ქალაქად და ამასთანავე საქათა-
ლიკოსად იმერეთის სამეფოსა. ამ დრომდის კი ძველი სა-
ქართველთა საქათალიკოზო ქალაქი ერთად ერთი მცხეთა იყო.

რამდენიმე ხნის შემდეგ ულუ-ყანი თვითონვე ურიგდებ-
ა სოსლანს და გაიწიქს მას თავის ურდოში, საცა დავითი
მიდის სასტუმროსთან ერთად. ესენი ერთგულების დასამტკიცებლად
იძარჯვებენ ულუს მტერზე, რისგანთა სასტუმროს ეძლევა უარ-
ქალაქი, მაგრამ მეფის დავითის ჩაგონებით ხელ-ახლა ულუ-
ყანი ანთმევს მას.

ულუ-ყანი მალე მოკვდა და მისი ადგილი დაიჭრა მის
შვილს—აბაზს. ამან გაამაგრა მტერის ნაშინები არეზიდის,
მაგრამ დაბრუნდით ჩამოსულ მონგოლთა ბერკას წინამძღო-
ლობით გააფრეს კახეთი, შემოვიდნენ თბილისამდის, გაუღი-
ტეს ბეკრი ქრისტიანნი და აქედან დაბრუნდნენ, რადგან უცხო
გარდაიცვალა ბეკრა.

ამ დროს იმერეთში მოჰყდა შემდეგი: კახბერი, რაჭის
ერისთავი არ დაემორჩილა ნარინს. ფარულად შეიყვანა თათარ-
ნი ქუთაისში, რომელთა გარდაცვლას ქალაქი, ეკლესიები, ბეკრი
ქრისტიანე დაატყვევეს და დაბრუნდნენ ახატან, მაგრამ მეორე
წელიწადს ხელ-ახლა აიღეს ქუთაისი და გარდაცვლეს იგი.

ამ გვარმა მოუსვენარმა ცხოვრებამ, მრავალთა უბედურე-
ბათა, 18 წლის შვილის სიკვდილმა ბოლო მოუღეს მეფე და-
ვით სოსლანს. იგი გარდაიცვალა მონგოლთა ურდოში 1270
წ. დაიძარცა მცხეთაში. მას დაიჭრა მცირე წლოვანი ძე დი-
მიტრი.

დიმიტრი, მეფე აშურეთისა, თავდადებული.

(1270—1289 წ.)

საქართველოს მმართველად ინიშნება სადუნა მაკა-ბერდელი.—
მისიურის აღება.—უიასდინის სიკვდილი.—მაკაბერდელი კახეთ
ქერეთის მმართველად რჩება.—საქმენი დიმიტრისი.—სიკვდილი
აბაგისა.—არგუნიხანის ნიშნების დახრცვა.—თავ-დადება დიმი-
ტრისი.—მისი შვილები.—გამეფება ვახტანგისა.

წადგანაც ღავით სოხლანის სიკვდილის შემდეგ ჯერ დი-
მიტრი იყო მცირე წლოვანი და მეფობა არ შეეძლო, ამიტომ
აბაგმა სამეფოს დროებით მმართველად დანიშნა უფროსი და
წარჩინებული მთავარი ს. მაკა-ბერდელი. ამის მმართველობის
დროს აბაგამ გაილაშქრა მისიურის დასაპყრობად, მაგრამ იქ,
იკონიის სულთნის ფარვანის მიზეზით დამარცხდა (ფარვანი
შეუღლებულ იყო თამარასთან, რუსუდანიის სულთან, უიასდი-
ნის ქვრივთან). სულთანი მოკლულ იქმნა და მისი ცოლის
მზითველი—აწვევრი მიეცა სარგის ჯაყელს და ამის შვილს
ბექას.

დიმიტრის გაგაყვანების და გამეფების შემდეგაც, სადუ-
ნი დარჩა მმართველად კახეთ-ქერეთისა და ამ ქვეყნებს ბძმუ-
ლად ჭმარავდა. დიმიტრი მეფე იყო მეტად ღვთისნაირი,
ტკიპანი, მშვიდი ხასიათისა და ქვრივ-ობოლთა და ღატაკთა
შემწყალებელი. იგი იცავდა უბრალო ტანისამოსსა და ისრე
ფარულად ათვალიერებდა საწყალს ხალხსა, იკებდა მის ტკივი-
ლებსა და შეძლებისა-და-გვარად შეკლდა და ნუგეშს სცემდა ხალ-
ხს. მან ასენა ეკლესიები, გაამშვენია და გაამდიდრა ზოგი-

ერთი იმათგან. შეერთო ცოლად ტრაპიზონის იმპერატორის კომნენის ასული, რომლისაგანაც გაუჩნდა ორი ვაჟი: კასთანგი და დავითი. თვისი და მიათხოვა არგუნსა. სამეფო სრულიად დაამშვიდა და ახალი, უფრო სამართლიანი აღწერა მოახდენინა არგუნსა. ამ დროს მონღოლთა სამეფო დაიწყო რამდენიმე დამოუკიდებელ სამეფოებად.

თუმცა საქართველო ცოტაოდენად დამშვიდდა, მაგრამ ხალხთა ზნე, ყოფა-ქცევა ბევრად შეიცვალა: ამდენმა ურჯულთა ხალხებმა იქონიეს თვისი გავლენა. თვით მეფემ დიმიტრემ, გარდა ჰიკელის ცოლისა, შეერთო კიდევ ორი ცოლიც. მთავრები მეტად გარყვნილები იყვნენ. ხალხიც ჰბამავდა უფროსებს. ნიკოლოზ ქათალიკოზის ქადაგებანი და გუდრებანი დარჩნა ხმად მღალადებელისა უდაბნოსა შინა. ყველა ამ გვარ უბედურებას ზედ დამატა აგრეთვე ბუნების დევნაც: საშინელმა მიწის ძვრამ გნების კვირაში (1279 წ.) დიდი ზარალი მისცა ხალხს. სხვათა შორის დაანგრია მცხეთის და აწყვერის ტაძარი.

იმერეთის სამეფო ამ დროს უფრო მშვიდობიანად იყო და შენდებოდა. კასპერმა შეინანა ცოდვები და მეფისაგან პატივებულ იქმნა, მაგრამ ხელ-ახლა შეუტყეს ორგულობა და დასაწყის: თვალები ამოუწვეს, ერთი თვესი და ერთი ხელი მოსჭრეს და ორი შვილი მისი გაგზავნეს კონსტანტინოპოლში.

ამ გვარს მდგომარეობაში იყვნენ სამეფოები, როდესაც აბაგა მოკვდა და მის მოადგილედ გასდა ძმა მისი აჰმადი, კაცი უდიერი, ცბიერი, სისხლის მსმელი და მწყალბედი, რისგამო იგი მალე აბაგის შვილისაგან — არგუნისაგან მოკლულ იქმნა.

ამ დროს დებენდელნი აღუდგენენ არღუნს, რომელმაც დიმიტრი მეფესთან ერთად დაძაბრცხა იგინი. ქართველთა ერთის შეტევით აიღეს მეტად მაგარი ციხე ანაკა და სრულად დაანგრეს იგი. ხალხნი ზოგი დახრცეს და ზოგი დაატყვევეს. გამაჟგებელი არღუნი რომ დაბრუნდა, ეჭვში შევიდა: მას ეგონა ნოინები *) მღალატობენ და მოაგუჯულებენ. ამიტომ საიდუმლო ბრძანება გასცა, რომ დაეხრცათ ყველა ნოინები მცირე აზიისა და სოფლისისა. ამ ბრძანების ძალით უწინაჲს ეოჟელთა მოიკლა დიმიტრის მეგობარი ნოინი ბუღა (ჩინგის უაინი).

ბოლოს ჯერ მიდგა დიმიტრიზედაც: ესეც ეჭვში ჰყვნდა. დიდის ჯარით არღუნი დადგა საქართველოს მიჯნებზე და შემოუთვალა მეფეს, რომ წასულიყო მის ურდოში. ერთგულების გამოსაცხადებლად მეფე დიმიტრი თავის შვილით დავითით წავიდა არღუნის ურდოში. მაგრამ შორი-ახლო შესვდნენ მას არღუნისაგან დაუენებელი კაცები; დაიჭირეს მეფე და მისი შვილი დაამწყვდიეს ერთს ციხეში, საცა დაწნენ იმ დრომდის, მინამ არღუნი მოკლანაჲსაგებოდა დავით ნარინს, რომ შვილი მიეტა ამერეთის სამეფო ტახტზე დასასმელად. ნარინ დათანხმდა. ამით არღუნს უნდოდა, რომ ორივე სამეფოები მოწილებაში ჰყოლოდა. ამის შემდეგ 1289 წ. დიმიტრი გამოიყვანეს ქალაქს გარეთ და თავი მოჰკვეთეს. იქ მეფეთა ქართველთა თავადთა იუიღეს გვამი მეფისა, მოიტანეს და მცხეთაში დაძაბეს. ამ ნაირი სვეტ მოკლდა დავითსა, მაგრამ ის შეეცოდა ნოინს ტახტს, რომელმაც გამოსთხოვა ის უაინსა და იშვილბოძა.

*) ნოინი ანუ მმართველი.

დიმიტრის იმპერატორის ასულისაგან დარჩნა: დავით უფროსი, ვახტანგი, ლაშა, მანუელი და რუსუდანი; თათრის ქალისაგან: პადუჩი, იედიგარი და ქალი ჭიგდა-ხათუნი; ნათესას-გან (ესე იყო ასული ბექასი): გიორგი. მერნ თვისნი დიმიტრის, როდესაც მიდიოდა ურდოში, გაგზავნა ზოგნი მთიულეთში, ზოგნი კახეთში, უმცროსი გიორგი კი იშხნის ციხეში—ტაოს ქვეყანაში. საქართველო დარჩნა უმეფოდ.

მაგრამ მალე მივიდა ყაენთან ვახტანგი, ნარინის შვილი. აჩუქნა კარგა მიწა ისა. შერთო მას თვისი და—ოჯახი და გამოისტუმრა თბილისში.

ვახტანგი II, მეფე ამერეთისა, შვილი დავით ნარინისა.

(1289—1292 წ.)

ვერაიუჩი მალაქო დასდო ვახტანგმა ქართველთა ხალხის წყლულებს. თუმცა ის იყო აზატიოსანი, ტკბილი და მოსამართლე, ახლგანი და მხნე და სამხედროთა ზნითა აღსავსეა. მან საქართველოს საქმეების გამკებლობა გადასცა ხუტლუ ბუღას და თვითონ, თითქმის, სრულიად სამეფო საქმეებს უურს არ უბეჭებდა. ამის გამო რამდენიმე ხნის შემდეგ ხუტლუ-ბუღამ მოინდომა დავითის (დიმიტრის ძის) გამეფება. მისი შემწე იყო აგრეთვე ტაჩარ ნარინი და ოსეთის მთავარი-თაჩაჯა.

ამასობაში საშინლად აკად გახდა აჩუქნი და მოკვდა. აგრეთვე დასწუღდა ვახტანგი და გარდაიცვალა (1292 წ.) ამავე წელს გარდაიცვალა დავით ნარინიც.

ქართული
საქართველო

საქართველოს სისუსტით უნდა ესარგებლა რომის პაპის
ნიკოლოზ IV გასაგრძელებლად კათოლიკობისა. ამიტომ
მან 1289 წ. გამოგზავნა საქართველოში რამდენიმე ბერნი,
რომელნიც პატივით მიღებულ იქმნენ. მათ მიერათ აგრეთვე
უფლება დაეკისებინათ თბილისში საკუთარი საეპისკოპოსო.
იმათი წინამძღვარი იყო იოანე ფლარენციელი.

მეფენი: { დავით მე-VI, მეფე ამერეთისა, 1292—1310.
კონსტანტინე, მე ნაჩინისა, მეფე იმერეთისა
1292—1327.

ნაჩინს ჰყვანდა სამი შვილი. მამის სიკვდილის შემდეგ
კონსტანტინე, როგორც უფროსი ვაჟი, აღვიდა მამის ტახ-
ტზე, მაგრამ უმცროსი მისი ძმა მისიელი (ანუ მიქელი) აუ-
ჯანყდა და დამოუკიდებელ მეფედ ჩაჰსისა და ანგუთის ქვეუ-
ნებისა აღიარა თავი თვისა.

ამერეთის მეფედ ქეთუქონ უეინმა დასვა დავითი მე-IV,
მაგრამ მიწამ გამოგზავნიდა თბილისში, ჯერ წაიყვანა სამ-
რად წინააღმდეგ თვის მტრისა და შემდეგ მის დამარცხებისა
გამოისრუმნა თბილისში. მეფის ჩამოსვლამდის ოსნი დაეც-
ნენ გორს, აიღეს ქალაქი და ქართლსაც აოხრეს დაუწევს.
ქართველთ ჯარებმა წაართვეს და სრულიად დასწვეს გორი.
ორთავ მებრძოლთ შუა ჩამოვარდა ზავი.

ქეთუქონი ძალე მოიკლა, მისი ადგილი დაიჭირა თუ-
ქალმა, რომელსაც ემტერებოდა ანდუნის შვილი, სვანთის
სულთანის ყაზანი. თუქალი გაიქცა სამცხეში, თვისი შვილი კი
გაგზავნა ტაოში. ყაზანმა გამოითხოვა თუქალი და მისი

შვილი და თვითონ გახდა დიდ უეინად და განმეორებული
დავითზე დიდ-ძალის ჯარით მოვიდა და მოაოხრა სომხეთი,
ქართლი და ერწო. მაგრამ მეფე დავითი მაინც არ ემოწი-
ლობდა მას, ამისგანვე გაზანძრულ მეფედ ქართველთა დანიშნა
მისი ძმა გიორგი, ძე დიმიტრი II-სა.

მეფენი. { გიორგი V უფროსი, მეფე ამერეთისა 1299—1301 წ.
ვახტანგი III ძე დიმიტრი II მეფე ამერეთისა 1301—1307 წ.
გიორგი VI უმცროსი ძე დავით VI 1308—1318 წ.

დავითი ჩაიკეტება ცის-კარში.—გამეფდება ვახტანგი.—მცირე
აზიის სულთანი დაეცემა ქართველებს.—მათი დამარცხება.—
აღება დამასკისა.—დამარცხება ეგვიპტელთა.—დავითი დაეცე-
მა თბილისს.—ყაზანის სიკვდილი.—ახალი ყეინი.—ვახტანგის
სიკვდილი.—გამეფება გიორგი II-სა, სიკვდილი დავით IV და
მისის შვილის გიორგი VI-სა უმცროსისა.

რამდენს ახლად გამეფებული გიორგი მე-V შემოვა თბი-
ლისში, იმავე წამს დავითი თავის ძმით ვახტანგით გაემართე-
ბა თბილისიდან. მათ ყაზანი ხუთლუ-შაის წინამძღოლობით
გამოადევნებს ჯარებს. ისინი ჩაიკეტებიან მეტად მაგარს ცი-
ხეში ცის-კარში (თუშეთში). ხუთლუ-შაი იმ ციხემდის ვერ
მივიდა ადგილ მდებარეობის სიმაგრისა გამო; ჩვენი ქვეყნები
კი დაარბია და ისედაბრუნდა ყაზანთან. ცის-კარში დავითი წაე-
ხრება თავის მძავრსთან, რისგანვე ეს უკანასკნელი მივიდა
ყაზანთან, რომლისაგან პატავით მიღებულ და მეფედ გამო-
ცხადებულ იქმნა. ამ ნაირად ამერეთს ერთივე იგივე დროს
ქვეყნდა სამი მეფე: გიორგი, დავითი და ვახტანგი III.

ამ საშინელ დროს ქართველთათვის ერთი შემწე ვინმე არ გამოჩნდა. მტრები ხომ მტრობდნენ და აოხრებდნენ ქვეყანას, თვით მეფეთ შთამომავლობაც ისრე სინიდის დაკარგული და გარყვნილი იყო, რომ, ერის შეკლას მაგიერ, ერთმანერთში ჩხუბობდნენ, მიიბიჩებდნენ ხოლმე ერთ ნაწილს ქართველთ ხალხისას და მათ შემწეობით ეომებოდნენ მეორე ნაწილს, რომ ჩამოეგდოთ მათი მომხრე მეფე ტახტიდან და თავისი დაესკათ.

ამისთანა დროს, როდესაც კაცი კაცს კელარა სცნობდა, როდესაც ძმა-ძმას დაღატობდა, დასაკლეთ საქართველოს შემოესია მცირე აზიის სულთანი აზათ-მარე 60,000 კაცით. მან აიღო ტაო, გაშლევანი, მუშგული და დახრცა მრავალი ხალხი. ამისთანა საზარელ დროს ბექამ შეაგროვა 12,000 კაცი და თავის შვილის სარგისის მოშველებით დაეცა მტრებს, ბეკრი მათგან დახრცა, სხვები განდევნა ტაოიდან და აიღო ნორ ქალაქი.

ყაზანი კიდევ ამხედრდა წინააღმდეგ ეგვიპტელთა და წაიყვანა ვასთანგი ქართველთ ჯარით. ბრძოლა მოჰყვა დამასკის ახლოს. ქართველთ ცხენოსნებმა დაამარცხეს ეგვიპტელები და განდევნეს იერუსალიმისკენ. დამასკი კი დაანგრეს და მცხოვრებნი მისნი დახრცეს.

დავითმა ამასობაში შეაგროვა ხელად 15,000 კაცი და დაეცა მონგოლებს თბილისში და საშინელი სისხლის ღირა მოახდინა. მაგრამ ვასთანგი სწრაფად გამოეშურა მცირე აზიიდან, შეებრძოლა ძმას, დაამარცხა იგი და დაატყვევა, თუმცა შემდეგ ისევ გაანთავისუფლა.

ყაზანს დიდხანს აღარ უცოცხლნია. ის მოკვდა და ევინად გახდა მისი ძმა ყარა-ბუღა. ამან მიიღო მაჰმადის სარწმუნოება.

ნოება და უნდოდა ამ საწმენოების გავრცელება, მაგრამ რად-
გან ამოა იყო ყოველი მისი განზრახვა ამ მხრით, ამიტომ
ბრძანება გასცა გაეწყვიტათ ყველა ქრისტიანები საქართველ-
ში. ვასთანგმა აცდინა ქართველებს ეს საშინელი განსაცდელი:
იგი წავიდა ურდოში, სხალზე თავი დასდო და მოახსენა ყე-
ნის, რომ ის მზად არის აქვე თავი მოაკვეთინოს, თუ ქრი-
სტიანთ გაწყვეტის ბრძანება გაუქმებული არ იქმნება. მართლაც
ყარა-ბუღამ შეუსმინა ჭ ამატივა ქრისტიანთა. მეფე დაბრუნდა
ღ გზაში მოკვდა, იგი დაიმარხა დმანისში. მას დარჩა დიმი-
ტრი და გიორგი. დიმიტრი გახდა ბატონად დმანისისა, გი-
ორგი კი სამშვილდისა.

მშობის სიკვდილის შემდეგ გიორგი VI წავიდა ურდოში.
იქ პატივით მიღებულ იქმნა, მაგრამ რადაც გაუგებარ მიზეზე-
ბისა გამო მეფედ დანიშნულ იქმნა ყეინისგან უმცროსი შვი-
ლი დავითისა (ეს ამ დროს უკანასკნელ წამებში იყო) გიორ-
გი. ყარა-ბუღაც მოკვდა და გაყვინდა მისი შვილი აბუსაითი,
რომელთანაც მივიდა გიორგი VI; ამას ყეინმა მისცა მთელი
საქართველო და დაუმორჩილა დავითის შვილნი, ყველა მთავრე-
ბი და მესხნი. 1310 წელს დავით VI ჭ მასი შვილი გიორ-
გი IV გარდაიცვალენ და დარჩა სამეფო მარტო გიორგი V,
ბრწყინვალედ წოდებულს.

ბრწყინვალე მეფობა გიორგი V-სა.

(1318 წ.—1346 წ.)

დაპყრობა ქვეყნებისა.—ოსებზე გალაშქრება.—მათი დამარცხება.—უთანხმოება ნოინებ შორის.—გიორგი განდევნის სამეფოდგან ყველა თათრებს.—აღება იმერეთისა.—მორჩილება გურიელისა, დადიანისა, სვანთა და აფხაზთა.—მთიულთა ზედა გამარჯვება.—ნოინების დამარცხება.—ეკლესიის და სამოქალაქო წესების გადაშინდვა და განახლება.—სიკვდილი გიორგისა.

მრავალი დევლისაგან საქართველო სრულიად დაღალულ იყო. თამარის სიკვდილიდან აქამოდე იგი შიფოთაში იყო და მოსვენება არა ჰქონდა, როგორც გარეშე მტერთაგან: სპარსთაგან, მონღოლთაგან, თურქთაგან, ოსთაგან, ისე შინაურებისაგან: უნაჭო მეფეთაგან, მცბიერ თავადთაგან და სხ. დაღალულს და სრულიად დასუსტებულს სამეფოს ეჭირვებოდა დასვენება და დროებით თავისუფლად ამოსუნთქვა. კიდევ რამდენიმე ათი წელი ამ ეოთაში, ხალხი სრულიად დაიჩაგრებოდა, სასოწარკვეთილებასი ჩავარდებოდა და, შესაძლებელიც არის, სრულიად დაიღუპებოდა. ამ გვარს საშიშო და მეტად შევიწროებულს დროს ხალხს მწკად გამოუჩნდა მეფედ გიორგი V, რომელმაც თვისის გონიერებითა დაიპყრო: სომხითი, მოვკანი, რანი, ქერეთი, კახეთი, ქართლი, სამცხეთო, ტაო, შავშეთ-კლარჯეთი. გამეფებისაკე უმაღ მიუხდა ოსებს, განმარჯვა მათზე, წაართვა იმთ ქართლში დაპყრობილი ციხეები და დაბები; აქედგან შევიდა კავკასიის მთებში, დამარცხა მთიულნი, ყველას დაადგა ხარკი, დაამშვიდა ქართლის ქვეყანა და გამარჯვებულნი დაბრუნდა.

მაშინ, როდესაც მეფე ებრძოდა მთიულს მტრებს, აქ, სპარსეთისკენ იკიდებოდნენ ნოინები, რომელთაც მოჰქვამდნენ მუსათ-ყეინი და განდგნენ თვის-თვისად. ზოგმა და-იშურა ხოლასანი, ზოგმა სპარსეთი, ზოგმა ერასი, ზოგმა ადრბაიჯანი, ზოგმა მცირე აზია.

ნოინების განდგომით და ჩხუბით ისარგებლა გიორგიმ და უკუდასრულა განდევნა სპარსელები, რომლებიც გარეშე მტრები აღარ აშინებდნენ მეფეს; მაშინ განიზრახა უჩინო თავადთა და ერისთავთა დასჯა; მან კარგად იცოდა, რომ სპარსელებს დიდად ვნებენ იგინი თავის ყოფა-ქცევით. სურვილის სისრულეში მოსაყვანად იმან მიიწვია ყველა ერისთავი და წარჩინებული დივანის მთავრად, კითხვით სადაცაა მდებარე. მუნ მოსწვივნა უჩინი თავისი და „დადგინა ყოველთა ადგილთა წარდგინებული ერისთავი თავისი მორჩილებისანი.“ ამის შესაღწეობა და ათვაზობა მისცა სარგის *) ჯაყელსა.

ამის შემდეგ დიდი ჯარით შევიდა რანს, შირვანს, აილას ქვეყნები, დაიმორჩილა დაღესტნის და ყველა ხალხები, ვიდრე დერბენამდე. დადგა მათ სარკი და დიდებით დაბრუნდა თავის ქვეყანაში. აქაც მეფე მოსვენებით არ იყო. მას აწვალებდა ყოველთვის ერთი ჯარსი: უნდოდა ხელში ჩაეგდო იმერეთიც და მით გამხდარიყო მბრძანებელი მთელის თამარის სახელმწიფოსა. მას ბედმაც გაუღიმა.

ჩვენ ვიცით, რომ შემდგომად ნარინის სიკვდილისა, იყო შლილობა მძათე შორის, ესე იგი როდესაც გამოვიდა ნარინის შვილი კოსტანტინე, მეორე შვილმა მიქელმა მას ჩხუბი აუ-

*) სარგისი იყო მეათაბაგის ბექასი. მას ჰყვანდა ორი ძმა: უვარ-უვარე და შაღვა.

ტყეს. ეს ხსუბი ღ შოგთი გავრძელდა მრავალს წელსა. ამით
ისარგებლეს მთავრთა, გაძლიერდნენ ღ განმკვიდრდნენ ერის-
თაჲნი. კონსტანტინე უძეოდ მოკვდა და გამეფდა მიქელი, რომ-
ელსაც სიკვდილის შემდეგ დარჩა მცირე წლოვანი ბავშვითი;
ამას გამეფებას წინ აღუდგნენ ზოგიერთი ერისთავნი.

ამ დროს ღიხს იქით გახდა ჯარით გიორგი. იმერთ
სიხარულით მიიღეს მეფე. ბავშვითი ჩაიკეთა ქუთაისში. გიორ-
გი შემოეჭრეს მას. შემინებულმა ბავშვითმა სთხოვა მეფეს,
რომ მიენიჭა მისთვის სიცოცხლე. გიორგიმ პატივით მიიღო
იგი და შოკაშნის ერის თავად დანიშნა. (1330 წ.).

ამის შემდგომ დაშინებულნი: გურამი, მამია დადიანი,
სკანთა ერისთავი, აფხაზეთისა შარვაშიძე მოყრთხნენ მეფეს
„ნიჭითა დიდითა ღ დაულოცეს მეფობა იმერეთისა ღ ყოვ-
ლისა გიორგიისა“ (საქართველოს). იმერეთიდან მეფე გა-
მეზავდა სამეგრელოში, აფხაზეთში, განაგო იქაური საქმეები,
იქიდან წავიდა სამცხეში, რომლისათვის სარგისი იმ დროს
გარდაიცვალა (1334 წ.). მეფემ ათაბაგობა მისცა მის შვილს
ყვარყვარეს. ერისთავები დასვა აგრეთვე: კლარჯეთს, სპექს,
კალმახს, არტანუჯს; არტანში ღ წუნისში დასვა ერისთავებად
ბიძანი ღ ბიძის ძენი ყვარყვარე ათაბაგისანი. მერმე აქედან
უკუმიიქცა თბილისად.

თბილისში მან გაიგო, რომ ზოგიერთ მთიულნი მის მო-
ხილებიდან გამოსულ იყვნენ. ამიტომ ხელ-ასლა გაილაშქრა
მათზე, დაიპყრო მთიულთა ქვეყანანი, წარჩინებულნი მათნი
ჩამოიყვანა მთიდან, მოკიდა თბილისს, შეუდგინა მათ ხალხთა
მართვის წესნი *) და დაითხოვა.

*) ეს წესნი შემდეგ შევიდნენ ვახთანგ მე VI გამოცემულს
კანონებში.

როდესაც მეფემ გაიმარჯვა ყველგან და სულ სამეფოს შინაურ საქმეებს ხელი მოჰკიდა, ამ დროს მოკვდა ქათოლიგოზი ეკთვიძე და მის ძაგერ ამოიჩინეს ვასალი. ამავე დროს აღუდგა მეფეს ვიღაც ნოინი, აიღო სომხითი, დაიწყო პურბად რანისა, მოკაკანისა და მოვიდა განჯას. მეფე გიორგიმ გაიმარჯვა მასზე, მოსწყვიტა სპანი მისნი მახვილითა და მოვიდა თბილისს დიდის აღათითა.

არც კი დაესვენა მეფეს, რომ მცირე-აზიის სულთანი ორსან-ხანი შემოესია კლარჯეთს. მეფემ მასედაც გაიმარჯვა, უკუჰტია სულთანი, წაართვა მას დიდი აღათი და განარბოული ჩამოვიდა თბილისში.

ამის შემდეგ მეფეს აღარ ჰყვანდნენ ურხნი და ორგულნი და მას ექვემდებარებოდა მთელი საქართველო ნიკოფსიიდან დაქობენამდე.

როცა დაამარცხა ყველა შინაური და გარეშე მტერი სამეფოსნა, შეკრიბა ყველა განათლებულნი და ქვეყნისთვის გულ შემატკივარნი: ქათოლიგოზნი, ეპისკოპოსნი და სხვ. განაასლა და განწმინდა საეკლესიო წესნი, ატრეტევე საერონი და დაადგინეს მოწყესნი წესსა ზედა თვისსა და უწყესნი განტკვეთნეს.

ამ ნაირად გიორგიმ დაამშვიდა საქართველო. წესი გაუჩინა მას და ქვეყნას დაუწყო შენება. ყველა ამ გვარ ღვაწლისა გამო და მამულისთვის სასელოვანად სამსახურისათვის მამულის შვილთა დასახუჭეს გამოჩენილი მეფე ესე მეტად დიდის სახუჭრით: „ბრწყინვალე.“

აღესრულა ბრწყინვალე მეფე გიორგი V 1346 წ. თბილისსა და გამოედა მისი მე დავით VII.

(1346—1445 წ.)

დავით VII.—ბაგრატ V.—გიორგი VI.—კოსტანტინე.—საქმენი თემურ-ლენგისა.—ალექსანდრე I.—ვანთან IV.—სასულაიერო კრება.—მიტროპოლიტი სოფრონი იგზავნება ფლორენტინის კრებაზე.

ეკელა ზემო სსკენებული სელმწიფენი წრფელად ზრუნავდნენ და მოღვაწეობდნენ თავის სამშობლო ქვეყნისათვის. დავითი, ბაგრატი და სსკანი აშენებდნენ ეკლესიებს და ციხეებს. დავითის მეფობის დროს (1346—1360 წ.) ხალხი სტებებოდა მშვიდობიანობითა. მეფე იყო ეკელას მწე და ერთგული პატრონი. ამ ნაიზადვე დაიწყო თავისი მეფობა ბაგრატ მე V (1360—1395 წ.). მაგრამ დიდხანს არ გაგაძლელდა მშვიდობიანობა: აღმოსავლეთში გაჩნდა ახალი მტერი კაცობრიობისა საზოგადოდ და ქართველებისა კერძოდ—ეს იყო თემურ-ლენგი. დიდ-ძალის ჯარით თემურ-ლენგი შემოერტუა თბილისში, რომელშიაც გამაგრებულ იყო ანოკანი ბაგრატი თავის მცირე ჯარით. თემურმა აიღო თბილისი, დაატყვევა თვით მეფეც, მისი ცოლიც და ამაღაც. თბილისში წაიყენა ჯარი, ტყვეები კი წაიყენა და წავიდა ყარაბაღში.

ყარაბაღიდან რამდენიმე ხნის შემდეგ კიდევ გამოგზავნა ჯარები ქართლის ასოხსრებლად. თათრებმა გაწევიტეს მრავალი ხალხი, დაანგრეს და დასწვეს საუდრები, სახლები, სსკათა შორის მცხეთის ტაძარი და ქვაბთა-ხევის მოხასტერი. მეჩე დაბრუნდნენ თემურთან, რომელმაც აიღო შექი, შირვანი, მაზანდერანი და დღისტანი.

თავის სამეფოს საშველად ბაგრატმა განგებ მანქმადანა-
ბა მიიღო: თემურს ეს ძალიან მოეწონა. ბაგრატმა სთხოვა
თემურს: ჯარები მომეცე, რომ მთელი საქართველოც გავამა-
მადანო. 12,000 კაცის უფროსად დამიშნულ აქმნა ჩვენი
მეფე და საქართველოში გამოგზავნილ. ბაგრატმა საიდუმლოდ
აწნობა შეიღეს თავისი განზრახვა: «მე ბერდუქში დავდგები
და შენ თავს დაგვესხა და სულ ამოგწყვიტოთ თათართ ჯა-
რიოა. მართლაც ბაგრატის მე გიორგი დაესხა დაბანაკებულთ
თათართ და სრულად ამოგწყვიტა. ამ ნაირად განთავისუფლ-
და მეფე ბაგრატი. ეს გაიგო თუ არა თემურმა, იმავე წმს
განმკინებული მთელი თავის ჯარებით წამოვიდა საქართველო-
ზე. ქართლის საზღვრებზე მოჭხდა სამინელი ბრძოლა. ქარ-
თველები მამაცურად და ღომებრ აბრძოდნენ. მაგრამ რას
უზამდნენ იმისთანა უთვალავ ჯარს! თუმცა თემურს მესუთე-
და მთელი რაზმისა გაუფლიტეს ჩვენი, მაგრამ მაინც უკან
დაიხიეს და მთებში დაიმაღლნენ. თემური შევიდა შიგ ქართლ-
ში, რაც დაწნობილ იყო ისიც დასწვა და ყარაბაღში დაბრუნ-
და. მეფე ბაგრატიც მალე მოკვდა და გამეფდა მისი მე გი-
ორგი VI.

გიორგის გამეფების პარველსავე წელს (1395—1407)
თემური შეესია მთიულეს და დაიმორჩილა ქვეყნები იალბუ-
ზამდე. თურგის ნაპირებზე შეებრძოლა ყაიფჩაყის ხანს თას-
თამიშს და დამარცხა იგიც. აქედან დაბრუნებული კიდევ
დაერა ქართველებს. გიორგი დაუსვდა წინ და დაუმარცხა მო-
წინავე ჯარი. მაგრამ თათართ მაინც სძლიეს. ქართველნი შეი-
ნიზნენ მთებში. თემურმა გამოაიარა ქართლზე, რაც კი რამდლორ-
ძინებული იყო წინა ჯარების შემდეგ, ხელახლა გააფუჭა, შე-
მოვიდა თბილისში, მისი ციხე დაანგრია, ეკლესიები მოწა-
სტრები და სახლები გააოხრა და ყარაბაღში წავიდა.

Digitized by Google

ბოლოს გიორგიმ გადასწევიტა დამოწმებოდა სისხლის მსმელ ბტერს. მაგრამ თემურმა მოიგონა მისი მამის ღალატი და ორგულაობა, ამიტომ არ შეურიგდა გიორგის. პირ-იქით ჯარებით დაეცა საათბეგოს, მრავალი ხალხი გასწევიტა, ზოგი დაატყვევა, კვლესიება დაანგრია და მოვიდა მანგლისში და დაბანკდა. ორი თვის თავზე გაილაშქრა არაგვის ხეობაში. შენობანი ჭ ციხეები სულ საძირკვლიანად დასთხარა. მაგრამ ხალხი ვერ იზოვა, წადგან მთებში შეხიზნულ იყვნენ.

ამ ნაიზად შვიდ ჯერ თემური დიდძალის ჯარით შემოვიდა საქართველოში, მაგრამ იგი ვერც ერთხელ ვერ დაიმოწმია. პირ-იქით ქართველი ვაჟ-კაცნი უოკელთვის თემურის ჯარს ქურდულად ეცემოდნენ, უხრცავდნენ ჯარისკაცებს და ხშირად სუქსათსაც ართმევდნენ. ამისგანთ თემური თუმცა ძალიან გაჟავრებული და ბოღმა მოსული იყო ჭ ქსურდა ქართველების სრულიად ამოწევიტა, მაგრამ მაინც უნდა შეჩიგებოდა მათ, წადგან უოკელი მისი ცდა ამოდ ივლიდა და ქართველებს ვერ იმოწმებოდა. შეჩიგება მოახდინა პირ-კანის შეიხმა იბრეჰიმმა—მეგობარმა თემურისამ. ათასი ოქრო, ამდენიც ცხენი და სხვა ძვირფასეული ქართველთ მეფისაგან იყო შეჩიგების პირობანი ჭ ამან დააკმაყოფილა მხედის გული.

მშვიდობიანობა ჩამოვარდა თუ არა, მეუკმ დაიწყო აღ-შენება თავის ქვეყნისა. მთილამ ჩამოიყვანა დაშინებული ხალხი. გასწევიტა საქართველოს სამზღვრებზე დარჩომილი თათარი და დაიმოწმია ეკელა თავისი წინანდელი მოხარკენი და ჩამოაგდო თავის სამეფოში წესიერება და მშვიდობიანობა. სვანეთის ერისთავი ვარდანიძე ორგულაობისათვის გადაეყენა და მის მაგიერ დანიშნა გულფანია. მაგრამ შემდეგ ვარდანიძე გურიის ერისთავად დანიშნულ იქმნა იმავე გიორგისაგან.

1407 წ. გარდაიცვალა გიორგი ღ კაშველდა კოსტანტინე, რომელმაც ააშენა დანგრეული ქალაქები, ციხეები, ეკლესიები ღ სხვ. მაგრამ საქართველოს აღორძინება დიდ ხანს არ გაგრძელდა. 1414 წ. შეიხმა იბრაჰიმმა წინააღმდეგ თურქმანის ყარა-უსუფისა მოიშველა კოსტანტინე, მაგრამ დამარცხდა. კოსტანტინე დატყვევებულ იქმნა. ახალ-გაზდა მეფე კალაიში დაწვედნული რომ წარუდგინეს ყარა-უსუფს, მან გაატყა საალა კოსტანტინესა. მის მსვლელებმაც გაიმეორეს და ამნაირად ტანჯული გარდაიცვალა. დასაფლავებულია კოსტანტინე ვარძიაში.

1414—1442 წ. იმეფა კოსტანტინეს ძემ ალექსანდრემ. გამოჩენილი ღ შესანიშნავი მეფე ესე ერთ წამს მოსვენებაში არ იყო. ხან ერთ კუთხეში წავიდოდა თავის დაზავრულ ხალხის გასამსვენებლად და ქალაქებ-ეკლესიების ააშენებლად, ხან მეორეში. მცხეთის ტაძარი დანგრეული თემურისაგან მან განაახლა და შეაკეთა. სასულიერო წოდების გასამსვენებლად და ეკლესიურ საქმეებზე საბჭოდ მეფე ალექსანდრემ ქათოლიკოზის თავმჯდომარეობით მოახდინა სამღვდელთა კრება. ფლორენტიანის კრებაზედ მან გაგზავნა მიტროპოლიტი სოფრონი და ერთიც ეპისკოპოსი, რომელთაც კრების გარდაწვევტილებასე ხელი არ მოაწერეს და ფლორენტიანიდან გამოიქცნენ კენედაში, იქიდან კოსტანტინოპოლით საქართველოში.

მეფე ალექსანდრე უუფრადლებოდ არა სტოკებდა თავის სამეფოს მეორე ნახევარსაც — იმერეთს. იმან დაამშვიდა შარკაშიძე და დაიმორჩილა, მისგან მოკლული მამია დადიანის მაგიერ დანიშნა მისი შვილი ლიპარიტ დადიანი. გუჩიაც, სვანეთიც ემორჩილებოდა მას. იმერეთის ერისთავად დანიშნა ნარინის ნამომავალი დიმიტრი. ამაჲ და თავისუფალი ახალ-ცი-

ხის ერისთავი არ ემოწმებოდა მეფეს; რისგამო დამარცხებული და დატყვევებულ იქმნა. მაგრამ შემდეგში ხელ-ახლა ებრძა თავისი საერისთო.

1431 წ. ალექსანდრემ ოსმალებს წაართვა ღორი და საქართველოს მიჯნებიდან განდევნა თათარი. ბოლოს მცხეთის სობორის გვერდით აიშენა ეკკლედია, ბერად შედგა (იწოდებოდა ათანასედ) და სამეფო გადასცა თავის ძეს კახთანგს, რომელმაც იმეფა სამი წელიწადი. ამან დაამარცხა შირვანის ხანი და თავის მოხარკედ გახადა.

ერისთავი იმერეთისა მოკვდა და მეფემ დანიშნა შვილი მისი ბაგრატო. სამცხის ერისთავი იოანე მოკვდა და მის მაგიერ დანიშნა (1444 წ.) მისი ძე აღბულა.

ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც გარდაიცვალნენ: ბერი ათანასე და მისი შვილი მეფე კახთანგი (1445 წ.).

საქართველოს განაწილება.

I.

არეულობა და შინაური ბრძოლა.—იმერეთის, ახალ-ციხის, კახეთის ერისთავები. — დადიანი. — გარეშე მტრები: სპარსელები, ლეკნი და სხვ.

თემურ-ლენგის შემოსევამ საქართველოში სამეფო გვარი დაასუსტა. მაშინ როდესაც მეფენი ებრძოდნენ საზოგადო მტერს, ხშირად ზოგი ერთნი მთავარი და ერისთავნი თავის ციხე-სიმაგრეებში უდარდელად ჩაკეტილ-იყვნენ და საზოგადო,

საქვეყნო საქმეს სრულიად ეუფს ან უგდებდნენ. პირაქით ზო-
გი მათგან სცდილობდა დასუსტებულ იყო მეფე, რომ თავისუ-
ფალი ჯ დაძლიებულად გამოდგომოდა იყო თვითონ.

იმერეთის ერისთავი ბაგრატ I სწორედ ამისთანა კაცი
იყო. იმან მიიმხრო ყველა დასავლეთი საქართველოს მთავრები,
უჩინობა გამოუცხადა საქართველოს მეფეს ჯ თავისი თავი და-
ძლიებულ მეფედ აღიარა. საქართველოს მეფე 1462 წ.
შეებრძოლა მას ჩხატანს, მაგრამ დამარცხებულ აქმნა, ჩისკა-
მო ბაგრატ I უფრო დამკვიდრდა ტახტზე, აფხაზეთის ქათ-
ლიკოზი გამოიწერა ჯ კვარკვიანი აგრეთვე ქუთაისში. თავის
მომხრე მთავრები სრულიად განათავისუფლდა ჯ დაძლიებულ-
ად იყო. ესენი იყვნენ: მთავარი სამეგრელოსი, მთავარი ოზურ-
გეთისა, სვანეთისა და აფხაზეთისა; მხოლოდ იმ პარტიით,
რომ 1) ყველა ახალი მთავრები უნდა დამტკიცებინა
იმერეთის მეფეს და 2) კერძო ერისთავისათვის, მეფისათვის
დაუთმონებდნენ კერძო შემოსავლების მტკიცების ომი.

სამცხის ერისთავმა წაჭაბა იმერეთის მეფეს: იმან (ყვარ-
ყვარე) წახალისა ყველა თვისი ქვეშევრდომი ბატონები და
ერისთავები, გამოუცხადა საქართველოს მეფეს ომი, რომელიც
დიდი ხნის ბრძოლის შემდეგ დასრულდა (1465 წ.) მეფის
გიორგი მე-VI ტყვეობით. მეფე განთავისუფლდა ტყვეობი-
დან მხოლოდ მშინ, როდესაც დამტკიცა სამცხის ერისთავის
სრულიადი დაძლიებულობა და ყვარყვარეს ათბავება მისცა.

საქართველოს მეფე გიორგი რომ ტყვეობაში იყო,
იმერეთის ახალი მეფე ბაგრატ I შემოესია ქართლს ჯ კახეთის
აღებად მოინდომა. მაგრამ კახელებმა სცნეს რა მოახლება
განსაცდელისა, მოიწვიეს დავითი (ეს იყო მე დიმიტრისა,
მისა ალექსანდრესი) და კახეთ-ჭყრეთის მეფედ აღიარეს.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, როდესაც გიორგი მეფე ეპარყუაქმ განათავისუფლან, თანაც გამაყულან დიდ სამცხის ჯარები ბაგრატის და კასელების დასასჯელად. გიორგის წამოსვლას, რომ გაიგო ბაგრატმა, მაშინათვე წავიდა იმერეთში, მეფე დავითიც, დატოვებული კასელ-ქერეთელები-საგან, გაიქცა დიდმოქალაქში. მაგრამ როდესაც იმავე წელიწადს (1465 წ.) გიორგი მე VII გარდაიცვალა და ტახტი დაუტოვა თავის შვილს კონსტანტინე III, მაშინ ქერეთ-კასეთის თავადებმა ხელ-ახლა მოიწვიეს დავითი, რომელიც მეფედ ეკურთხა ბოდბეში (1469 წ.). დავითმა სატახტო ქალაქად ლიონია გრემი.

ამ სახით საქართველოს სამეფო გაიყო სამ სამეფოდ: ქართლისა, კასეთისა და იმერეთისა, აგრეთვე ერთ დამოუკიდებელ სამთავროდ: სამცხისა.

ამის შემდეგ სრულიად დაიშალა საქართველოს სამეფო. ყოველი მეფე ანუ ერასთავი სცდილობდა დაეზგრა და დაესუსტებინა თავისი მეზობელი სამეფო და მის წილ თვითონ გაძლიერებულიყო. ამისთვის ყოველი მეფე ყოველ გვარ ღონისძიებას ხმარობდა, ოღონდ ვა თავისი მოძმე დაეზგრა. თუ თვითონ სუსტი იყო და ზირ და ზირ ბრძოლა არ შეეძლო, სთხოვდა შემწეობას ან სხარსელებს, ან ოსმალებს, ან ლეკებს და მათ შემწეობით ანთხევდა მოძმე და ერთ-ღვიძელ ქრისტიან ქართველთა სისხლს, აბოევდა და აოხრებდა მის ქვეყანას.

იმერეთის მეფეს ბაგრატს უნდოდა ეუფლნა ქართლ-შიაც, ამიტომ დიდი ჯარები დაამზადა. ქართლის მეფეს ვა უნდოდა შემოერტებინა კასეთი. ამ დროს მოკვდა კასეთის მეფე დავით I და გამეფდა მისი შვილი გიორგი, რომელმაც

ზიარება შეჭერა ბაგრატთან, რათა ერთად შეებრძოლათ ქართლის მეფეს. ყველა წინანდელი ერისთავები გამოსცვალა (გიორგიმ), რადგან მათ ორგულობა შესწამა. თავისი მომხრენი განაწესა: ქიზიუში, ელისენში, წუგეთში, დიდოეთში, თიანეთში, ჭიაურში, შილდაში, ყვარელში, მარტყოფში, გრემში და სხვ. ალავერდში დასვა კასეთის უმთავრესი ეპისკოპოსი. გააშენა და გაამშვენა გრემი. მოსწრაზობდა «ქრეთი» და იწოდა კასეთის მეფედ. დიდოელებიც დამორჩილდნენ მას, მაგრამ თუშნი და ხევსურნი თავს არ უხრდნენ.

იმერეთის მეფე გი, მინამ წამოვიდოდა ქართლზე, დაეცა სამეგრელოს მთავარს დადიანს კამეკს. 1477 წ. ბაგრატმა აიღო ყველა კამეკის ციხეები. კამეკმა სრული მორჩილება გამოუცხადა და სთხოვა შატიკება. ბაგრატმა აწატივა, გამოართვა დიდი ჯარები და ქართლზე წამოვიდა. კონსტანტინე დამორჩილდა მას უბრძოლველად.

კასეთის მეფე კერ მიეშველა ბაგრატს, რადგან იმ დროს სპარსელნი იაკუბ-ხანის წინამძღოლობით შემოსულიყვნენ კასეთში და დაეჭირათ ხერკი, საგურამო, მარტყოფი და თიანეთი. ტახტი რომ არ დაეკარგა, გიორგი მეფემ სპარსეთის შაჰს უზუნ-ქასანს გაუგზავნა საჩუქრები, მონები და მსუკლეები და სრული მორჩილება გამოუცხადა.

უკან მიმავალი იმერეთის მეფე ბაგრატი რაჭაში გარდაიცვალა (1478 წ.) და ტახტი დაიწა მის შვილს ალექსანდრე მე II-ს, რომელსაც არ დამორჩილდა სამეგრელოს მთავარი კამეკ დადიანი. მას მიჰბაძეს: გურგენი, კახბეკი, შარვაშიძე აფხაზეთისამ, გელგუანმა სვანეთისამ. ამით ისარგებლა ქართლის მეფემ და შევიდა იმერეთში. აჭარმა ერისთავებმა სისარულდო იმერეთს მიიღეს მეფე კონსტანტინე, ალექსანდრე გი მთებშიმიაძლა.

1482 წ. მოკვდა ვამეყ დადიანი ჭ იმავე წელს ახალ-
ციხის ათაბეგმა დამარცხა კოსტანტინე და ქართლში გამოა-
გდო. მაშინ ალექსანდრე მეორე დაბრუნდა ქუთაისში. მაგრამ
ახალი დადიანის შემოწეობით კოსტანტინე კიდევ შემოვიდა
იმერეთში, და ქუთაისი აიღო და მეფე ალექსანდრე განადევნა.
სამწუხაროდ სპარსეთის შაჰმა არ დააცალა კოსტანტინეს ალექ-
სანდრე მეფის მომხრეების ამოწვევითა და იმერეთის შემო-
ერთება. კახეთის მეფის თხოვნით მან ახანბეგის წინამძღო-
ლობით გამოგზავნა ჯარები და 1488 წ. ივანი შემოერტ-
ყნენ თბილისს. კოსტანტინე სწრაფად დაბრუნდა თავის სამე-
ფოში, რომელიც სპარსელთა აღიარებდა 1488 წ. ჭ 1481 წ.,
აიღეს დიდი ალაფი, აგრეთვე მონები, მხევლები და დაბრუნ-
დნენ. იმერეთის მეფე ამასობაში შევიდა ქუთაისში, შეუერთდა
უკელა იქაურ მთავრებს ჭ დაიწყო სამეფოს გამკვება.

ამ ნაირად სამივე სამეფოანი დაზიანდნენ და დასუსტ-
დნენ. კახეთის მეფე გიორგი I რომ გარდაიცვალა, გამეფდა
ალექსანდრე I, რომელმაც სპარსელების შიშისგამო მიჰმართა
რუსეთის ხელმწიფეს ჭ შეეცა სთხოვა.

ქართლის მეფე კოსტანტინე მე III რომ მოკვდა და გა-
მეფდა ძეი მისი დავით მე VIII, მაშინ იმერეთის მეფე შე-
მოესია ქართლს და გორი აიღო. მაგრამ შინაური არეულო-
ბისა გამო მალე დაბრუნდა თავის ქვეყანაში, ავად გახდა ჭ
მოკვდა 1510 წ., მას დაწია ძენი ბაგრატო, დავითი ჭ კახ-
თანგი, 1511 წ. მოკლულ იქმნა კახეთის მეფეც ალექსანდრე I.

როცა ამ ნაირად დასუსტდა საქართველოს სამეფო და
განაწილდა, საუბედუროდ, იმავე დროს გაძლიერდნენ ლეკნი;
ესენი ხშირად შემოესეოდნენ ხოლმე საქართველოს და არბე-
ვდნენ მის რომელიმე ნაწილს ჭ გუთხეს. ლეკნი, მცოდნენი

უოკელი მთის ბილიკისა, ადვილად გადმოდიოდნენ კასეთში და
იდუმალად ეცემოდნენ სოფლებს და არბევდნენ. სშირად მთელი
მთი ქარი (ხალხი) ერთად შემოესეოდა სოფელ კასეთს,
სხრცავდნენ ხალხს, იჭერდნენ სოფლებს, ხან მთელ კასეთსაც,
აქედგან გადადიოდნენ გუხეთში (თიანეთ-საგურამოში) და იქაც
უღეტავდნენ ხალხს, ატყუებდნენ, ხარჯს ადებდნენ და მიდი-
ოდნენ თავის მთებში. შემდეგში, როდესაც შინაური შოთათი-
საგან ქართველთ მეფენი სრულიად დასუსტდნენ და თავის ში-
რად მტრებსაც ზასუს კერ სცემდნენ, მაშინ ლეკნი უფრო გა-
მხრეკებულნი, ჩამოესეოდნენ სოფელ ნუხის მახრადამ, გადა-
დიოდნენ განჯის მახრადში და იქედგან შედიოდნენ სამცხის გა-
თათრებულ საათაბეგოში და იმათთან ერთად უახლურად არბევ-
დნენ და აოხრებდნენ ქართლის ნაწილებს. ასე რომ მტკვრის ნა-
შარები (გორის-ჯვარი, არმაზი, დიდოში, გოჯოარი) საშიში
შეიქმნენ, რადგან შიგ ლეკნი ბუდობდნენ. მეფენი და მთავრები
ერთად შეერთების და ერთად ბრძოლის მაგიერ საზოგადო
მტერთან, ერთმანეთს უსევდნენ ლეკებს და არბევებდნენ
ურთი-ერთ მამულებს.

II

ავ-გიორგი II, მეფე კახეთისა.—ბაგრატ II, იმერეთისა.
ოსმალნი სამცხეში და იმერეთში.—ომი ჯიქებიან.—სიკვდილი
ავ-გიორგისა.—ლეონ I, მეფე კახეთისა.—ვანთანი.—შაჰ
ისმაილი.—1518 წ.—ქართლის მეფე დავით მე VIII.—
გიორგი II, მეფე იმერეთისა.

იმერეთში მოკვდა ალექსანდრე II და გამეფდა მისი ძე
ბაგრატ III.—კახეთში გიორგიმ მოკლა თავისი ძმა, მეფე

ალექსანდრე, მას დიმიტრის გამოსახვა თვალები და თვითონ გამეფდა. მას ჰშეუღოდნენ და აქეზებდნენ სპარსელები, რომელნიც უკვე კასეთში იუვნენ. მათთან ერთად მან სტანკა და აწვალა კასეთის ხალხი, რომელმაც სამართლიანად აგვიორგი დაარქვა. სამცხეში ამავე დროს შემოვიდა სულთანი სელიმ II, რომელიც ათაბეგთან მზე-ჭაბუკთან ერთად წავიდა იმერეთში, დაიბურთ მთელი ქვეყანა, შევიდა ქუთაისში, დასწვა იგი, გარდაცვა გენათი და დატყვევა მრავალი იმერელი და დაბრუნდა. იმერეთის მეფე ჩამოვიდა მთებიდან, დააშოშმინა ხალხი და დაიწყო თავის მოახრებულ სამეფოს აღდგენა. მომკვდარი მამია დადიანის მაგიერ დანიშნა მისი ძე ლიპარიტი, გიორგი გურიელის მაგიერ მისივე შვილი მამია. აფხაზეთის და სვანეთის მთავარნი უოკლის თერში ემორჩილებოდნენ მეფეს და ხალხი მალე მოსულაიერდა.

ზადგან ჯიქნი მუდამ აოხრებდნენ და სცარცვავდნენ სამეგრელოს და სვანეთის მომიჯნავე ხალხს, ამიტომ ბაგრატი უკვე მთავრებით ამხედრდა წინააღმდეგ ჯიქებისა. მაგრამ დამარცხდა, გურიელი მამია დატყვევდა და მამია დადიანი მოჰკლეს. მეფე კი გაიქცა და ძლივს თავი იხსნა. სამეგრელოში დადიანობა მიეცა ლევანს, გურიაში ტყვეობიდან გამოხსნილი მამიას სიკვდილის შემდეგ დანიშნულ იქმნა შვილი მისი რომსტომი.

კასეთის მეფეც სანატრელ მდგომარეობაში არ იყო; ხალხს ის მეტად სძულდა. მისი ავ-გაცობა და უსამართლობა კვლავ მოითმინეს, დაიჭირეს, დაამწყვდივეს და მოჰკლეს (1513 წ.). შემკვიდრედ მას დარჩა მცირე წლოვანი ლევანი, რომელსაც ზრდიდნენ მისი ნათესავები — ჩოლყაშვილები.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ქართლის მეფემ დავითმა ისარგებლა ამით და 1518 წელს კასეთის მეფედაც გამოაცხადა თავისი თავი. დავითი მე-VIII ძმის კასთანგს უმკლავდა, რათა გაემეფებინა იგი იმერეთში. მაგრამ ბაგრატმა არ აცალა: გადმოვიდა ქართლში, დაამარცხა დავითი და ტუვე ქმნილი კასთანგი წაიყვანა იმერეთში. დავითი კი შევიდა კასეთში ლევანის მოსაკლავად, მაგრამ ჩოლაყაშვილებმა ლევანი დამალეს ომანის ციხეში და სსკვა დადებულებთან ერთად შეკლა სთხრკეს სპარსეთის შაჰს ისმაილს; ისმაილი მოვიდა საქართველოში, დაამტკიცა კასეთის მეფედ ლევანი და თვითონ დაეცა დავით მე-VIII-ს. 1518 წ. აიღო მცხეთა და თბილისი, დაანგრია ეკლესიები; სიონის ღვთის-მშობლის ხატი მტკვარში ჩააგდო და ავლახრის სიღ-თან ბეჩეთი ააგო. ამასობაში ლევანმა შეირთო ასული გურიე-ლისა და მას სთხრკა შეკლა წინააღმდეგ ქართლის მეფისა. გურიელი მამია დასთანხმდა. ქართლს ისმაილმა დაადო დიდი სარკვა, თბილისში დასტოვა თავისი ჯარები, თვითონ დაბრუნ-და სპარსეთში და იქ მოკვდა. მას შემკვიდრედ დარჩა მცირე წლოვანი თამაზი.

დავით VIII ერთი კიდეც სცადა თავისი ძალა: მან გა-სწვევითა სპარსეთის ჯარი თბილისში და კასეთის დასაპყრობად წავიდა. მაგრამ მაღარასთან ლევანმა დაამარცხა დავითი, რა-მელმაც ამის შემდეგ აღიარა იგი (ლევანი) კასეთის მეფედ (1520 წ.).

ლევანმა ბოდიხეში იგურტხა გვირგვინი და თინათინს შეუღლდა გრემში. მისგან ეყოლა ალექსანდრე და იასე. მა-გრამ მალე თინათინი გაყვარა ქმარს, რადგან იგი გარყვნილი კაცია იყო, მოღოზნად შესდგა, ააშენა შუა-მთის მონასტერი და მას შესწირა დიდი მამულები. ლევანმა კი შეირთო შამხალის

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ქალი, რომლისაგან გაუზნდნენ: გიორგი, ელიმურსა, ვასთანგი
და სხვანი; ბოლოს ლევანი გონზე მოვიდა, დასტოვა გარყვნი-
ლობა და შეუდგა სამეფოს შენებას. მან კასეთს შემოუერთა
ფშავ-სევესურეთ-თუშეთი, დაიმორჩილა და დაიპყრო ლევანი,
რომელნიც დაასახლა ფიფინეთში. *)

დავითი, რომელსაც ვერას გზით კასეთი ვეღარ დაიბრუ-
ნა, შეუდგა თავის ქვეყნის შენებას. თბილისში ბევრი შენობები
განაახლა და ახლები ააგო. ყველგან და ყოელის ფერში
შეკეთდა იგი თავის დანიგრულს ხალხს ბოლოს სიკვდილის
მოახლოება იგრძნო, ბრად შესდგა (1525 წ.), ტასტი ძმას
გიორგის გადასცა და თავისი შვილები (ლუარსაბი, დიმიტრი
და რომანი) ჩააბარა და იმავე წელს მოკვდა.

1525—1534 წ. იმეფა გიორგი VIII-მ. გამეფებისავე
უძელ მან მკვიდრი და მეგობრული ზავი შეჰქკრა იმერეთის და
კასეთის მეფეებთან. მეგობრობამ განაძლიერა სამივე სამეფო-
ნი. სამცხის ათაბეგი იყო ფეოფანე, რომელიც ემა გიორგისა, რა-
დგან ათაბეგობის წარმოქმნისა ეშინოდა.

ოსმალეთის სულთანმა სულეიმანმა სთხოვა სამთა მეფე-
თა განეთავისუფლებინათ იერუსალიმი, რომელიც სირიელთა და
სპარსელებთან დაპყრობილ იყო. თვითონ სულთანი ებრძოდა
სპარსეთის შაჰს. მეფენი გამხედრდნენ და განათავისუფლეს
იერუსალიმი, აღაშენეს ეკლესიები, დიდი შესაწირავი შესწირეს
წმინდა ადგილებს და დაბრუნდნენ.

1529 წ. სულთანმა სილია შაჰს და წაართვა ერევანი.
სულთანის გაძლიერების შიშისაგანმე მეფე გიორგი VIII 1534

*) ფიფინეთი ერქვა ჭარს (ზაქათალას).

ქართული

წიგნების ბიბლიოთეკა

წ. ბეკაძე შესდგა და სამეფო ტახტი დაუტოვა ლუარსაბის, დავით VIII-მეს.

ლუარსაბმა მეგობრობა აწ გავსწავილა კახეთის და იმერეთის მეფეებთან. სპარსეთის შაჰს სრულიად აწ უსრბდა თავსა. მან დაიწყო თავის ქვეყანაში ციხეების, სასალების აშენება. ამ წაიწადვე მოიქცა იმერეთა მეფე ბაგრატმა, რომელმაც გაამაგრა ჭაჭის მიჯნები, დანიშნა იქ ერისთავად ერთგული თვისი მეგობარი შოშიტა ჭილაძე. მეძმე 1535 წ. რუსტომი გურიელის დედადანიანს დახმარებით დაეცა ახალ-ციხის ათაბეგს, რომელმაც ოსმალების მხარე ეჭიწა, დაამარცხა ათაბეგი ყვარყვარე, დაატყვევა და სპმცხე კი იმერეთს შეუერთა. ამ წაიწი გაძარჯვებისათვის რუსტომი გურიელს ბაგრატმა მისცა აჭარა და ლაზისტანი. მაგრამ მეფემ დიდ-ხანს ვერ ისარგებლა თავის გაძარჯვებით: ყვარყვარეს ძემ ქაიხოსრომ მოიწვია ოსმალნი და დაამარცხა ბაგრატმა, რომელმაც ამ ყაზად დადიანის და გურიელის გარდა ჰშველადნენ ქართლის მეფეცა.

ამ უბედურთი ომის დროს თბილისს იდუმალად მოადგა შაჰი თამაზი და აიღო იგი. თამაზს უნდოდა დაესუსტებინა ქართლ-კახეთის სამეფოები, გაეძლიერებინა იმერეთის სამეფო, რათა იმას ებრძოლა ოსმალთა ზედა. მაგრამ სპარსეთში მომხდარ არეულობამ აღარ დაწალა: შაჰი ყაზაბადში დაბრუნდა და სპარტველს სხვა და სხვა გუთსებებიდან გადასასლა 30,000 ქართველი და სხვა-და-სხვა გუთსებში ქართლისა და კახეთისა დაუყენა თავისი ჯარები.

ოსმალებმა კი წაართვეს ბაგრატს აჭარა-ლაზისტანი და ჭოროხის პირზე აშენეს ბათუმი და იმას იქით ზღვის პირზე გონია. იმერეთის მეფემ თავის მომხრეებითურთ ერთი კიდეც სცადა თავისი ღონე: დაეცა ოსმალებს, მაგრამ ამაოდ:

ოსმალთ სძლიეს. ბაგრატმა სათაბეგოც უკარუვარეს შვილს
 ჭაიხოსროს დაუბრუნა, თვითონ უკარუვარე კი ტყვეობაში
 მოკვდა.

ამავე დროს არც კახეთ-ქართლის მეფეები იყვნენ მოსკვენებით. ქართლის მეფემ ლუარსაბმა განდევნა საქართველოდან სპარსეთის ჯარები, ლევანმა კი 1547 წ. სახელგანთავსებით ახან-ბეგზე, რომელიც შირვანის მმართველად იყო დაყენებული თამაზისაგან და ხშირად არბევდა ხალხს კასეთსა. თვით ახან-ბეგი მოკლულ და შირვანი აკლეს და ახსრებულ იქმნა. ამის შემდეგ ორთავ მეფეთ შიშობა დასდეს, რათა ერთად მასუხი ეკოთ სპარსთათვის. იმათ განთავისუფლეს თბილისი და სპარსელთ ჯარი განდევნეს და აღაოხრეს ადიარ-ბეგნი. სამწუხაროდ ასრე კარგად დაწყობილი საქმე დიდ-ხანს არ გაგრძელდა: ლევან მეფის გულა მოიხუცა შაჰის საჩუქრებში და მოწყალებამ. წავიდა ყაზახულში წინაშე შაჰისა (1548 წ.). იქაც ლევანმა დაიმსახურა შაჰის მოწყალება: მან მოჰკლა დერვიშ-მაჰმადი ძეი შირვანის მიუღობელის ახან-ბეგისა, რომელიც აუჯანყდა შაჰსა. ლევანი დადის საჩუქრებით დაბრუნდა კახეთში. ამავ (1548 წ.) მოკვდა იმერეთის მეფე ბაგრატ III და გამეფდა იქ იმისა შვილი გიორგი.

გიორგი II, მეფე იმერეთისა იყო კარგი მეგობარი
ახალ-ციხის ათაბეგისა. რუსტომი გურიელი რომ მოკვდა,
გიორგიმ გურიელად დანიშნა ჰეი მისი გიორგი.

ღუასაბი ბეფე, დარბაზი უმჯოდა, აშენებდა თავის
 ქვეყანას. მაგრამ თამაზმა არ დასცალა: მოვიდა ჯარით, აიღო
 ათბაზი და უკეთესი ციხეები. ღუასაბი გაიქცა იმერეთში
 ბორჯომთან. თამაზმა დაანგრია სახლები, საუფროები, ციხეები
 და ქაღაღები; დაარბია ქართლის ქვეყანა. აბოზარს მოსულა

ხალხა შეიყარა თავის მეფესთან და შეებრძოლა მტერს. უკუ-
გან გამარჯვება ქართველებს რჩებოდათ. ატენის ციხის აღების
დროს სპარსელთ დაატყვევეს მეფის დედა; გაბრაზებული ლუარ-
საბი მთელი თავისი ჯარით გარისთან დაეცა მტერს და მეფის
ძის სიმონის მოხერხებული ბრძოლის წყალობით გამარჯვება
გადეკ; ჩვენებს დარჩათ. ხოლო ლუარსაბი დაჭრილ იქმნა, რის-
გამო მალე მოკვდა. ამით გამხსნედა თამაზი და სკლემორედ
ქართლის ციხეება დაიტირა და ქართლს დაადო ხარჯი.

კახეთის მეფემ ლევანმა თამაზის შიშისაგამო მიჰმართა
რუსეთის მეფეს იოანე IV-ს, რათა მიიღოს იგი თავის მიჯნ-
ველობის ქვეშ. იოანე IV უგზავნის მას ჯარებს, რომელნიც
ლევანმა თამაზის თხოვნით (უკეთ ვსთქვათ ბრძანებით) უკან-
ვე გაისტუმრა.

III.

სიმონ I. — დაუთხან. — ალექსანდრე კახეთისა. — ხუდაბენდი. —
1578 წ. — 1580 წ. — კახეთის მეფე ებრაჟის ქართლის მეფეს. —
საქმენი იმერეთში. — 1581 წ. ლევან, როსტომ, იმერთა მეფე-
ნი. — 1600 — 1605 წ. კოსტანტინე მამის და ძმის მეგვლედი.

1558 წ. გამეფდა ქართლში სიმონ შარველი, ძე ლუარ-
საბისა. 1559 წ. მან შეირთო კახეთის მეფის ლევანის ასუ-
ლი და სიმამრის დხმარებით მოინდომა ქართლიდამ სპარსე-
ლების განდევნა. მაგრამ ლევანი ცხადათ არ გამოვიდა ბრძო-
ლის ველზე, მან კახეთის ჯარი თავის შვილის წინამძღოლო-
ბით მოაშველა. ქართლ-კახეთის ჯარებით სიმონი მამაცურად
მიადგა თბილისს, მაგრამ რადგან იმაში სპარსეთის ჯა-

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

როი იდგა და ქალაქი ძალისან გამაგრებული იყო, ამიტომ სიმონის ისკვ მტრებს დაჩნათ. ამ ურჩობამ და წინააღმდეგობამ სიმონს დიდხანს სიცოცხლე გაუმწარა. და ამის მიზეზად შეიქმნა ღვიძლი ძმა სიმონისა დავითი, კაცი ცბიერი და მოღალატე. დავითმა 1566 წ. შავს შირობა მასცა: „მაჰმადს ვიწმუნებ, თუ ქართლის სამეფოს მე მომცემო.“ თამაზს ძალისან მოეწონა; სიხარულით აღუსრულა დავითს შირობა, მდიდრად დაასარუქრა იგი, დავითის მაგიერ დაუთხანნი დაარქვა და უბოძა ქართლის სამეფო ტახტი, რომლის დასაწყობლად გამოაყოლა მას თავისი ჯარები და განჯის და ურბანის ხანებსაც უბრძანა მიშველებოდნენ მას.

ამ ნაირი ძალით დაუთხანნი წამოვიდა თავის ძმაზე, სიმონზე, რომელმაც ორჯერ ზედი-ზედ გაიმარჯვა, მაგრამ როდესაც დაუთხანს ლეკებით შემხალი მიემხრო, მაშინ სოფ. ფარცისთან მტრებსე გამარჯვება არ დააწალა ქვეყნის მოღალატე კახაბერ ყარაღანაშვილმა, რომლის ჯაშუშობით გაცხადებული ომის დროს სპარსელთ დაიჭირეს იგი (სიმონი) და თამაზს წარუდგინეს. თამაზმა ჯერ აღერსიანად მიიღო, მაგრამ როდესაც სიმონმა გამაჰმადიანობაზე უარი უთხრა, იგი აღამუტის ციხეში დაამწყვდია.

დაუთხანი 1569 წ. ტახტზედ აღვიდა. ხან სცნოვნებდა თბილისში, ხან. სოფ. ქვეშში; ქვეყნის წესიერად მმართვეს და პეტრონობას სრულიად ყურს არ უგდებდა. ზოგი თავადები ამის დროს მეტად გაძლიერდნენ და გათამამდნენ. იგინი ისაკუთრებდნენ სამეფო მიწა-წყალს და ქონებას გაუსჯელად.

ამ დროს კახეთიც მშვიდობიანად არ იყო. აქ მოკვდა მეფე ლევანი და ქვეყანას დაუპეტრონდნენ მასი ძენი (მეორე ცოლიდამ) ელი-მურზა, ხოსრო ჭკახთხანი. მაგრამ აღექან-

დრე, შვილი შირველი ცოლიდამ (თინათინი) წამოკლეს მშობს, დაუთ-ხანის შემწეობით დაეცა მათ, დაამრცა, დახრცა იგინი და თვითონ გამოეფა (1574 წ.).

ერთგულებისათვის (რომელიც არა ერთხელ დაუბრუნებია) კასეთის მეფეს აღექსნადრეს მოწყალების თვალთ უყურებდა თამაში. სპარსელნი განვიდნენ კასეთიდან. ქვეყანამ ძლივს თავისუფლად ამოისუნთქა. აღექსნადრე ბევრიდან შეუდგა კასეთის შენებას და აღორძინებას; მალე დროში ისეთი უშიშარი და მშვიდობიანი შეიქმნა ეს ქვეყანა, რომ ტანჯულნი ჯ დევნულნი ქართლიდამ, საათაბეგოდად, იმერეთიდან აქ მოდიოდნენ და აქვე სასილდებოდნენ სამუდამოდ.

კასეთის სამეფო რომ სტებებოდა მშვიდობიანობითა და წესიერებითა, ქართლის სამეფო კი უგუნურ დაუთხანის სელში იწიწებოდა და იტანჯებოდა. ხალხს მეტად სძულდა თავისი მეფე. წარჩინებულნიც აბეზარს მოსულიყვნენ მისგან. მარჯვე დროს ელოდნენ, რომ ის ტახტიდან ჩამოეგდოთ. ეს დროც მოვიდა: თამაში მოკვდა და სპარსეთში აჯანყება მოჭნდა.

სპარსეთის არეულობით ისარგებლა აგრეთვე სულთან ამურატ III-მ, რომელმაც ლალა-თაშის წინამძღოლობით 15,000 კაცი გამოგზავნა საქართველოზე. ლალა-თაშამ დაიპირა თავრიზი, ერევანი ჯ განჯა. სამეფოს აუკლებლობა შირვად დაუდო და კასეთის მეფეც წაიყვანა შირვანზე. აიღო შირვანიც ჯ შემდეგ მოვიდა ჯ აიღო თბილისი; დაუთხანი მიამალა მთებში.

უმეფოდ დაჩხობილნი ერისთავნი მუხრან ბატონის თავმჯდომარეობით შეიყარნენ და ზავი შეკვეცეს ლალა-თაშსთან, რომელიც, გამაყვებულ თავის გამარჯვებებით, ახლა წა-

კიდე იმერეთის სასაზღვრად, მაგრამ იმერეთსა და დამარცხებულ
რუმ თბილისისკენ მოდიოდა, მაშინ ქართლებმა სრულიად და-
მარცხეს. ლალა გაიქცა შირვანში, მაგრამ დიდი ჯარებით ისევ
მალე მუხრანში მოვიდა.

იმასობაში სპარსეთის არეულობაც დაბოლავდა. საუკუნო
ტახტზე აღვიდა სუდაბენდი, განათავისუფლა სიმონი, ისევ
ტახტი დაუბრუნა, მისცა ჯარები, ფულები და გამოგზავნა
საქართველოში, რათა განემეკა ოსმალნი ქართლიდამ. სიმონი
მოვიდა ჯ დაბანაკდა სომხეთში, მოიწვია ქართველნი სამ-
შობლოს ჯ ჯვარის დასაცავად. ქართველნიც გამხსნევდნენ;
სიმონი დაეცა ოსმალთ, დამარცხა ივინი და განდევნა გო-
რდამ, შემდეგ აიღო ოსმალთ უმთავრესი ქალაქი თბილისი.
ლალა სიმცხიდან ოსმალეთში გაიქცა. დაუთხანინ კოსტან-
ტინოპოლში წავიდა და იქვე მოკვდა.

ამ ხანად მოთმინებითა და ტანჯვა-წვალების შემდეგ
სიმონი კიდევ გამოვიდა. მან დაიწყო ქალაქების და ციხეების
შენება. აწიოგებულნი და ტანჯულნი ხალხი დამშვიდა. მალე
იგი შეიქმნა საუკუნო მუშე ხალხისა, დიდებულთა და სამ-
ღვდელოთათვის. მაგრამ ქართლის აღდგენა დიდხანს არ
გავრძელდებოდა. კახეთის მეფე ალექსანდრე იდუმალად ჯარებით
დაეცა დიდობში მეფე მეფეთ, გარდაცვა იმის სახლი და
სიმონმა კი ძლივს იხსნა თავი მთებში. ალექსანდრემ აღაოხრა
ქართლი, გადასწვა მინდორ-ვენახები, ბევრი ქართული და-
ატევება და ბევრნიც სტანჯა. ხელდასეულ მეფემ შეჭურა თა-
ვისი ჯარი ჯ დაეცა ალექსანდრეს ჭოტორთან, დამარცხა იგი
სრულიად, დაიბრუნა ყველა თვისი ნივთები; ალექსანდრემ კი
ძლივს მალაროში თავი შეაფარა. ბოლოს ეს მეფენი შეაჩივ-
ა შატალმა, სიმონის ნათესავმა.

Digitized by Google

იმერეთშიც მშვიდობიანობა არ იყო. გიორგი გურიელი გაეყარა თავის ცოლს დადიანის ასულს და ცოლად შეირთო მეფე გიორგის ასული. დადიანს ეს ეწეინა და ჭილაძეების დასმატებით და ძმის წულის შემწეობით დაეცა ანეთში მეფესა, მაგრამ იძლია. დადიანი გაიქცა ოსმალეთში, მეფემ კი დაიჭირა სამეგრელო. სულთანს გაუხარდა დადიანის მისვლა და ტრანზიონის, არსერუის ჯარებით გამოგზავნა იმერეთში. გურიელი იძულებული შეიქმნა 10,000 დრაქმი მიეცა დადიანისათვის ჯ შერიგებოდა. გურიელისაგან გაშვებული დადიანის ქალი შეირთო ბაგრატმა, გიორგი მეფის ძემ. ამნაირად ჩამოვარდა მშვიდობიანობა. მაგრამ მალე დადიანი ცხენიდან ჩამოვარდა და მოკვდა. დადიანობა მიაღო მისმა შვილმა გიორგიმ.

ესრე სამივე სამეფოებში სანატრელი მშვიდობიანობა არ ქსუფიკდა. მეუღამ ომიანობის ამბავი ისმოდა და ხან ერთა ერთხე საჭართველოისა იწიწებოდა, ხან მეორე, ხან მესამე.

ჟერ სამი წელიწადი არ შესრულებულ იყო ჯალა-ფაშის განდევნის შემდეგ, რომ ისევ ახალი ოსმალეთის ჯარი სინანა-ფაშის წინამძღოლობით 1581 წ. შემოერტყა თბილისს, აიღო იგი და თვისი ჯარით დაბანაკდა ს. მუსრანში. ამევე დროს სინანა-ფაშის მომხრენა: მევე იმერთა გიორგი, დადიანი და გურიელი შემოვიდნენ ქართლში. ოსმალნი სომონმა დამარცხა ჯ თბილისში შერევა, იმერლებს შეუტრა გზა. ბეგრის ცდილობის შემდეგ შეუტრიგდა გიორგი მეფეს, რომელიც ამის შესდეგ მალე მოკვდა 1585 წ. იმერეთის ტახტი დაჩნა თორმეტი წლის ლევანს, მის შვილს.

სიმონს მტკიცედ გადაწყვეტილი ქმონდა განეთავისუფლებინა სამშობლო ოსმალთაგან. ამისთვის ის ყოველ გვარ ღონის მიებას ხმარობდა. მაგ. მან მიათხოვა თავისი ქალი მანუ-

ზარს, სამცხის ათაბეგს და მის შემწეობით შემოერთეს თბილისის ციხეს, დაამარცხა ოსმალნი და განდევნა; აგრეთვე აიღო დმანისი ჭ ღორი. ოსმალნი 1586 წ. შეურიგდნენ სიმონს; მაგრამ საათაბეგოს აღსრულება მოანდომეს. მანუჩარი თავის ჯარბობით გადმოვიდა თავის სამამართან, რომელმაც ოსმალნი საათაბეგოდაც განდევნა და მანუჩარს დაუმორჩილა ზოგადი ურჩნი თავადნი.

სამცხიდან მიეყ სიმონი გადავიდა იმერეთში, საცა მას მიემხრნენ ზემო-იმერეთის ბატონები; ლევანი შეებრძოლა სიმონს, მაგრამ დამარცხებულ და ღებნ-უმში განდევნილ იქმნა; სიმონმა გამოართვა მძევლები იმერლებს ჭ ქართლში მოვიდა; ლევანი კი ქუთაისში დაბრუნდა და დადიანზე გაილაშქრა, რადგან ამ უკანასკნელმა შემწეობა არ მისცა სიმონის დასამარცხებლად. მაგრამ ლევანი იძლია. დადიანმა დატყვევა, შვეთის ციხეში დაამწყვდია; აქვე მოკვდა ლევანი და დადიანის სურვილისამებრ იმერეთში გამოეფა 1590 წ. როსტომი, შვილის-შვილი ბაგრატ III.

გამეფდა თუ არა როსტომი, მისი მწე და მფარველი მამა დადიანი მოკვდა და გადადიანდა მისი ძმა მანუჩარი, რომელიც აგრეთვე კარგი მეგობარი იყო როსტომისა. მაგრამ გუჩიელმა როსტომის მაგიერ მოინდომა გამეფება ვახტანგის შვილის-შვილის ბაგრატისა. ოსმალთ ჯარების შემწეობით გააქევა ბაგრტი. ჯიჯავაძეებს ჩამოართო სახინო, რადგან ისინი ბაგრატს არ ემორჩილებოდნენ და მისცა მეორე ჯიჯავაძეს.

ამისთანა უთავბოლოობის და შეფეთისა გამო ქართლის მეფე ხელ-მოკრედ გადავიდა ღებზე, აიღო ქუთაისი, განდევნა გუჩიის ჯარი, ჩააყენა იქ თავისი მმართველები და ჯარი,

თვითონ კი დაბრუნდა. მაგრამ როსტომმა დადიანის შემწეობით ისევ განდევნა სიმონის ჯარი და მართველები.

ამის გამო მეფე სიმონი მესამედ შევიდა იმერეთში, აიღო სკანდუ, კაცხი, სვირი და ქუთაისი. როსტომი გაიქცა ოდიშში მანუჩართან. სიმონი დაედევნა მას, მაგრამ უნდოდა იმერეთის ქართლთან შეერთება. მაგრამ ს. ოფიშქვეტთან სიმონი დამარცხდა (1590 წ.); მოწინააღმდეგეთა დახმარებით სიმონის ჯარბატონები და ალაფი, მეფე კი გაიქცა ქართლში. როსტომმა მეგობრული ზავი შეკრა სიმონთან და ქუთაისში დაშვიდრდა.

მინამ სიმონი იმერეთიდან დაბრუნდებოდა, ოსმალნი სომხეთში შემოვიდნენ, აიღეს ლორი და გორშიც გადმოვიდნენ. სიმონმა უგანვე დაუბრუნა ლორი და გორიც. მაგრამ ოსმალეთის სულთანი კანმუინდა და ქართველების წინააღმდეგ გამოგზავნა დიდ-ძალი ჯარი ჯაფარ-ფაშის წინამძღოლობით. ოსმალნი შემოვიდნენ ქართლში და ნახიდურზე დადგნენ; სიმონი კი იმათ ზერ-და-პერ მტევრას მეორე მხარეს დახმარებდა. ამას უნდოდა უეცრივ დასცემოდა თავის მტრებს, მაგრამ ერთსულ რომ შინჯავდა გარემოს, ცხენით შესტომა ტალახში, ჩაუფლო, მტრებმა დაიჭირეს და გაგზავნეს კასტანტინოპოლში.

სიმონი შვილი გიორგი შეურიგდა ოსმალთ, დაუთმო მათ ციხეები და თვითონაც მეფედ აღიარებულ იქმნა (1600 წ.).

გიორგი მე IX-ს გულითადი სურვილი იყო განეთავისუფლებინა თავისი მამა. სულთანი ამისთვის ითხოვდა ხარკს მთელი ქართლიდან და ზოგიერთ ციხეებს. სიმონმა ეს არ ისურვა და სასუიდან ერთბაშად გადახდა მოინდომა. სულთ-

ნი ამ შიშობაზე ბოლოს დათანხმდა. მოციქულებმა ფუძე
რომ წაიღეს სამონა უკვე გარდაცვლილ იყო *). სულთანმა ფუ-
ლები მანც გამოართო და მოციქულთ მისცა მეფის გვამი,
რომელიც მოიტანეს და მცხეთაში დამარხეს.

ასრეთი იყო გავლენა ოსმალთა საქართველოზე მშინ,
როდესაც სპარსეთის ტახტზე ავიდა შაჰ-აბაზ I, დიდი. მას
ფიქრადაც არ მოსდიოდა საქართველოს დატოვება ოსმალთა-
თვის. 1601 წ. საქართველოს დაპყრობისათვის ასრუდა სა-
შინელი ომი ოსმალთა და სპარსთა შუა. აბაზმა საშველად მაი-
წვია ქართლ-კახეთის მეფენი, რომელნიც მიეშველნენ. კახელ-
ნი და ქართველნი ვაჟვაცურად შეებრძოლნენ ბერებს და შირ-
ველად შევიდნენ ქალაქში. სპარსეთის შაჰმა დასაჩუქრების მა-
გიერ ქართლის მეფეს წაართვა ღორი ბერდუჯამდის და ამის-
თვის ყოველ წლივ აძლია 300 თუმანი ფული; კახეთის მე-
ფეს კახის მაგიერ ყოველ წლივ დაუნიშნა 700 თუმანი.

ამის შემდეგ აბაზი უმართავდა ქართლ-კახეთის სა-
მეფოებს. ეს იყო მაზეზი, რომ კახეთის მეფემ ალე-
ქსანდრემ და ქართლისამ გიორგი IX მიჰმართეს სელმწიფეს ბა-
რის-ფეოდართის გოდუნოვს და სთხოვეს მფარველობა ჭ შე-
მწეობა. მანაც აღუთქვა. მაგრამ ამით უფრო გააძისსეს აბაზი
და უფრო მეტ განსაცდელში ჩააგდეს სამეფოები.

ამავე დროს სამეფო გვარეულობის წარმომადგენელნი
ისე წამხდარნი დაზნეობით დაცემულნი იუვნენ, რომ მმა კე-
ლარა სცნობდა მმასა, შვილი მამასა.

კახეთის მეფის ალექსანდრე II შვილი დავითი შაჰის ჩა-
გონებით და მისგან გამხსნეკებული შეიპყრობს თავის მმას

*) ზოგი ერთი სწერენ მოსწამლესო.

ქართული
საქართველო

გიორგის და დამწევდევს ციხეში, ამ ნაირადვე მოეწერება მამასაც და თვითონ გამეფდება. მაგრამ მისი მეფობა გაგძელდა მხოლოდ ექვს თვეს. ის მოკვდა. უვარესები ჩადინა (იმავე 1605 წ.) გიორგის ძმამ კოსტანტინემ. ეს წავიდ სპარსეთში, მაჰმადიანობა მიიღო, დიდი ჯარებით წამოვიდა კახეთში სამეფო ტახტზე სასულელად. კოსტანტინე ჯარებით დადგა ქალაქს ბაზარში (ეს არის ზაქათალის მაზრაში, ესლა უბრალოდ სოფელია), მოიწვია თავისი ძმა და ძმა გიორგი, ვითომ კეთილის განძნებით, დახოცა ასინი და მოციქული გაუგზავნა ძმის ცოლს ქეთევანს და მოასვენა: „მე მეობა ტახტი კახეთისა, ჩემი ძმა დავით II მოკლულ არს და შენ ჩემზე გამოთხოვდი“. წასაკვირველია ქეთევანმა უარი უთხრა. განაზრებულმა კახეთის ხალხმა ევლარ მოითმინა. მეფედ დასვეს ქეთევანი და დაეცნენ კოსტანტინეს, დამაცნეს იგი და მოჰკლეს.

ქეთევანმა აღაგერდის სობორში დასაფლავა ალექსანდრეს და დავით II-ს გვამნი. ახაზმა კი, როცა გაიგო კოსტანტინეს საიგდელი, ვითომ გაუხარდა, შირვერბით სთქვა: „ეგრე ჯერ არს მამის მკვლელისათვის“. კახეთის მეფედ დანიშნა ქეთევანის შვილი თეიმურაზი, რომელიც სპარსეთში მძევლად ჰქვანდა. თეიმურაზი ყველამ სიხარულით მიიღო და მეფედ ბოდბეში აკურთხეს (1605 წ.).

ქართლის მეფე გიორგი IX იმავე წელს მაჰმადიანობის მიუღებლობისათვის, შაჰის ბრძანებით, შხამით მოწამლულ იქმნა. თბილისი, დმანისი და ღორი აიღეს სპარსელთ და ღორისათვის დანიშნული 300 თუმანი მოსპეს. ქართლის ტახტზე აღვიდა გიორგის ძე ლუარსაბ II.

IV.

ლუარსაბი II, მეფე ქართლისა. — თეიმურაზ I, მეფე კახეთისა.
— გიორგი III, მეფე იმერთა. — გიორგი სააკაძე. — შაჰ აბაზი I.
— ქეთევანი და თეიმურაზის ძენი. — ლუარსაბის სოკვდილი. — და-
მკვიდრება სპარსთა ქართლ — კახეთში და ოსმალთა საათაბეგოში.

სამთავრე სამეფოს მეფენი აღვიდნენ ტახტზე 1605 წ.
უკვლანი მეგობრულად სტოკოვრობდნენ და თავის სამეფო სა-
ქმეებს კეთილ-სინდისიერად განაგებდნენ. იმერთა მეფემ, რა-
დგან წარსული ზრეულობის და შოგოთის გამო მრავალი ხალ-
ხი (უფრო დიდებულთაგან) ზნე წამსდარ და გარეყნილ იყო
(ცოლებს უმიზეზოდ ეყრებოდნენ, ნათესაებს ირთავდნენ,
ტყვეებს ჰყიდიდნენ და სხ.), მოახდინა სასულიერო პირთა
კრება. ამ კრებაზე მიწვეულ იყვნენ: ქათოლიკოსები: მცხეთი-
სა და აფხაზეთისა, ეპისკოპოსები: სამეგრელოსი, იმერეთისა
და გურაისა. ამათ დაადგინეს ახალი წესები და ამ წესების
მოწინააღმდეგეთ სიკვდილით დასჯა გადუწევიტეს. კახეთის
მეფემ თეიმურაზმა შეირთო გურიელის ქალი და დაიწყო
შენება თავის სამეფოსი. ლუარსაბ მეფე, მე გიორ-
გი IX-სა იყო მხნე და ვაჟ-კაცი კაცი. თუმცა საზინა ცა-
რიელი ჰქონდა (რადგან იგი მამის სიმონის დასახსნელად სულ-
თანს გაუგზავნა), მაგრამ მაინც მხნედ განაგებდა თავის სამე-
ფოს.

ამ დროს ქართლში გამოჩნდა შესანიშნავი და მოუღა-
ლავი პირი: ეს იყო გიორგი სააკაძე. ამან ბევრგან და ბევრ
შემთხვევაში იხსნა საქართველო განსაცდელისაგან, მაგრამ მი-

სა ღვაწლი ერთი წვეთია იმ გნებასთან შედარებით, რომელიც
გოგონის წყალობით ხვდა სამეფოებს.

სააკაძე იყო თბილისის მოურავი, ღუარსაბის კარგი მე-
გობაძე. ამის შემწეობით ღუარსაბმა სურამის ახლად დაამ-
ტყდა თათარ-ხანი (ყირიმის-ხანი), რომელსაც დაღესტნის
ხალხები დაემარცხებინა, შესულ იყო განჯა-ერევანის ქვეყნებში,
დაემარცხებინა თავისი მტრები და სურამიდან თავის ქვეყანაში
დაბრუნება უნდოდა. ამ ომში ქართველ ქალებმაც მონაწილეობა
მიიღეს და გაცემთან ერთად მტრებს ეომებოდნენ.

ბრძოლის კელიდამ დაბრუნებისას ღუარსაბი შევიდა სა-
აკაძესთან, საცა მოეწონა მისი და, და წინააღმდეგ დიდებულთა
სურვილისა, შეირთო იგი. მაშინ წარჩინებულთა პირთა გადა-
სწყვეტეს სააკაძის დაღუპვა. ამიტომ იგი გაიქცა ნუგზატან,
სამამართან (ეს იყო აჩაგვის ერისთავი) და ორთავე გაიზარდნენ
შაჰ აბაზთან, რომლის შემწეობით გადასწყვეტეს დაღუპათ
თავისი მტრები. შაჰმა პატივით მიიღო ისინი. თსოვნის ას-
რულება დაჰპირდა. ამის შემდეგ ნუგზატი, დაბრუნდა, სააკაძე
კი შაჰის სასახლეში დარჩა.

გასეთის მეფე თეიმურაზი ძალე დაქვრივდა. დარჩნა ობ-
ლები ლევანი და ალაქსანდრე. შაჰმა სამდიდარი უთხრა და თა-
ვის მწუხარება გამოუცხადა თეიმურაზს. შემდეგ სთხოვა შე-
ერთო ცოლად ღუარსაბის მეფის ქალი, რომელიც ახლო
ნათესაობის გამო თეიმურაზს არ ერგებოდა. „ამით უფრო
განიმტკიცება, უთვლიდა შაჰი, ჩვენი მეგობრობა, რადგან
მეც ღუარსაბის და-თინათინი მყავს ცოლად“. თუმცა უკ-
ნონობაზე ბევრი ილაპარაკა თეიმურაზმა და ჯერ უარი უთ-
ხრა, მაგრამ მაინც ძალას უნდა დამოკრძალებოდა. ამანაირად
შაჰი ღობე-ყორეს ედებოდა და სააკაძესთან ერთად საქართვე-
კელად ახსრების მიზეზებს ეძებდა.

ქორწილის შემდეგ თეიმურაზმა ომანის შვილის წინამძღო-
ლობით გაგზავნა ჯარები ლეკების დასამორჩილებლად. ქაიხოს-
რო ომანის შვილი, მხნეობით განთქმული, შევიდა დადასტანში,
აიღო სალეკო ქვეულები, მრავალი ხალხი დასოცა და ბეკნიც
დაატყვევა. ამისთანა კაცის დავაწლი სამშობლომადმო თეიმურაზ-
მა საგუდილით დასჯით გადუნადა, მრავალთა მოშურნეთა წყა-
ლობით; ომანის შვილს კახეთში გამეფების სურვილი და-
სწამეს.

სამეფოების მშვიდობიანობა 1615 წ. დაირღვა; ამ წელს
შაჰი უეცრივ განჯასთან გაჩნდა. აქედან თეიმურაზს შეუთვა-
ლა: „ოსმალეთთან საბრძოლველად მივდივარ, თუ ჩემი მეგობარ-
ი ხარ და იმათ არ მიეშეულები, მძევლად შენი შვილი გამომ-
გიგზავნე“. მეფე მისვდა აბაზის ცბიერებას და შვილის გა-
გზავნა არ უნდოდა, მაგრამ კახელებმა უთხრეს მეფეს: „თუ
შვილს არ გაუგზავნი, ქვეუნიან აგვიოხრებსო.“ მეფე დაუ-
ბუღდა: უმცროსი შვილი, თავისი დედა ქეთევანი და ნოდარ
ჯორჯაძე აბასის დასაწყენებლად გაგზავნა. — „შენი შვილის
გამდედი ხომ არა ვარ, თუ ჩემთან მეგობრობა გინდა, უფ-
როსი შვილი გამომგიგზავნე, მაშინ მოგშორდებიო.“ კახელები
არჩევით თეიმურაზმა ესეც გაგზავნა. შემდეგ აბაზმა თვი-
თონ თეიმურაზიც მოითხოვა. კახელები ესლა მისვდნენ თავის
შეტდომას.

თეიმურაზმა მოიშველა ლუარსაბი და გაამჯრა კასეთი.
აბაზმა ერთი ნაწილი ჯარი ჟალეთისკენ გაისტუმრა, მეორეთი
ვი კასეთისკენ გაემგზავრა. გზის მიჩვენებული და ბელადი იყო
სააკაძე. თეიმურაზმა ნახა საქმე წაგებული იყო, გასწია ჟალე-
თისკენ. აქ დაეცა სპარსელთ, დამარცხა ისინი, წაართვა უკუ-
ლათურნი, რაც გაჩნდათ და მოვიდა მუხრანში ლუარსაბთან.

ქართული
ნაწილობრივ

ჟღერის დამარცხებამ მეტად გააჟავრა აბაზი, რისგანაც მთელი
ჩვენი ხალხის გაწყვეტა დაიწყო. ქართველი ტყე-ღრეში მიიმაღ-
ნენ, მეფენი იმერეთში გიორგისთან გაიქცნენ. აბაზმა ქეთევანი &
იმისი შვილის-შვილის შიშის საპყრობილეში გაგზავნა, თვი-
თონ კი კასეთის და ქართლის დარბევით გამოიარა გორამდის
და იქ დადგა. დიდ-ძალი საჩუქრები აღუთქვა იმერეთის მეფეს,
თუ ის ორჯერ მეფეთ მოსტყმდა. მაგრამ გიორგიმ უარა
შეუთვალა & ქათოლიგონის მალაქიას და პატა აბაშიძის შუა-
მაგლობით ითხოვა მათი პატივება. აბაზმა უთხრა: „ლუ-
ჩსაბი მე მიყვარს და იმას სამაგალითოდ დავასაჩუქრებო,
თუ ჩემთან დაბრუნდარ, თეიმურაზი კი ჩემი საუკუნო მტე-
რიაო.“

ლუჩსაბი გამოეცხადა აბაზს. მან პატივით მიიღო იგი.
მაგრამ მალე აბაზმა მეფე ყარაიასის ტალებში სანადიროდ
წაიყვანა, ქართლში დასტოვა თავისი ჯარები გამაჰმადიანებული
იასე (იასახანის) მეფის ძის (ეს იყო თეიმურაზის ბიძა-შვილი)
წინა-მძღოლობით, კასეთი ჩააბარა ნოდარ ჯორჯაძეს & დავით
ომანის-შვილს & თვითონ კი ყარაიასიდან ლუჩსაბითურთ წავი-
და მასანდეჯანში, საცა გამაჰმადიანება უბრძანა მეფესა, მაგრამ
ლუჩსაბმა არ ირწმუნა. ამიტომ იგი გაგზავნილ იქმნა შირაზში
& იქ, დიდი ხნის პყრობილი, მოაკვლევინა (1622 წ.). ქართ-
ლის მეფედ დანიშნა დავით-ხანის მე ბაგრატ V, რომელიც
გამაჰმადიანებული სპარსეთში სცხოვრებდა.

აბაზის წასვლის სამი თვის თავზე ნოდარ ჯორჯაძემ,
დავით ომანის შვილმა და სხ. მოჰკლეს იასახანი, მოიწვიეს
თეიმურაზი და ისევ კასეთში გაამეფეს. ეს გაიგო თუ არა
აბაზმა აღი-ეყლი-ხანის წინამძღოლობით ერთი ნაწილი ჯარი
გამოგზავნა აჩაგვისკენ, რომ მას თეიმურაზისთვის შეეკრა

გზა, თვითონ კი დიდი ჯარებით კახეთისკენ წავიდა. ვერც
ესლა დაიჭირეს თეიმურაზი: ამათ დამარცხა აღი-ყული-ხანი,
წაართვა სურსათი და განდევნა საქართველოდან. მაგრამ
აბაზის მოახლეობა რომ გაიგეს, კახელნი მთებში შეიხიზნენ,
თეიმურაზი კი ეჭვსი თვის მეურობის შემდეგ კიდევ იმერეთ-
ში გაიქცა.

1617 წ. შაჰი აბაზ I შემოვიდა საქართველოში, და-
ნგრია ქალაქები, სოფლები, გაცარცვა მონასტრები და ეკლესი-
ები, დაღწა ხატები და ჯვრები; ეკლესიებიდან შეძენილი ოქ-
რო-გერცხლი მოახმარა თავის ჰარამ-ხანას. ქრისტიანნი, რომელთაც
მთაში გახიზნვა ვერ მოახერგეს, ათასობით შიგ ეკლესი-
ებში შეკრებილიყვნენ და წმ. საიდუმლო მიღებულნი ელოდნენ
თვის განსაცდელს. აბაზი უგადებდა ცეცხლს ეკლესიებს და
ხალხითურთ სწვამდა. რომ ქრისტიანთ სისხლით გული შეი-
ჯერა, აბაზმა კახეთის მმართველად დანიშნა თეიმურაზ-
ხანი, თვითონ კი დიდ-ძალი ქართველი ხალხი აჭყარა და სპარსეთ-
ში წასსხა. ზოგი მათგანი დასახლა მაზანდერანში, ზოგი სო-
რასანში. *)

აბაზ I უკანასკნელად აზრების შემდეგ ჩვენი ქვეყანა
დამოკიდებულ იქმნა სპარსეთისაგან შემდეგი პირობებით:

- 1, სჯული შეუხებლივ უნდა დარჩომილიყო.
- 2, ეკლესიები რჩებოდნენ და მეჩეთების აშენების უფლე-
ბა არა ჰქონდათ (სპარსელთ.)
- 3, მძიმე ხარჯი არ უნდა დასდებოდა საქართველოს.
- 4, მეუფედ, ქართველი სამეფო გვარადამ, უკლებლად გა-
მაჰმადიანებული უნდა ყოფილიყო. მეუფის ერთ-ერთ შვილს

*) ამ ქვეყნებში ეხლაც სცხოვრობენ მაშინდელ ქართველთ
ჩამომავალნი, რომელთაც ახსოვთ თვისი მამა-პაპეული ქვეყანა.

ქართული
ენის ინსტიტუტი

მაჰმადი უნდა ერწმუნა. იმას მამის საცოცხლეში მდივან-ბეგობა
ეძლეოდა და მამის საგვდილის შემდეგ საჩაბთველას ტახტი.

აბაზა რომ დაბრუნდა სპარსეთში და კახეთი თითქმის
უმატრონოდ დარჩა, მაშინ ლეკნი ჩამოვიდნენ დედის ტინადამ. და-
იპურეს გაღმა მხარი (უწინდელი კლისენი, აწინდელი საინგო-
ლო), მეტად მდიდარი კახეთის ნაწილი. გაიყვეს ეს ქვეყანა,
აქვე დასაწყდნენ და აიშენეს ციხეები: ჭარი, ბელაქანი, კატე-
ხი და სხ. მკვიდრი ხალხი გამაჰმადიანეს და დაარქვეს ინგი-
ლო, ესე იგი ახლად გამაჰმადიანებულა.

ამ დროს საათაბეგოში დამკვიდრნენ ოსმალნი. უკანა-
სკნელი ქრისტიანი ათაბეგი *) მანუჩარ III-მე გამაჰმადიანე-
ბულმა ზის მისმა ბექამ მოსწამლა. ბექას (თათრობაში სა-
ფარ) ებოძა საათაბეგოს ფაშობა 1624 წ.

ამ ნაირად ორმა მძლავრმა და მოსისხლე მტერმა ურ-
ჯულთ სახელმწიფოებმა იქესი მოიდგეს საჩაბთველოში: სპარ-
სელთ აღმოსავლეთის ნაწილში, ოსმალთ დასავლეთისაში.

ამ დროს იმდენი ყაზანს მანუჩარ III-მე დაუცხადეს, რომ
მანუჩარ III-მე დაუცხადეს, რომ მანუჩარ III-მე დაუცხადეს, რომ

*) საფარ ფაშამდე სამცხე-კლარჯეთის ანუ საათაბეგოს დამო-
უკიდებელნი ქრისტიანნი ათაბეგნი იყვნენ:

ყვარყვარე I 1465—1466 წ.	ყვარყვარე III 1516—1535 წ.
ბაადერი 1466—1475 წ.	ქაიხოსრო II 1535—1563 წ.
მანუჩარი I 1475—1483 წ.	ყვარყვარე IV 1563—1582 წ.
ყვარყვარე II 1483—1500 წ.	მანუჩარი II 1582—1614 წ.
ქაიხოსრო I 1500—1502 წ.	მანუჩარი III 1614—1624 წ.
მზე ქაბუკი 1502—1516 წ.	

V.

თეიმურაზ I წინაშე სულთნისა. — წამება ქეთევანისა და წვალება მეფის ძეთა. — ქართლ-კახეთის მდგომარეობა. — სიმონ II. — კახეთში ისევ თეიმურაზი გამეფდება (1623 წ.). — სიკვდილი სააკაძესი და აბაზისა. — შეერთება ქართლ-კახეთისა. — შინაური საქმეები. — მისიონერები. — თეიმურაზი; როგორც მწერალი. — დაპყრობა არაგვის პირისა. — ხოსრო მირზა ქართლის ტახტზე. — მოღვაწეობა ხოსროსი. — ოსმალთ გავლენა დასავლეთ საქართველოში. — თეიმურაზი ხელ-ანლა გამეფდება კახეთში. — ალექსანდრე III, იმერეთის მეფე. — აბაზ II. — შეერთება კახეთისა და ქართლისა. — სპარსელთ გავლენა ქართველებზე. — გამეფება ვახტანგისა.

თუმცა თავის სამეფოზე მოშორებით — გურიაში სცნოვრებდა თეიმურაზი, მაგრამ გულთ და სულთ თავის ქვეყანაში დაბრუნება და შველა უნდოდა. ამიტომ იმან მოციქული გაუგზავნა სულთანს და შემწეობა სთხოვა; სულთანმა პატივით მიიღო მოციქული, მეფე თეიმურაზს აღუთქვა შემწეობა და დროებით დანიშნა მმართველად გონიისა; აგრეთვე რამდენიმე ალაგი უბოძა საათაბეგოში. ამნაირი განკარგულება სულთანისა არ მოეწონა გურიელს, რადგან თეიმურაზისათვის ნაბოძები ადგილები მას თვითონ ეკუთვნოდა. თეიმურაზმა არ აწყენინა: 700 კაცი კახელებით ის ჩავიდა სტამბოლში მუსტაფა სულთანის წინაშე, მაგრამ ისა კიდევ შემწეობას დავიდა და ისევ გონიაში გამოგზავნა. ამ ნაირ მდგომარეობაში მან (თეიმურაზმა) 1619 წ. რუსეთის იმპერატორს მიხეილ ფეოდორის შემწეობა და შაჰ-აბასთან შუამავლობა სთხოვა.

ქართული
საქმიანობა

აბაზი უფრო გაბრაზა თეიმურაზის ამხანაგმა მოქმედებამ,
რის-გამო მეფის დედა ქეთევანი წამებულ იქმნა და მეფის პენი
ლეკანი და ალექსანდრე საჭურის ქუჩა. ამ საშინელი სასჯელი-
საგან ალექსანდრე იმავე წამს გარდაიცვალა, ლეკანი კი შეიშალა.

მაშინ, როდესაც ბუნებითი მეფე კახეთისა და ტანტალე-
ბდა და შემწყობას ითხოვდა ხან ერთისაგან, ხან მეორისაგან,
კახეთში კი იეგიქარ-ხანი ანგრეკდა და აზრებდა ქრისტიანთ
ეკლესიებს და კახეთის მიწებს უფოვდა თათრებს და მონ-
გოლებს და ასახლებდა მათ თავის გასაძლიერებლად. ამ დროს
ქართლის მეფე ბაგრატ V-ც სტანჯავდა ხალხს და აწვალებდა,
რისგამო სრულიად მოძულეებული იყო და მოკვლის შიშისა-
გამო თბილისშიაც კერ სცხოვრებდა, აჩაძვდ შოღს თბილი-
სიდან—საბარათიანოში. ბოლოს როდესაც უკანასკნელი უაძი
მოუახლოვდა, მოიწვია ეპისკოპოსი და თავისი ცოდვები შეი-
ნანა. ამ დროს აქ იყო მოლან, რომელმაც მრისხანებით შეჭ-
ხედა ეპისკოპოსს, მაგრამ მეფემ უფრო არ უგდო მაჰმადის
მოციქულს, პირველად გადიწერა და მოკვდა (1619 წ.) სოფ.
ბოლნისში. მეფეს ღირსი ცოლი ანა, მე სიმონი და ასული
ლელა.

ანა ჩამოვიდა თბილისში და მეფედ თავისი შვილი სი-
მონი გამოაცხადა, მაგრამ მოუწავდა სააკაძემ, აჩაგვის ერის-
თავმა ზურაბმა მთელი ხალხითურთ უარი ქვევს მეფობა გა-
მაჰმადიანებულის მისის შვილისა. მაგრამ აბაზმა უარჩინანის წინა-
მძღოლობით გამოგზავნა ჯარები და მათ შემწყობით ტახტზე
ავიდა სიმონ II ანუ სიმონ ხანი (1619 წ.). ამის შემდეგ
თვითონ უარჩი-ხანი კახეთისკენ წავიდა, მოტყუებით იწვევდა
კახელებს თავის კარზე და ჭხრცავდა. ამისთანა უსამართლო-
ბა კელარ აიტანა სამშობლოს მოღალატე სააკაძემ. ამან და

ზურაბმა მოჰკლეს ურჩი-ხანი და თეიქარ-ხანი, დაამარცხეს და განდევნეს კახეთიდან სპარსელთ ჯარები, და სელ-ახლა თეიმურაზი გაემეფეს (1623 წ.),

მაგრამ თითო-ორიჯა ჯერ მტრებზე გამარჯვება კელარ ჰშეკლიდა დარღვეულს სამეფოს. სააკაძემ რომ მტრები დამარცხა და განდევნა, იმას პატივის-ცემის მაგიერ დევნა დაუწყეს საქართველოს მებატონებმა, წადგან მისი გამდიერება არ უნდოდათ. ზურაბმა, რომელიც მოსისხლე მტრად შეიქმნა სააკაძესა, თეიმურაზის შემწეობით დამარცხა სააკაძე; ამის შემდეგ მოურაზმა საქართველოში ცხოვრება აღარ ინდომა: იგი წავიდა სტამბოლში, წათა სულთნის შემწეობით შემოსულიყო საქართველოში დასასჯელად თავის მტრებისა. მაგრამ მუხთაღმა სოფელმა აღარ დააწაღა, რომ შემამუღეთა სისხლი ახლად დაეღვრეკინებინა ოსმალთათვის: იგი იქვე დაღატობით მოჰკლეს (1628 წ.).

1628 წ. მოკვდა აბაზ II-ც და საქართველომ ცოტა თავისუფლად ამოისუნთქა. თეიმურაზმა დაიწყო კახეთის შენება და ქართლიდან სიმონ II-ს განძეკება მოინდომა; სურვილი ძალე აღუხდა: არაგვის ერისთავი ზურაბი, სიძე თეიმურაზისა ჭურდულად შევიდა სიმონ II ბანაკში — ცხვილფარის ციხეში (ქსანზე), მოჰკლა მეფე და მისი თავი თეიმურაზს გაუგზავნა. თეიმურაზი დაუეფენებლივ წავიდა ქართლში და დაიპყრო მისი ტახტიც; ესრე ეს ბედისგან დევნილი მეფე მეორედ გახდა მეფედ ქართლ-კახეთისა (1629 წ.).

პირველი საქმე თეიმურაზისა იყო თავის სიმის ზურაბის მოკვლა, წადგან ამ ძლიერი ჯ დაუნდობელი *) კაცისა ეში-

*) ზურაბის ერისთავობის დრო ასრე გამოუჩანავს ხალხს: „ზურაბ ერისთავის დროსაო, სისხლის წვიმების დროსაო.“

საქართველოს
განმანათლებლო
მინისტრო

ნოდა. ამის შემდეგ მან დაიწყო ეკლესიების შენება და ქრისტიანობის გავრცელება. მართლ-მადიდებელ მჭადებლებთან ერთად მან ნება მისცა კათოლიკეთ მჭადებლებსაც, რომელნიც საქართველოში მოვიდნენ საკათოლიკო ეკლესიის დასამკვიდრებლად. მათი წინამძღვარი იყო ავიატაბოლისა. მართლაც მალე ჩვენში იყეს მოიდგეს ამ მისიონერებმა და თავის სკულის გასავრცელებლად ამოიწიეს თბილისი, გორი, ქუთაისი და სხ. მათ მჭადებებს უფრო წამატება ჰქონდა საათაბეგოში, სადა მცხოვრებნი ათასობით გადადიოდნენ პაპისკენ. ამ ნაირად იყეს მოიდგა საქართველოში საკათოლიკო ეკლესიამ და ეხლა მისნი შვილნი ათი-ათასობით ითვლებიან ჩვენ-ქვეყანაში.

იმერეთში ამ დროს სუფევდა განხეთქილება: დადიანი ებრძოდა მეფე გიორგის. ამან თავის გასმდიერებლად თავის შვილს ალექსანდრეს შერთო თეიმურაზის ასული, ანატოლის ერისთვის ზურაბის ქვრივი დარეჯანი. მაგრამ ამ ნათესაობამ ვერ უშველა მას. ლევან დადიანმა დაამარცხა იგი და ბევრი დიდებულნი ტყვე ჰყო. ამის შემდეგ ლევანმა დატყვევა თავისი სამე სამონი, გურიის მმართველი, რომელსაც (სიმონს) თავისი მამა მოკლა, თვალები დასთხარა, გურიის მმართველად დასვა ქაიხოსრო კასთანგის ძე და სამეგრელოში დაბრუნდა. თეიმურაზი შინაური საქმეების გამო ვერ ჰშველოდა თავის სამეს, იმერეთის მეფეს.

თუმცა მთელი სიცოცხლე თეიმურაზმა ბრძოლაში განატარა, მაგრამ მაინც ის სამწერლო ასპარეზულად მოღვაწეობდა. მისგან დაგვრჩა: „მირიანი“ და „ლეილიანი“, „ვარდ-ბუღბულიანი“, „სიყვარული იოსებისა და ზაფხისისა“ და სხვ.

ამ ნაირად თითქმის კალმით ხელში ებრძოდა იგი თავის მტრებს. ქართლ-კახეთის ჯარებით მან აიკლო ულუწო-

ზოგის ხალხი, რომელიც არბევდა და მოსვენებას არ აძლევდა
კახეთს; მეძრე დაიპყრო არაზის ნაპირები: ყარაზი, ყარაზი;
კახეთის მმართველი ბეგლარ-ბეგი დავით უნდილაძე თავის ხალ-
ხით გადმოიყვანა და იორის ნაპირებზე დასახლდა. თეიმურა-
ზის საჭტოელმა გაბრახა სპარსეთის შაჰი სეფი, რომელმაც
თავის სპასალარი როსტომ სააკაძე (ეს იყო ძე მოურავის
სააკაძისა) გამოგზავნა ქართველებზე, მაგრამ იგი დამარცხებუ-
ლი იქმნა; შაჰმა მეორეთ გამოგზავნა ჯარები ჭ მასთან ერთად
ხოსრო მირზა (როსტომი), ძე დავით-ხანისა, რომელმაც მი-
სცა ქართლის ტახტი. თეიმურაზს უბრძოლველად ტახტის და-
თობა არ უნდოდა, მაგრამ როდესაც ბატონიშვილებმა, ერის-
თაგებმა და კახთანგ მუსრან-ბატონმა დასტოვეს მეფე და
ხოსრო-მიწისიკენ გადავიდნენ, მაშინ მეფე იძულებულ იქმნა
განშორებოდა ქართლს და იმერეთში შეეფარებინა თავი. ამ
ნაირად ხოსრო-მიწზა ანუ როსტომ I 1634 წ. აღიარებულ
იქმნა ქართლის მეფედ, კახეთი კი მიეცა სელიმ-ხანს (1634 წ.)
როსტომი თუმცა ტახტზე მოსუცებული (68 წ.) ავი-
და, მაგრამ მეტად მსხე იყო. მან გაამაგრა გორი, სურამი,
თბილისს ციხე შემოაგდო ჭ მცხეთის ციხეც შეაკეთა. უკვე
ქალაქებში სპარსული ჯარები ჩაუენა. თუმცა იგი მაჰმადიანი
იყო, მაგრამ ქრისტიანებს სრულიადც არ სდევნიდა, პირ-
იქით აშენებდა ეკლესიებს და ხელს უწყობდა ჩვენი სამღვდე-
ლოების განათლებას.

როსტომის დროს მთელი საქართველო გაიყო ორად:
შიათვისა სპარსეთის შაჰმა სეფიმ: ერევანი, ქართლი, კახე-
თი და ქურთისტანის ერთი ნაწილი; ოსმალეთის სულთანმა
აჰმად IV მთელი დასავლეთი საქართველო, საათაბეგო და
ქურთისტანის მეორე ნაწილი. ეს მოხდა 1636 წ.

ამის შემდეგ ოსმალები ბეჭითად შეუდგნენ მატყადას-
ბის გაერცვლებას. აფხაზეთში და საათაბეგოში შემოვიდა მატ-
ყადასობა. მოხსატრები და ეკლესიები ნელა-ნელა დაიხურნენ.
იქაუნი ეპისკოპოსისი და მღვდლები გადავიდნენ ქართლ-კახეთ-
იმერეთში. საეკლესიო მიწა-წყალი მატყადასით დაისაკუთრეს.
სათაბეგოს მმართველის ასლან-ფაშის დროს (1654—1679
წ.) თავად-აზნაურობას ჩამოხდა თავისი ნამდვილი ღირსება და
ბეგებად, ალებად აღიარებულ იქმნენ. ვინც არ დაემორჩილნენ
ამ წეს-წყობილებას ქართლ-კახეთ-იმერეთში გადასახლდნენ.

როსტომი და სელაიმ-ხანი დიდ-ხანს არ იყვნენ მშვი-
დობიანად: მათ ძალი დაუფთხო თეიმურაზმა. იმან მოიმხრო
ქათოლიკოზი დომენტი და არაგვის ერისთავი დათუნა და
მათ შემწყობით ტახტის დაბრუნება მოინდომა, მაგრამ რო-
სტომმა ეს გაიგო, დაღუპა დათუნა და დომენტი. ახალმა
არაგვის ერისთავმა ზაალმა და თეიმურაზმა რა ნახეს სიძლიე-
რე როსტომისა, გადავიდნენ კახეთში, დაეცნენ სელაიმ-ხანს,
დახრცეს მისი ჯარები და სელაიმი განდევნეს. ამ ნაიწად თეი-
მურაზი კიდევ გაბეჟდა კახეთში (1636 წ.).

როსტომმა იმერეთის მეფის გიორგი III დამცირება
მოინდომა, რადგან ეშინოდა, რომ ის არ მიმხრობოდა თავის
სიძემკს — თეიმურაზს. ამიტომ ლევან დადიანის მხარე დაიჭი-
რა. თუმცა თვითონ მოსუცებულ იყო, მაგრამ შეირთო ასუ-
ლი ლევანისა, სიმონ გურიელის ქვრივი; მემკრე დადიანი წას-
ხსნება გიორგი მეფეს. მეფე დამარცხდა ერთ ბრძოლაში და
დატყვევებულ იქმნა. ამისთანა მდგომარეობაში იგი მოკვდა
(1639 წ.), გაბეჟდა ალექსანდრე III, რომელსაც არ შეურიგდა
დადიანი: ეცემოდა იმერლებს, ატყვევებდა და სტანჯავდა. თეი-
მურაზი და როსტომი მუდამ ბრძოლაში იყვნენ.

ერსულ თეიმურაზი აჯანყებული დადოელების დასაშლად
დებლად წავიდა დიდოეთში. ამით ისარგებლა რუსტომმა,
შევიდა კახეთში, დაამარცხა კახელები, მაგრამ საჩქაროდ დაბ-
რუნებული თეიმურაზისაგან იძლია მალაჩოში. რუსტომი თბი-
ლისში გაიქცა.

1642 წ. სპარსეთის ტახტზე ავიდა აბაზ II მამის სე-
ფის სიკვდილის შემდეგ. მან უბრძანა რუსტომს კახეთში
სპარსელთ უფლება აღედგინა. ამიტომ ყოვლის მხრით შეი-
წროებული თეიმურაზი (მის მტრები იყვნენ: რუსტომი, ლე-
კები და სპარსელები) მიიქცა რუსეთის ხელმწიფის ალექსი მი-
ხეილის ძისადმი და შემწეობა სთხოვა, მაგრამ შემწეობის მა-
გიერ რუსეთში მიწვევა მოუვიდა.

1648 წ. ქართლის ჯარები კახთანგ მუხრან-ბატონის
წინამძღოლობით შევიდნენ კახეთში და თეიმურაზის ჯარზე
გაიმარჯვეს. მოჰკლეს მეფის ძე დავითი, თეიმურაზი კი გა-
იქცა იმერეთში. კახეთი დაუფრობილ და ქართლთან შეერთე-
ბულ იქმნა (1648 წ.).

1653 წ. თეიმურაზმა რუსეთის ხელმწიფეს კიდეც მოცი-
ქული გაუგზავნა და სთხოვა ზარბაზნები და 6000 კაცი,
მაგრამ შემწეობა მაინც არ მოუვიდა. ბოლოს თვითონ 1656
წ. რაჭიდან, დიგორიდან, საჩუქრად წავიდა თერქში, იქი-
დან აშტარხანში და მოსკოვში. მაგრამ შინაური საქმეებისა-
განა რუსეთის ხელმწიფემ შემწეობა კერ მასცა, ამიტომ თეი-
მურაზი ისევ იმერეთში დაბრუნდა.

ამ ნაირად ქართლ-კახეთი დაჩნა რუსტომს, რომლის
მეფობის განმავლობაში (1634—1658 წ.) ქართველთ ცხოვ-

საქართველოს
მეცნიერებათა
აкадеმიის
გამომცემი

რებას ღრმად დაეტყო სპარსეთი გავლენა. ჩვენში გავრცელდა დიდი გამაჰმადიანებული წრე, რომელიც აღიზარდა სპარსეთში და იქიდან გადმოიწერა და სამშობლო ქვეყანაში ადრამინა სპარსეთი ზნე, ჩვეულებანი, ადგომ-დაჯდომა და სხ. ყველა თანამდებობას სპარსული სახელ-წოდება დაეკმაყოფილებოდა და უოკულ გვარი შექცევა საზითა, დაირითა, ზურ-ნითა, დაფითა, ნაღრითა სპარსულ გემოვნებაზე შემოვიდა; უწინდელი ჩვენი სამუსიკო საკრავები: ჩანგი, ებანი, წინწილი ხმარებიდამ გავიდგენ; ქართული ბუნებრივი საცმელიც შეიცვალა სპარსულზე; სასლების შენებაც სპარსულებრივად დაიწყო; სკამებზე ჯდომა დაიწყო, პირიქით სპარსულები მოკრებით ჯდომა შემოვიდა. სპარსული გავლენა აგრეთვე ღრმად დაეტყო ჩვენს მწერლობას, რომელიც მხოლოდ მით გაიჩნეოდა სპარსულიდამ, რომ ენა ქართული იყო, თორემ შინაარსი და სხვ. სულ სპარსული იყო.

თუმცა სპარსული გავლენა იყო, მაგრამ მანცა რომსტომი დაუღალავად აშენებდა თავის სამეფოს. ხალხი მშვიდობიანად იყო; მას აღარავინ აწვალებდა. ამიტომ მინდორ-ველნი, ბაღებ-ვენახები კარგად შემუშავებული იყვნენ. ქალაქებში ააშენეს მრავალი სახლები. თვით რომსტომმა სიონის სობორის დაადგა მშვენიერი გუმბათი, მტკვარზე და ქციაზე (ხრამი) მაგარი ხიდები გააკეთა, გაამაგრა კოჭორი, ციხე შემოავლო გორს და თბილისში, სხვათა შორის, ააშენა მშვენიერი და დიდი სასახლე.

რომსტომი მოკვდა 92 წლისა (1658 წ.) და რადგან მეფის გვარეულობაში პირ-და-პირი ჩამომავალი არ იყო, ამიტომ აბაზ II ნება დართვით საქართველოს ტახტზე რომსტომის სურვილისამებრ 1657 წ. ადვილად გამაჰმადიანებული ვახ-

თანგი (შაჰ-ნაზი), მუსრან-ბატონი ბაგრატონი *), კასეთის მმართველად კი დაინიშნა ისევ სელიმ-ხანი, რომელმაც ერწო-თიანეთი მისცა არაგვის ერისთავს შალვს, თვითონ კი სცხოვრებდა უაჭაღაში და მანქადიანთ უყოფდა ქრისტიანთ მიწებს. ეს მოსულნი ანგრევდნენ ქრისტიანთ ეკლესიებს და სტანჯავდნენ ხალხს. ამიტომ შალვა შეჰუაჩა თუშნი, ფშავნი, სეგსუჩნი, მოიშველა ქსნის ერისთავი შალვა, მისი ძმა ელიზბა-ჩი და ბიძინა ჩოლაყა-შვილები, დაეცა ურჯულაებს, ამოსწვიტა ისინი ბაქტრიანში და აღაკურდში. სელიმ-ხანი გაიქცა (1659 წ.), კასეთის მმართველად კი გასდა მურთუზ-ალი ხანი.

VI.

ვანთანგი V.—საქმენი იმერეთში.—ბაგრატ IV.—დარეჯანი.—
ვანთანგი იმერეთში.—1661 წ. არჩილი დაიქერს იმერეთის ტანტს.—თეიმურაზი I და არჩილი სპარსეთში.—სიკვდილი თეიმურაზისა.—არჩილი ანუ შაჰ-ნაზარალი-ხანი, მეფე კახეთისა.—მოღვაწეობა არჩილისა.—საათაბეგოს-ფაშა იმერეთში.—ბერი დიმიტრი იმერეთის ტანტზე.—კახეთის მეფე არჩილი იმერეთის მეფედ.—ერეკლე I კახეთის ტანტზე.—ვანთანგი სპარსეთში კვდება.—გიორგი X ქართლის ტანტზე.—კახეთის მმართველი ბექან-ხანი.—არჩილი უტანტოდ დარჩება.

ვანთანგი V მსნე და მოუღალავი კაცი იყო. იგი გამაჰ-მადიანდა და გამეფდა. გულში ისევ ქრისტიანი იყო და ქრი-

*) ვანთანგი იყო ძე თეიმურაზ მუსრან-ბატონისა, თეიმურაზი იყო ძე ვანთანგისა, ვანთანგი—ბაგრატისა, ბაგრატი კი ძე ქართლის მეფის კოსტანტინესი.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

სტიანთ ჰეგელადა და შემწეობას აძლევდა. წინა-სახეში წამ-
ხდარი წიგნობა საქართველოს დადებული მან წამდენად ჰეგელ-
მოსპო; აგრეთვე განასწავლა და გაამაგრა ქალაქები და ციხეები, მაგ.
თრიალეთი, ტაშირი, აბოცა და მრ. სს. საქათლოეო ტანტზე
დასვა განათლებული და კეთილ-სინდისიერი დომენტი, რომ-
ელმაც აღაშენა და განასწავლა ბევრი მონასტრები, ეკლესიები
და სამღვდელთა განამსწავლა. თვით მეფემ შეიერთა ცოლად
როსტომ მეფის ქვრივი მარიაში, თუმცა პირველის ისევე ცო-
ცხალი ცოლისაგან ჰქონდა: არჩილი, გიორგი, ლევანი, ლუარ-
საბი, ალექსანდრე, სოლომონი, ანნა და თამარი. მარიაში უფ-
რო იმიტომ შეიერთა, რომ მას დიდი გავლენა ჰქონდა ქარ-
თლში. ანაგვის ერისთავმა შაჰმა წინააღმდეგობა გაუწია ვა-
ხთანგს: ის და მისი გამეფება უგანონოდ იცნო. ამის გამო
შაჰი დასჯილ იქმნა სიკვდილით და ერისთავობა ებოძა ოთარს,
შაჰის ნათესავს. თავის გასამდივრებლად ასული თვისი
ანნა მიათხოვა აბაზ II-ს. უკელა ამით ვახთანგმა მოიხვეჭა
დიდი გავლენა ანა თუ ქართლში, ანამედ კახეთშიაც, რომლის
მმართველი იმ დროს იყო მურთუზ-აღა-სანი.

იმერეთის სამეფო ამავე დროს იწიწნებოდა ლევან და-
დიანისაგან და რადგან ალექსანდრეს სსვა ღონისძიება ანა ჰქონდა
მტრების მოსაგვრებლად, იმიტომ ხლსია ჯათარძე მოციქულად
გაგზავნა რუსეთში და ალექსი მიხეილიჩისაგან შემწეობა ითხო-
ვა. 1650 წ. რუსის მეფის მოციქულნი ნიკიფორე პავლოვიჩი
და ალექსი ივანიჩი მოვიდნენ რაჭაში, მეფეს დიდი საჩუქრები
მოუტანეს და თავის მეფის შემწეობა და მთავრობა აღუთქვეს.

აღთქმული შემწეობის იმედით ალექსანდრეს ძამ მამუკამ
დაიწყო ომი დადიანთან; წამდენიმეჯერ კედც გაიმარჯვა,
მაგრამ ერთ ბრძოლაში დამარცდა და დატყვევდ იქმნა. ლე-

განმა გამოსთხარა თვალები და ცახეში საგვდილამდის შეინანა.

ლეკან დადიანს ცოლად ჰყვანდა მშვენიერი ასული ფსახეთის მთავრისა. იმაზედ ცუდი ხმები დადიანდენ ხალხში. ამიტომ ლეკანმა იგი მოჰკლა ჭ წაართო ცოლი დაწყვანი თავის ბიძას ჭ თვითონ შეირთო; რაი შეილი პირველის ცოლისაგან მოჰსწამლა. ამ უღვთო საქციელმა ალელვა ფსახეთის მთავარი, რომელსაც საგვდილამდის ბრძოლა არ შეუწყვეტია; აგრეთვე ბიძა მისი გიორგი, რომელიც ლეკანთან ბრძოლაში მოკვდა. ბოლოს ძმამ იოსებმა განიზრახა ლეკანის მოკვლა, მაგრამ ამისთვის თვალები გამოსთხარეს და ცახეში პერობილი მოკვდა. ლეკანიც ამის შემდეგ მალე გარდაიცვალა.

სამეგრელოში ჩამოვარდა განსუთქილება: ხალხი გაიფორმრ მოპირდაპირე ბანაკად: ერთს გამოთავრება უნდოდა ლეკანის ძმის ლიპარიტისა, მეორეს (დაწყვანის მომხრეთ) ვამეყისა, დაწყვანის და მის პირველი ქმრის შეილისა. ამ უწყსოებით ისარგებლა იმერეთის მეფემ ალექსანდრემ, შევიდა სამეგრელოში, დაიპყრო იგი, წაართვა ლეკანისაგან იმერეთში მოხვეჭილი სიმდიდრე, დადიანობა ვამეყს მისცა და იმერეთში დაბრუნდა.

წყენიანებული ლიპარიტ დადიანი გაიქცა ხალ-ცახეში და როსტომ ფაშისაგან ითხოვა შემწეობა. როსტომმა გამოაფორმა ჯარები, რომელთაც მიემხრო ქაიხოსრო გურიელი, ჭილაძენი და მიქელაძენი. 1658 წ. სოფ. ბანძასთან ალექსანდრემ დამარცხა ესენი, ბევრნიც დაატყვევა. სამეგრელოში ისევ ვამეყი დარჩა. ლიპარიტი ჭ გურიელი ოსმალეთში გაიქცნენ ჭ იქ დაისოცნენ. გურიის მმართველად დაინაშნა სიმონის ძე დიმიტრი. თვითონ ალექსანდრეც მალე მოკვდა (1660 წ.); მის პირველი ცოლისაგან, რომელსაც გაეყარა, ჰყვანდა 14 წ. ძე

ბაგრატ I და ერთი სული. ბაგრატ IV მამის საკვდილის შემდეგ გამეფდა (1661 წ.); მეორე ცოლისაგან დარეჯანისაგან (ეს იყო ასული თეიმურაზისა, ქვეყნი არაგვის ერისთვის ზუგდიდისა) მეფეს აღექსანდრეს არა დარჩნა რა.

გამეფდა თუ არა ბაგრატ I, დარეჯანს თეიმურაზი მოუვიდა გათხოვება თავის გერ შვილზე, ბაგრატზე. სურვილი გამოუცხადა ახალ-გაზდა მეფეს, მაგრამ მან უარ ჰყო. მაშინ ცბიერმა ამა დედა-კაცმა, რომ გაჟღენთა არ დარეჯანს იმერეთში და სამეფო ტახტს არ მოშორებოდა, ბაგრატს შერთო თავისი ნათესავი ნესტან დარეჯანი. მის სამწესწეროდ ამის შემდეგაც იმერეთის დიდებულთა არ მიუშვეს დარეჯანი სამეფო საქმეებისადმი და ტახტს განაშორეს. ამით გაცხადებული დარეჯანი შეიპყრობს მეფეს, დაამწყვდევს ქუთაისის ციხეში, რვა თვის ვეჯდამ დაწერილს მეფეს წაართმევს ცოლს, თვალებს გამომსხრის, თვითონ კი გათხოვდება ერთ იქაურ თავად-ვასთანზე, რომელსაც მეფედ იმერეთისა აკურთხებს. იმერთა თავადნი და დიდებულნი მეტად გაბრაზდებიან და წინააღმდეგ ამ უღმერთო დედა-კაცისა მოიწვევენ იქაურ მთავრებს.

ვამეყ დადიანი შირველი შემოვიდა იმერეთში. დარეჯანი მეფითურთ ჩაიკეტა ქუთაისის ციხეში, რომელიც დიდი ხნის შემდეგ მოტუყებით აღებულ იქმნა. ვასთანგს თვალები დასთხარეს, დარეჯანი ნესტან-დარეჯანითურთ გაიქცა ახალ-ციხეში შემწეობის სათხოვნელად. მეგრელებმა აღაოხრეს იმერეთი და დიდ-ძალი ალაფი წაიღეს. ვამეყმა იმერეთში ისევ ბრძა ბაგრატ II გამეფა.

ამ ზრუნულობის დასაწყისებელად და ამაჟამად ვამეყის დასასჯელად ვასთანგი V ქართლის მეფე შევიდა იმერეთში, დაიჭირა სვირი, კაცნი და სკანდეს; მას მიემხრნენ: იმერეთის ხალხი

და ლეჩხუმის მმართველი ლაშის შვილი ხოსია. სკანდუში იყო მოსუცებუდი და გადარიბებული მეფედ უფილი თეიმურაზი, რომელიც კასთანგმა თბილისში გაისტუმრა, შემდეგ დაეცა ქუთაისს, აიღო ისა და დატევეკა ბრძა მეფენი: ბაგრატ IV და კასთანგი. შემდეგ დაიპყრო სამეგრელო, რომლის მთავრად დანიშნა ლევან III (ლევან II შვილის-შვილი) და შეჭრით მას თავის ნათესავი თამარი. შარვაშიძემაც მოაჩივლა გამორეცხადა. კამევი გაიქცა სვანეთში, საცა სვანებმა თავი მოსტყეს და კასთანგ V მოართვეს; გურიელიც დამოაჩივლა ამ მეფეს. ამ ნაიხად კასთანგ V დაიმოაჩილა მთელი ლიხს იქითი ქვეყნები, იმერეთში გაამეფა თავისი 14 წ. შვილი არჩილი; თვითონ კი, სსკათა შოაჩის, რაი ბრძა მეფენი წამოიყვანა და თბილისში მოვიდა.

კასთანგ V თუმცა ასრე სამაგალითოდ დასრულა საქმენი და ქართლს მთელი დასავლეთი იმერეთი დაუკავშირა, მაგრამ, სამწუხაროდ, დიდ-ხანს არ გაგრძელდა ამ ნაიხი მდგომარეობა: იმერლები არ ემოაჩილებოდნენ არჩილს და კასთანგს, როგორც მეფეს, უარ ქუთუდნენ. მათ ახალ-ციხის ფაშის დასმარებით სთხოვეს სულთანს, რომ განეძევა არჩილი და თვითონ დაეპყრო იმერეთი. სულთანმა სპარსეთის შაჰს მოაგონა 1635 წ. პირობანი შესახებ საქართველოსი და სპარსეთის შაჰმა ამის გამო უბრძანა კასთანგს გადაეყენებინა არჩილი და იმერეთის სამეფო კანონიერა მეფისთვის მიეტა. კასთანგმა არჩილი თეიმურაზთან ერთად სპარსეთში შაჰთან გაგზავნა; იმერეთის ტახტი კი ისევ ბაგრატ IV ბრძის დაუბრუნა.

სპარსეთში არჩილმა სასაღსოდ უარ ქუთ ქრისტიანობა და გამაჰმადიანდა, სახელად დაერქო შაჰ-ნაზარალი-ხანი და, როდესაც კახეთის მმართველი მურთუზ-ალი-ხანი მოკვდა, და-

ნიშნულ იქმნა კასეთის მეფედ (1664 წ.). თეიმურაზმა კი არ მიიღო მამუდიანობა, ამისგანაც ასტრახანში დაამწყვდიეს და იქვე საპყრობილეში გარდაიცვალა. შაჰის ნება დართვით გვამი მისი წამოიღეს კასეთში და ალავერდის სობორში 1664 წ. დასაფლავეს.

1664 წ. აჩილი აღვიდა კასეთის ტახტზე. მის ვაჟ-კაცურმა შესედეულებმა, ტანადობამ და სულის ძალად თავისუბებმა პირველსავე ხანში ხალხის გული მოიგო; იგი მამაცურად და გამჭრიახად ქმრთავდა თავის სამეფოს და მისმა მკლავის სიძლიერემ ძალე დააშინა განუბიჯებელი ლეკნი, რომელნიც ამიერიდგან ველარ ბედავდნენ კასეთში შემოსვლას. აჩილი შევიდა დღისტანში, პირველ დანტა იქაური სიმაგრენი, მრავალი ხალხი ტყვე ჰყო და მრავალიც დახოცა. შაჰს მოსწონდა ყოფა-ქცევა აჩილისა და ამით გამსწიკებული მეფე მშვიდობიანად აშენებდა თავის სამეფოს. გრემიდა მან ტახტი თელავში გადმოიტანა. აქვე ააშენა სასახლე, ეკლესია და განუწყისა მათ ეპისკოპოსი. თავის მოღვაწეობა მწერლობასაც არ მოაკლო. იმან ზედ-მიწევნით იცოდა სამღვთო წერილი. პირველად მან შეაგროვა დაბადება. რადგან ქართულ ენაზე ისრაჲელის და მკაბელთა წიგნი კერძოა, ამიტომ მან თვითონ ბერძნულიდან გადმოსთარგმნა. მისი თხზულება „აჩილიანი“ გვიმტეიცებს, რომ მეფე აჩილმა კარგად და დაწვრილებით იცოდა მწერლობა და ისტორია საქართველოსი. ერთის საიტუვით როგორც მამა (ვასთანგი) ისე ძე (აჩილი) მხოლოდ გარეგნობით იყვნენ მამუდიანნი; ნამდვილად კი ისინი ქრისტიანთ მთარგმნენი, გულ-კეთილნი, სიძნითის-მოყვარენი, გლახაკთა და უბედურთა შემწე და პატრონნი იყვნენ.

მასინ რადესაც ქართლ-კახეთის სამეფონი მშვიდობიანობით სტეპებოდნენ, იმერეთი და სხვა სამთავროები საშინელ მდგომარეობაში იყვნენ. უნიჭო და უთვალეო ბაგრატ IV სიუსტის გამო მთავრები აბეკდნენ ერთმანეთს, დიდებულნი და თავადნი ეცემოდნენ უღონო სალხს, სტარცვავდნენ, ატუკვებდნენ ცალ-შვილს, ერთმანეთს და ჭეიდიდნენ *); ზოგიერთნი იქმდის გაძლიერდნენ, რომ ქვეყნის გაუიჯვაც დაიწყეს, მაგ. ხოსია ჩხეიკემ ოსმალებს მიჰყიდა ქუთაისის ციხე (1666 წ.). მაგრამ ყველაზე თავ-გასუფი იყო ლეკან დადიანი, რომელიც ყოველს უსამართლობას იდენდა და საშინლად აწუხებდა იმერეთს. ერთს ბრძოლაში მას ბედმა უღალატა. იმერლებმა დაამარცხეს, დაატყვევეს და მინამ არ გაუშვეს ტყვეობიდან სინამ თავისი მშვენიერი მეუღლე არ დაუთმო იმერეთის მეფეს და არ შეირთო მასი და, გოგიაძეს ქვრივი.

შემდეგ ამისა გარყვნილმა დარეჯანმა მოტყუებით გორის ციხიდან განათავისუფლა ტყვედ ქმნილი თავისი ქმარი ვახტანგი და ასალ-ციხის ფაშის დახმარებით დაიპყრო იმერეთის ტახტი. ფაშამ საშინლად აღაოხრა იმერეთი, ბაგრატ IV ძლივს გაიქცა და შეეფარა ვახტანგ V. დარეჯანმა გი დაიწყო ბატონობა. იმან დევნა დაუწყო სამღვდელოებს, ზოგიერთ დაიღებულთ, რომელთაც წინათ უღალატეს. მაგრამ ეს დევნა

*) შარდენი ამბობს, რომ 25—40 წ. კაცს ჭეიდიდნენ 15 ფრანციცულ ვაჟად (ერთი ვაჟი—70 კაპ.); 40 წ. მოხუცს 8—10 ვაჟად; ქალებს 13—18 წ. 20 ვაჟად; დედა-კაცებს 12 ვაჟად; ყრმებს 3 და 4 ვაჟად. სტამბოლში, ალექსანდრიაში ქაირში და სხ. ერთი ორად და სამად ძვირად იყიდებოდნენო. გარდა ამისა ოსმალების იმერეთი ყოველ წლივ ხარჯად აძლევდა 80 ქალს და ვაჟს, გურია 46, სამეგრელო 60,000 საჟ. ადგილობრივ ტილოს.

ძვირად დაუჯდა უბედურს. სოსია ლაშხის შვილმა, რომელიც
ძუძუ მოწოვებით იშვილობილა დარეჯანმა, ხანჯლით გამო-
ფაშა იგი (დარეჯანი.) შემდეგ იმავე წელს (1668 წ.)
კასთანგიც მოკლეს.

ამ უწყსოების მოსასშობლად ახალ-ციხის ფაშა სწრაფად
წამოვიდა იმერეთში, აიღო ქუთაისი და გაამეფა გურიის
მმართველი დიმიტრი-ბერი.

წავიდნენ თუ არა ოსმალნი იმერეთიდან, იმერლებმა
სთხოვეს კასთანგ V გამოეგზავნა იმერეთში სამეფო ტახტზე
ბაგრატ IV, კასთანგმაც 1669 წ. გაისტუმრა იგი. დიმიტრი-
ბერი ისევ გურიაში წავიდა.

მაგრამ ბაგრატის ბედის ჩაწხა სულ უფრო ტრიალუ-
ბდა. მან არ იცოდა რა იყო მშვიდობიანობა. კიდევ აუჯან-
ყდნენ ზოგიერთნი. მოთავედ იყო სესნია ჩხეიძე და ლევან
დადიანი, რომელთაც მოინდომეს ბაგრატის განძევება იმე-
რეთიდან. ბაგრატმა ბრძოლა დაიწყო და თავის მტრები და-
მარცხა (1671 წ.) და (კითომ) სამეფოში მშვიდობიანობის
ჩამოსაგდებად ქუთაისის ციხეში ოსმალთა ჯარი ჩააყენა.

აბაზ II სიკვდილის შემდეგ (1667 წ.) მისი შვილი
სულეიმანი რომ ავიდა ტახტზე, მან მოინდომა კასთანგის
დასუსტება, ამიტომ სხვა რომ კერაფერით ვერ აისრულა წა-
დილი, რუსეთიდან ერეკლე (ძე დავითისა, მისა თეიმურაზისა)
გამოიწერა და სამეფო გვარში ჩხუბის ჩამოგდება მიანდო.
ერეკლე მოვიდა თუშეთში. არჩილმა მოიწვია ის თავისთან, მე-
გობრულად გაუმასპინძლა და თავის კაცებით სპარსეთში გაი-
სტუმრა. მაგრამ მალე შემდეგ ამისა კახელებმა აოხრების ში-
შისაგამო სთხოვეს არჩილს ტახტი დაეთმო ერეკლესთვის ჭ-
თვითონ იმერეთის ტახტი დაეპყრო. არჩილიც, გამოცდილი

მამის კასთანგის დაუკითხავად, დაჭეზულად და წავიდა სხალ-
ცისეში და ფაშის და დადიანის შემწეობით შევიდა იმერეთში.
იმერლები, შეწუხებული მარადის შოგოთისაგან, განუდგნენ
თავის სუსტს მეფეს და მიემხრნენ აჩილს, რომელიც ქუთაის-
ში შევიდა და ხელ-ახლა აღიარებულ იქმნა მეფედ. ბაგრატი
გაიქცა მთებში, მისი ცოლი თამარი კი წაყვანილ იქმნა და-
დიანისაგან.

კასეთის მეფედ დანიშნა (სულეიმანმა) ერეკლე, სოლო-
წინადაკე უბრძანა მანქანდობის მიღება. კასთანგს კი რაღაც მი-
ზეზები მოუგონა და ისპაჰანში გაიწერა. კასთანგმა ქართლ-
კასეთის მმართველად დასვა თავისი შვილი გიორგი, თვითონ
კი გაემგზავრა ისპაჰანში, მაგრამ გზაზედვე მოკვდა (1675 წ.)

მამის სიკვდილით ისარგებლა აჩილმა, შემოვიდა ქართლ-
ში და ტახტის დაჭერა მოინდომა. მაგრამ სულეიმანმა ქარ-
თლის მეფედ დანიშნა გიორგი ანუ გურგენ-ხანი (1676 წ.)
და რადგან ერეკლეს ჯერ ქრისტიანობა არ დაეტოვა, ამიტომ
კასეთის მმართველად დანიშნულ იქმნა სპარსელი ბეჟან-ხანი,
კაცი უდიერი და მტარვალნი ხალხისა. ეს მოვიდა ყარაღაჟში
(1677 წ.), აჩილი კი ისევ იმერეთში დაბრუნდა. მაგრამ
გიორგი გურიელმა აწმარუმის სერასქარის და ახალ-ციხის
ფაშის დახმარებით აჩილი იმერეთიდან განდევნა.

VII.

არჩილი რუსეთში მიდის.—ლიხს იქითი ქვეყნების მდგომარეობა.—იმერეთში გამეფდება ალექსანდრე IV.—არჩილი ოსეთში.—ერეკლე ანუ ნაზარ-ალი-ხანი ქართლის ტახტზე. არჩილი დაიპყრობს იმერეთის ტახტს.—გურგენ-ხანი ისევ ქართლის მეფედ.—1691 წ. ოსმალნი დაანგრევნ ქუთაისის ღვთის-მშობლის დიდს სობოროს.—დახრჩობა იმერეთის მეფის ალექსანდრესი.—არჩილის სიკვდილი.—არეულობა იმერეთში.—იქ სიმონის შემდეგ გამეფდება მამია გურიელი, იმის შემდეგ გიორგი აბაშიძე (1701 წ.)—დამორჩილება შარვაშიძესი.—გამეფება გიორგი VI და არეულობა იმერეთში.—ქართლში გამეფდება ვახტანგ VI.—გამოცემა კანონებისა და სხ. მოღვაწეობა მისი.—იმამ-ყული-ხანი კახეთის მეფედ.—ლეკების მოძრაობა.—თეიმურაზი გამეფდება კახეთში.—ქართლში სიმონი.—ალი-ყული-ხანი (იესე) ქართლში.—ბაქარი ქართლის მეფედ.—სპარსეთიდან დაბრუნდება ვახტანგ VI.—ლეკებთან საბრძოლველად მომზადება.

მეფე არჩილი ქართლში სცხოვრებდა და გულის ტკივილით უეწრებდა. ბექან-ხანისაგან კახელების უღმერთო წაქაზებას. ლეკთ და თათართ მან მისცა ყოველ გვარი თავისუფლება: აგინი უშიშრად შემოდიოდნენ კახეთში, ჭხადვდნენ, აწბეკდნენ ქვეყანას და ალაფით და ტყვეებით ბრუნდებოდნენ თავის მთებში. თუ კი ქრისტიანს მოეკლა თათარი ან ლეკი, იმას ბექანა თავს სცემდა. არჩილმა გელარ მოითმინა და კახეთის განთავისუფლება მოინდომა, მაგრამ სპარსელთ გაუგეს და შაჰის ბრძანებისა მეტრ გურგენ ხანისაგან იგი განიდევნა საქართველოდამ. არჩილი რუსეთის ხელმწიფის თეოდორ ალექსიჩის ნება დართვით მოზდოკიდან მოსკოვში წავიდა, თანაც წაიყვანა თავისი ჯალაბობა.

საქართველოს
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

იმერეთში ბაგრატ ბრძამ შავრვა ჯარები, შევიდა მეგრულში, დაძვრეს ლევან დადიანი, წაართვა მას თავისი ცოლი და ქუთაისში დაბრუნდა. 1680 წ. დადიანი მოკვდა. ერთადერთი მისი ძე მანუჩარი, რომელიც გიორგი გურიელთან მძევლად იყო, გურიის მთავარმა მოჰკლა და მოინდომა თავის სამთავროსთან სამეგრელოს შეერთება. მაგრამ უზატრონოდ დარჩომილ დიდებულთ დადიანობა მისცეს ვაჟ-კაცობით განთქმულს აზნაურს კაცია ჩიქოანს, რომელიც ლევან დადიანისაგან ლეჩხუმის მმართველად დანიშნულ იყო. ჩიქოანმა ღვეს დაუწყო უკლა-წინ წამოყენებულ და წარჩინებულ პირთ, ბევრნი დასოცა და თავის გვარეულობას და მონათესავეთ მისცა უკეთესი ადგილები. ეს მოხდა 1680 წ.

მეორე წელს (1681 წ.) მოკვდა ბაგრატ ბრძამ. გურიელმა ახლა იმერეთის დაპყრობა მოინდომა. მაგრამ ქართლის მეფემ მძევლად მეოფი მეფის ძე ალექსანდრე გამოგზავნა იმერეთის ტახტზე ასასვლელად. ახალ-ციხის ფაშის დახმარებით ალექსანდრემ სოფ. როკიტთან 1683 წ. დაძვრეს გიორგი ბერიელი და ავიდა მამის ტახტზე.

ქართლის მეფე გიორგი XI მეგობრულად სცნოვრებდა იმერეთის მეფესთან, მიზეზი ამისი უფრო ის იყო, რომ სპარსეთის შაჰი სულეიმანი საჩუქრებით ან მაღალი თანამდებობის დაპირებით აჩხუბებდა ქართველ თავადებს და მეფის წინააღმდეგ ამოქმედება მათ. ციციშვილნი წასჩხუბა ამილახვრებს, ქსნის ერისთავნი არაგვის ერისთავებს, მეფის ძენი ერთმანეთს და მეფეს. ამ უოფიდან გამარჯვებით გამოსასვლელად გიორგი მეგობრულად ეპყრობოდა იმერლებს. მან შეირთო ცოლად მიქელაძეს ქალი და ალექსანდრე IV. იმერეთის მეფეს, შეერთა თავის ნათესავი ქალი.

მეფე ალექსანდრემაც თავისი ასული შერთო ერის უმჯობეს
ერეს თავადს შატა აბაშიძეს და მით დიდი გავლენა მოი-
ხვეჭა იმერეთში. მეფის წინააღმდეგ იუვენ მთავარნი გუბი-
ისა და სამეგრელოსი, ერისთავი რაჭისა შოშიტა და ბეჟან
ლორთქიფანიძე. მტრებს შუა მოჰხდა ომი, რომელიც გათავდა
როგის ბრძოლით 1684 წ. ამ ბრძოლაში დაიხრცნენ გიორ-
გი გურიელი და შოშიტა. მეფეს თუძცა დაეხრცა თავადნი და
ორი აბაშიძენი, მაგრამ შინც გამარჯვება მას დარჩა, გურიე-
ლად დასვა გიორგის შვილი ქაიხოსრო. შატა აბაშიძის ქვრი-
ვი, თავისი ასული, მიათხოვა რაჭის ერისთავს შაჰუნას, შო-
შიტას ძეს. ასალ-ცინის ფაშა ალექსანდრეს თანახმა არ გაუხდა ზე
გურიელად დასვა ქაიხოსროს მაგიერ მისი ბიძა მალაქია. ამის
გამო ჩამოვარდა ჩხუბი. ამ ჩხუბში მალაქიას თვალები დას-
თხარეს და ქაიხოსრო მოჰყვას. გურიელად გახდა ქაიხოსროს
ძე მამია.

ამ ნაიჩი მდგომარეობა თავის სამეფოებისა რომ შემო-
ესმა არჩილს, მან ითხოვა შემწეობა რუსეთის მეფისაგან,
მაგრამ რომ შემწეობა არ მიეცა, თვითონ მარტოდ წამოვიდა
ოსეთში (1687 წ.)

ერეკლე, რომელიც სპარსეთის სასახლეში 15 წ. სცხოვ-
რებდა და რომელსაც მეფობა არ ეძლეოდა, რადგან ისლამს
უარ ჭყოფდა, ბოდოს იძულებულ იქმნა „ერწმუნა იგი. შატა
მისცა მას ქართლის სამეფო და ამასთანავე უუღარ-აღობა.

ერეკლეს ანუ ნაზარ-ალი-ხანს ქართლის თავადები და დი-
დებულნი ქართლის საზღვარზე მიეგებნენ, გიორგი მეფე კი
მარტოდ დაჩრდილი ცხინვალიდამ რაჭაში 1688 წ. გაიქცა
და თავის ძმას არჩილს მიემხრო. მათი მხარე დაიჭირეს აგ-
რეთვე: რაჭის ერისთავმა, სამეგრელოს მთავარმა, ბეჟან ლორ-

თქოფანიძემ, ჭილაშვილთ და მიქელაძეებმა. ალექსანდრე მეფის
საქმე რომ გაჭირდა, მაშინ მან ლეჩხუმი უბოძა დადიანს და
მიამხრო. აწილის მომხრენი დაიძაღნენ, რისგამო გიორგი
მეფე აწმრუშის თაშასთან შემწეობის სათხოვნელად წავიდა,
აწილი კი შარვაშიდესთან. აწმრუშის თაშა გურგენთან ერთად
ჯარებით შემოვიდა იმერეთში და აწილი გააძევა. დადიანს აწ-
ილმა ლეჩხუმი ისევ წააერთვა და იმერეთის ციხეებში ოსმალთ
ჯარები ჩაუყენა.

ამ ნაირად ქართლის და იმერეთის სამეფოებს ორ-ორი
მეფენი ჭეუპნდნენ ერთ და იმავე დროს. ერეკლე, კაცი გამო-
უცდელი და მეტად უნიჭო, ძალე მოძულეებულ იქმნა, რადგან
იმან სამეფოს მმართვეა ჩააბარა თავისაგან წინ წამოყენებულ
ზირთ, ძველი თანამედრობის კაცნი, როგორც საერონი, ისე
სასულეიერონი, გამოსცვალა. სპარსელთ ჯარს თბილისში მისცა
უოკელგვარი თავისუფლება და იმათ დაუწვეს სალხს წავლება.
ეს იყო მიზეზი, რომ ქართველებმა ისევ თავისი ძველი მე-
ფე ინდომეს. ამოთანი მუსრან-ბატონი, გივი ამილახვარი,
ნიკოლოზო ძალაშვილი წავიდნენ სათაბეგოში, იქ მეოთხე
მეფე გიორგი მოიყვანეს და დასვეს ქართლის ტახტზე (1691
წ.). ნაზარ-ალი-ხანი ჯერ თბილისის ციხეში ჩაიკეტა, შემდეგ
კი დუშეთში გაიქცა. ალექსანდრე მეფეს კი, როდესაც ქართ-
ლიდამ სათაბეგოში იპარებოდა, დაეცა გიორგი მეფე, ცოლი
და ორი მისი შვილები სიმონი და გიორგი დაატყვევა, მეფე
კი ძლივს გაიქცა.

მაგრამ აწილიც დიდ-ხანს აწ დაწნა ტახტზე: დადიანი
სხვა თავადების შემწეობით შემოერტუა ქუთაისს. ოსმალთ
ჯერ დანგრევეს ქუთაისის ღვთის-მშობლის დიდი სობორო
და შემდეგ გადასცეს დადიანს. აწილი გაიქცა და ალექსანდრეს
ისევ მიეცა იმერეთის ტახტი.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ქართლის მეფეს გიორგის ძმასთვის შეკლა უნდოდა და იმერეთის ტახტის დაბრუნება, მაგრამ მისმა მეცადინეობამ უნაყოფოდ ჩაიარა. ამნაირადვე ეცადა გაეჩეუებინა ძმა კახეთში, მაგრამ კერც აჩას აქ გახდა, რადგან იქ ერეკლე ნაზარალი-ხანი კიდევ დამკვიდრებულიყო ტახტზე. გიორგი მეფე და იმერეთის მეფე ალექსანდრე შეურიგდენ ერეკლეს; გიორგი მეფის ჯვარი სჭირდა ალექსანდრეს, რადგან იმიგსან დატყვევებული იყვნენ მისი ცოლი და შვილები.

მაგრამ ცოლ-შვილის განთავისუფლებას აღარ დაუცადა: იმან შეირთო მეორე ცოლი; ეს იყო ასული გიორგი აბაშიძისა, სამეგრელოს მთავრის და რაჭის ერისთვის მოყვრისა. მაგრამ მისმა დაუდგრომელმა სასიამოთა და მრავალ-გვარმა ჭო-რებმა ალელვა მეფის წინააღმდეგ იმერელნი, მათ შორის გიორგი აბაშიძეც, ცოლიც უჩიოდა ქმარს და ითხოვდა მასთან გაყრას. ბოლოს შესდგა სამღვდელთა და საერო პირთა ურთილობა, რომელზედაც გადასწყვიტეს გადაყენონ ალექსანდრე და მის მაგიერ დასვან ერთ-ერთი იმერთა მეფედ ჩამომავალთაგანი; არჩეული სუდა ერთ თავადს გიორგის, რომელიც აქამდის მეუღლეებაში სცხოვრებდა. ამ გიორგიმ ალექსანდრე მეფე კითომ სასასაკად გამოიწვია და დაახრჩობინა (1696 წ.). თვითონ კი შეირთო მისი ქვრივი და ტახტზე ავიდა.

მაგრამ ამნაც დიდ-ხანს ვერ იმეფა: ორი წლის თავზე იგი გადააყენეს და სულთნის სურვილისამებრ ქართლიდამ გამოიწერეს ალექსანდრეს ძე სიმონი და კამეფეს.

იმედ დაკარგული და უმწეოდ დაჩრდილი არჩილი კი თაღუჩის სეობიდამ მოსკოვში დაბრუნდა და 1712 წ. გარდაიცვალა, მას დარჩნენ: ცოლი და ქალი დარეჟანი. *)

*) არჩილის ძე ალექსანდრე ყმაწვილობაში მსახურებდა პეტრე დიდის „პოტუშნი“ ფარში; შემდეგ ის სამხლვარ გარეთ გაგზავნილი იქნა.

საქართველოს
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სიმონიც უსასიათო მეფე გამოდგა. ჯერ მეგობრულად სცხოვრობდა ბატონებთან და მთავრებთან, შემდეგ კი მონღოლმა ყველას გამოცვლა და დასჯა, მაგრამ თვითონვე გაუბა მასეში: იგი ტახტიდამ გადააყენეს და მამია გურიელი გაამეფეს (1701 წ.); ამანაც დიდ ხანს ვერ გასძლეს ტახტზე: იმერეთში გამეფეს გიორგი V აბაშიძე.

უმაწილობიდანვე გიორგი ბერად შესულიყო და მონასტერში სცხოვრობდა (ბერობაში მალაქია). როდესაც როგორც ბრძოლაში ყველა ძეგლი დაეხრცა, მამია ის დაბრუნდა შინ და მამულის მმართვეა დაიწყო. შემდეგ რომ გამეფდა, შეარიგა იქაური მთავრები და ერთობა ჩამოაგდო მათ შორის.

სულთანს მუსტაფას არ მოეწონა ერთობა და მეგობრობა იმერეთის სამთავროებისა, რადგან ეშინოდა მათი გაძლიერებისა და ისევე უთანხმოება და არეულობა უნდა ჩამოეგდო, რისგამო დიდ-ძალი ჯარებით ასალ-ციხის თაშის დასმა-რებით ოსმალნი შევიდნენ იმერეთში. მაგრამ გიორგიმ ყველას პასუხი უგო და შეჰქა ოსმალებთან შემდეგი პირობა: აღვიდეს ტახტზე მცირე წლოვანი გიორგი, ძე ალექსანდრესი, მის მცირე წლოვანობის დროს სამეფო ქმართოს გიორგი აბაშიძემ; დაინგრეს შირაქის ციხე და იმერეთი სულთანს აძლიონ ხარჯი. მაგრამ ეს პირობანი დაირღვნენ, რამწამს ოსმალნი გავიდნენ იმერეთიდან.

გაიორგი აბაშიძემ მხნედ მოჰკიდა ხელი სამეფო საქმეებს და გონიერად განაგებდა ქვეყანას. ყველა ურჩინი მოარჯულა,

ზავნა და როცა დაბრუნდა „ფელცენ-მეისტრობა“ მიეცა. ნარვის ომში შედეგმა ტყვედ წაიყვანეს; ტყვეობაში 1710 წ. მოკვდა რეველში. დასაფლავებული არს მოსკოვის დონის მონასტერში.

ერთგულნი დასასრულებს და სრულიად დამშვიდა ეს „მღვდელ-
რეზნა.“ 1707 წ. გიორგი ქასაგში მოვიდა. ახალი მთ-
იწვია ეკლესია მთავრები, აკურთხა ქუთაისში და სამეფო სწყე-
ნი გადასცა ახალს მეფეს გიორგი VI.

1707 წლიდან ვიდრე 1720 წლამდის იმერეთის სამეფო
იწიწვნება მთავრების, მეფეების და თავადთა შორის ბრძოლით და
უთანხმოებით. ეს არეულობა 1720 წ. სრულდება მეფის გიორგი
VI მოკვლით. მთავრების და იმერეთთ თხოვნით ახალ-ციხის
ფაშამ დასვა ტახტზე იმერეთის მეფის ძე ალექსანდრე.

ქართლ-კახეთიც ამ დროს დამშვიდებული არ იყო. კა-
ხეთს ჯერ ლეკების შემწეობით არბევდა აბაზ-ყული-ხანი,
მემკრე ერეკლეს დაბეზლებით კახეთის მმართველად 1695—
1703 წ. დანიშნულ იქმნა ქაიხ-ალი-ხანი, რომელმაც რვა
წლის განმავლობაში უარესად აღაოხრა ქვეყანა და სპიანლად
აწვალა ხალხი. ერეკლემ და ამ ქაიხმა ქართლსაც მოსვენება
არ მისცეს: ამით დამარცხეს ქართლის მეფე გიორგი, ეს
გაიქცა საათაბეგოდამ ერევანში და იქიდან წავიდა სპარსეთში;
ერეკლე კი გახდა ქართლ-კახეთის მეფედ, მაგრამ 1703 წ.
შაჰის ბრძანებით ქართლის მმართველად დანიშნა გიორგის
ძმის წული კასთანგი, ერეკლე ისევ კახეთის მეფედ დარჩა.

გიორგი XI შაჰ ჭუსეინმა დანიშნა სპასპეტად 20,000
სპარსელთ ჯარისა და ქართველთ მხედართა. გიორგიმ ეს ჯა-
რი წაიყვანა ავღანისტანში, რომლის ხანი მირკეისი წინა-
აღმდეგობას უწევდა შაჰს და ებრძოდა მას. გიორგიმ, რომელ-
საც ეშველებოდა მისი ძმა ლევანი, რამდენიმეჯერ გაიმარჯვა
ავღანელებზე და დამარცხებული მირკეისი იძულებულ ჰყო გა-
მოცხადებოდა შაჰს და ჰპატიუბა ეთხოვნა. ამისთანა ღვაწლისა-

თვის გიორგის მოკლდა დიდი წყალობა შაჰისაგან. მაგრამ საქმე სსკა ნაირად დატრიალდა: მტრებმა შეასმინეს შაჰს, რომ გიორგის საქართველოს და სამხეთის განთავისუფლება და აღდგენა უნდაო. ეს იყო მიზეზი, რომ შაჰმა ერთ სტუმრობის დროს ყანდაჭარში გიორგი მიწვევის მოაკვლევინა (1709 წ.) და გააწვევტინა ქართველთა ცხენოსანი ჯარი.

რადგან ვახტანგი ქრისტიანი იყო და მამადაიანობას უარყოფდა, ამიტომ შაჰმა ქართლის მეფედ დანიშნა სპარსეთში მეოფე, გამამადაიანებული ძმა ვახტანგისა ქაიხოსრო, რომელიც ამის შემდეგ დიდ-ხანს ქართველთა ჯარებით ებრძოდა სპარსეთის მტრებს შუა-გულ აზიაში.

ვახტანგი თავისუფლად დარჩა ქართლში და რადგან გაჩეხე მტრები არ აწუხებდნენ, ამიტომ დაიწყო ქალაქების, — სოფლების, ციხეების, ეკლესიების შენება. მოასდინა გრება სასულიერო პირთა, რომელთაც განიხილეს საეკლესიო წესები. განათლების გასავრცელებლად გასსსა სასწავლებელნი; 1709 წ. თბილისში გასსსა პირველი ტიპოგრაფია და აღბეჭდა თითქმის ყველა საეკლესიო და აგრეთვე მრავალი ძველი საერო წიგნები, სსკათა შორის „ვეფხისტყაოსანი.“ აგრეთვე შეაგროვა და შეადგინა კანონთა უწყებანი, სასელმძღვანელოდ ქართველთა მსახურებისა. ხარჯი გააწერა ხალხს, ყველას შემძლებისამებრ. დააწესა მუდმივი ჯარი საქართველოს დასაცველად. ქათოლიერების ეკდემოსის და ტახტიდამ ჩამოგდებულის ნიკოლოზის შეუწყვეტელი ბასი და ქიშპობა მოსპოთავის ძმის აჩიყვისკოპოსის დომენტის საქათოლიერო ტახტზე დასმით. მაგრამ უფრო დიდი ღვაწლი ვახტანგის ქართველთათვის არის საქართველოს საისტორიო მასალების შე-

გრეგორი გიორგი ბრწყინვალედ მოკიდებული თავის დრომდინ და მისი ძველი მატრიანთურთ ქართლის ცხოვრება ცალკე წიგნად აღბეჭდა. *).

ქართლის საჩემებს ასრე სამაგალითოდ და ბედნიერად რომ განაგებდა ვახტანგი, იმავე დროს კასეთის მეფე ერეკლე სრულიად ყურს არ უგდებდა თავის სამეფოს. ამიტომ გამჩაკლდა აქ ყოველ გვარი ბოროტება: ტყვეთა გაყიდვა, უხადობა, ოქრო-ვერცხლზე იყიდებოდა ქრისტიანობა, ხალხში შემოდინდა მკამდინობა. ბოლოს გაწერილ იქმნა სპარსეთში და კასეთის მეფედ მის მაგიერ დაინიშნა (1706 წ.) ერეკლეს ძე დავითი ანუ იმამყულიხანი, რომელიც სპარსეთში დაბადებული იყო და იქვე მკამდინობაში აღზრდილი.

იმამ-ყული-ხანს ცოლად ჭეკანდა დავესტნის შამხალის ასული. პირველად მეფე ზიზდით უყურებდა ქრისტიანობას, მაგრამ შემდეგში, ვახტანგის ზედ გავლენით, შეიყვარა ჩვენი სჯული, სამღვდლოება და გახდა თავის ქვეყნის ნამდვილი პატრონი.

ლექნი ისევ ძველებურად აწესებდნენ კასეთს. ამიტომ იმამ-ყული-ხანმა შეაგროვა ჯარები, მოაშველა თუშნი, თშაგ-სეესურნი და გამარჯვებით შევიდა სალევოში და დაიმორჩილა იგინი. მხოლოდ დაბრუნებისას ლექნი დაეცნენ მის მცირე ამაღას, დამარცხეს, დახოცეს, მეფე კი ძლივს გაიქცა ურადავში. ლექთ კიდევ დაიპყრეს ელისენი (საინგილო) და გააოხრეს მრავალი აშენებული ადგილები. მეფე ურადავში დაღუპილად გადასასლდა. საფლავში იგი მღაროში სცხოვრებდა,

*) ვახტანგმა „ქართლის ცხოვრება“ თავის დრომდინ მოიყვანა; მამის დაუსრულებელი საქმე განაგრძო მისმა შვილმა, განათლებულმა ვახუშტმა, რომელმაც ჩვენი მატრიანე 1770 წ. მოიყვანა.

ზამთარში კი ხან თელავში და ხან მანავში, საცა სასახლე
აიშენა.

ბოლოს 1710 წ. როდესაც მამა მისი ერეკლე მოკვდა, იმამ-
ყული-ხანმა სამეფო ჩააბარა თავის მცირე წლოვან ძმას თეი-
მურაზს და მის დედას ანასს, თვითონ კი ისპაჰანში შემწეო-
ბის სათხოვნელად წავიდა. წასვლისას კასთანგმა მოიწვია იგი
თბილისში, დიდი სტუმრობა გადუხადა და მას ძმასე თეი-
მურაზზე თავის ასულის თამარის გათხოვებით დაუნათესავდა.
1711 წ. იმამ-ყული-ხანი სპარსეთში ჩავიდა.

იმევე წელს ავღანთგან მოგლულ იქმნა ქართლის მეფე
ქაიხოსრო. ამიტომ იმევე წელს კასთანგი გაიწერა შავში სპარ-
სეთში. წასვლის წინ კასთანგმა ქართლი გადასცა თავის ძმას
სიმონს.

შავში გამაჰმადიანობა კალად დასდო კასთანგს, მაგრამ
ამან უარ ჰყო და მით თვისი ქვეყანა უკიდურეს მდგომარეო-
ბაში ჩავდო.

ამ ნაირად ერთსა და იმევე დროს ორივე სამეფოების
ტახტზე ისხდნენ მცირე წლოვანნი მეფენი. ქართლის მეფე
სიმონი ამასთანავე იყო მეტად ცბიერი და ხალხის მწყალე-
ბული კაცი. ამისგანთ სამეფოები, მეტადრე კასეთი ლეკების
საბუნავო გასდა. იგინი დაუსჯელად აზბუკდნენ ხან ერთ მხა-
რეს კასეთისას, ხან მეორეს. თვითონ კასეთის მოურავები ღ
ერისთავები უშეულოდნენ ლეკებს და მათ შემწეობით ჯავრს
ჰურილობდნენ. მაგ. ქაზიყის მოურავმა ლეკების შემწეობით
აიგლო ელისენის მოურავის მერაბის მამულ-დედული. მერაბ-
მაც შემდეგში ამ ნაირადვე გადუხადა.

ამ მდგომარეობაში იყო ქართლ-კასეთი, როდესაც კას-
თანგი სპარსეთში არ იღებდა მაჰმადიანობას და ამით გამხსნე-

კებული მისი ძმა ასე შავს დაჰპირდა, რომ დატყვევებდა კასთანგის ცილ-შვილს და 500 ქართლელ ოჯახს გადასახლებდა სპარსეთში. შავმა სიხარულით გამოისტუმრა აღი-ყული-ხანი (ასე) და აგრეთვე იმამ-ყული-ხანი, რომელმაც შეირთო ასეს და ელენე.

იმამ-ყული-ხანი თელავში მოვიდა. ლევთ განდევნა მიანდო ქიზიყის მოურავს ყიასის, რომელმაც მართლაც დაიმორჩილა ლენი და დამშვიდა.

უზნეო ასე (აღი-ყული-ხანი) ჩამოვიდა ქართლში და ნებიერად, უდარდელად ცხოვრება დაიწყო. სამეფო განზე მი-აგდო ლევთა და სხვათა სწიწკნელად. შავს კერძ პირობა შეუ-სრულა, რადგან კასთანგის სასლობა რაჭაში გადავიდა და ის 500 ოჯახი ქართლელი მთებში დაიძაღნენ. ეს იყო მიზეზი, რომ გაჟავრებულმა შავმა ქართლის ტახტზე გამოგზავნა (1716 წ.) გამაჰმადიანებული ძე კასთანგისა ბაქარი. კასთანგი კი გაგზავნა ხოტასანის ომში.

ბაქარი შორს გამჭვრეტელი კაცი არ იყო. მან დევნა დაუწყო ზოგიერთ ასეს მომხრე თავადებს, ზოგი დახრცა. ხალხის მდგომარეობას სრულიად უფრო არ უგდებდა. ლენი უფრო გამხსკვდნენ. კასეთი სრულიად დასუსტეს და სასო-წარკვეთილებაში ჩააგდეს. ამიტომ კასეთში გადასწევითეს, რომ ოღონდ კი ლენი დაესწენ კასეთს, ქართლის, ყაზახის, შირვანის და შამშადილის გზებს კასწავლით მათაო. მართლაც კასელების შემწყობით ლევთ მალე მშვენიერად შეისწავლეს ყოველი ბილიკი. უჩაღურად გააფრეს მთელი ქართლ-კასეთი. მცხეთა, გორი და სხვა ადგილები მათგან მოსკვენებაში არ იყვნენ. ამ ნაირად კასელებმა თუმცა სამსახური გაუწიეს და შორეული გზები ასწავლეს ლეკებს, მაგრამ თვითონ უფრო მეტად იტრცვნებოდნენ მათგან.

ამ მდგომარეობიდან სამშობლოს სხსნელად ვახტანგი იმულებულ იქმნა გარეგნობით მაინც მიუღო მაჰმადიანობა. შაჰმა ვახტანგს VI დაუბრუნა ტახტი და 1719 წ. ქართლში გამოისტუმრა.

ვახტანგი სიზარულთ მიიღო ქართველთა ხალხმა. შირ-ველი საჭმე მეფისა იყო დასჯა ჭკვეუნის მოღალატეთა. ესენი იყვნენ: სომხეთის მელიქის ძე, ბაგრატ ტიტი-შვილი, ფეშან-გი ფალავანდიშვილი, ჯამსპ ხერხეულიძე, ჰაშუნა რეკასიშვი-ლი. ყველანი სიგვდილთ დაიხრჩნენ. ჭკვეუნის ერთგულნი დასა-ჩუქრა. თავის ძმებს სიმონს და ისევ გაქრისტიანებულ იასეს უბოძა სსკა-და-სსკა ადგილები. შინაურობაში რომ მშვიადობა-ნობა ჩამოგდო, ახლა ლეკებთან საბრძოლველად დაემზადა.

VIII.

ლეკებზე გალაშქრება. — მაჰმად-ყული-ხანი. — შაჰ თამაზი. — რუსები იპყრობენ კასპიის ზღვის ნაპირებს. — მაჰმად-ყული-ხანი იპყრობს ქართლს. — ვახტანგი რაჭაში მიდის, იქიდან 1724 წ. გადასახლდება რუსეთში. — ვახტანგი იქვე გარდაიცვლება. — ოსმალნი იპყრობენ ქართლს. — ოსმალნი კახეთში. — ქართლის განყოფა. — ღიხს იქითი ქვეყნების უნუგეშო მდგომარეობა. — ნადირ-ყული-ხანი სპარსეთში. — სპარსთა და ოსმალოთ ზავი. — კახეთში გამუფდება თეიმურაზი. — სეფი-ხანი. — თეიმურაზი სპარსეთში. — ერეკლეს სპარსეთში გაიწერენ. — თეიმურაზიც და ერეკლეც დაბრუნდებიან სამშობლოში. — ქსნის და არაგვის ერისთავების ბრძოლა. — ერეკლე დაამარცხებს ამილახორს. — ბაქარი ისევ რუსეთში დაბრუნდება. — ერეკლეს ერთგულობა შაჰისადმი. — ქართლის ტახტი მიცემა (1744 წ.) თეიმურაზ II და კახეთისა ერეკლე II-ს. — ამავე წელს მოიხზობა ათაბეგთა ჩამომავლობა.

კახთანგს ლეკებთან საბრძოლველად მიეშველა კახეთის მეფე იმამ-ყული-ხანი და შირვანის ბეგლარ-ბეგი. შეერთებული ჯარები რომ მივიდნენ მდაროს, იმამ-ყული-ხანი მოკვდა და გალაშქრება დაიშალა. კახეთის ტახტზე ავიდა (1722 წ.) მამამ-ყული-ხანისა მაჰმად-ყული-ხანი (გოტანტინე II.)

ამის შემდეგ კახთანგის ბედი უკუღმა დატრიალდა, ქართლიც უკიდურეს მდგომარეობაში ჩავარდა. ამის მიზეზი იყო რუსეთის იმპერატორის პეტრე I-საგან დაპყრობა (1732 წ.) დერბენდისა. მეორე წელიწადს რუსის ღენერალმა მათუშკინმა რომ აიღო ბაქო, ასტრახადი, მაზანდერანი და გილანი, თამაზი უარესად გაუწერა კახთანგ მეფეს. შაჰს ეგონა, რომ კახთანგი ამხნეებს რუსებსა და სპარსეთს უსევსო. თამაზმა

გადასწევით დაესჯა ვახტანგი და გაეოსრებინა ქართლი. ამითომ ვახტანგმა 4 ენკენისთვეს 1723 წელს რუსეთის იმპერატორს შემწეობა სთხოვა.

განმკინებულმა თამაზმა დიდ-ძალი ჯარები გამოუგზავნა მჭამდ-ყული-ხანს და უბრძანა ვახტანგი ქართლის ტახტიდან ჩამოეგდო და თვითონ გამეფებულიყო ქართლში. პირველად სეიდა-ზადის ბრძოლაში ვახტანგმა დამარცხა მჭამდ-ყული-ხანნი, მაგრამ მეორედ, როცა ჭარ-ბელაქნელები მოიშველა, აღაოხრა ქციის ნაპირები და წინ-წყაჩო პირველ დასცა. ვახტანგის ძე ბაქარი შევიდა საგურამოში, კასეთში და ბევრი ადგილები გააფუჭა. ეს იყო მიზეზი, რომ მჭამდ-ყული-ხანმა მოინდომა ვახტანგთან შერიგება, მაგრამ საუბედუროდ შერიგება არ მოჰხდა, რადგან ციცი-შვილები და ერისთავები განუდგნენ ვახტანგს და მიემხრნენ კასეთის მეფეს. გამსწევებული მჭამდ-ყული-ხანი იერიშით მივიდა თბილისზე, აიღო ისა (1723 წ.), დაანგრია და გატარცა სიონის ტაძარი. *)

ვახტანგი გაიქცა რაჭაში და იქიდან შემწეობა სთხოვა ახალ-ციხის ფაშას ისაახს. მაგრამ მეფის მოციქულად გაგზავნილმა მძამ ისემ (გაქრისტიანებულმა) უღალატა მძამს და, რომ ქართლის ტახტი ხელთ ეგდო, ისევე გამაჰმადიანდა და ესლა სასულად ეწოდა მუსტაფა-ფაშა.

ამასობაში ვახტანგმა შემწეობის მაგივრად რუსეთის იმპერატორის პეტრე დიდისაგან რუსეთში მიწვევა მიიღო, რისგამო მეფე 1724 წ. გადასახლდა რუსეთში ღ თან წაიყვანა თავისი ჯალაბობა, ხუთი ეპისკოპოსი, 5 დეკანოზი, 6 ბერი, სსვა სამღვდელონი და 1400 კაცი ყოველი წოდებიდან. პეტერ-

*) ამ დროს დაიკარგა მდიდარი სიონის ღვთის-მშობლის ხატი.

ბურღში მისკლამდის იმპერატორი პეტრე გარდაცვლილიყო და იმპერატრიცამ კატერინემ I ისინი დასასხლა რუსეთში და ეკლესიას საზრდო დაუნიშნა. ამავე დედოფლის ბრძანებით ვასთანგი რუსეთის ელჩად სპარსეთში წავიდა და დაბრუნებისას გარდაიცვალა (1730 წ.) და დასაფლავებულ არს აშტარხანის ეკლესიაში.

იასკე ანუ მუსტაფა-ფაშამ მოინდომა ქართლში გამეფება. ოსმალნი მას დაესმარნენ. სეკასქარი რაჯაბ-ფაშა, სულთნის ბრძანებისამებრ, შემოვიდა ქართლში, გააოხრა მარტყოფი, ხალხი ზოგი დაატყვევა, ზოგი დახოცა, ხატები და ჯვრები დაღუწა და მეძრე მოადგა თბილისს. მაჰმად-ყული ხანმა ძმწოლით მოაწოტა მას ქალაქის ციხის გასაღებები. რაჯაბი შევიდა ქალაქში და იასკე ქართლის მეფედ აღიარა, მაგრამ ქვეყნის მმართველად დასვა ახალ-ციხის ფაშა, რომლის ბრძანებით საუდრებიდამ ჩამოგდებულ იქმნენ ყველა ჯვრები. ყოველს კაცს დაედო თითო დრახმანი ხარკი, თითო ცხვარზე ორი შაური, ძროხაზე აბაზი, ცხენზე და კამეჩზე ექვს-ექვსი შაური, ხილეულობაზე და ხორაგუელობაზე მესუთედი ღირებუელი ფასისა. მაჰმად-ყული-ხანი გაიქცა თბილისიდან და მიემხრო ლეკებს.

ლეკები ამ დროს ბატონობდნენ კახეთში. სოფლებში და ქალაქებში ჰქუტადნენ ქრისტიანთ ტამბებს და მეხეთებს სდგმიდნენ. ღვდლების მაგიერ ამწყებდნენ მოღებს. კახეთიდან ესენი შეესოფდნენ ხოლმე ქართლს და აზბეკდნენ ქვეყნას.

1728 წ. იასკე რომ მოკვდა, აბეზარს მოსულ ქართლელებმა ოსმალთ წინააღმდეგ მოიწვიეს მაჰმად-ყული-ხანი, რომელიც ბევრთად შეუდგა ოსმალთ წინააღმდეგ ბრძოლას. ფაშას საქმე რომ გაუჭირდა, მაჰმად-ყული-ხანს მისცა კახეთის

სამეფო და ამით დაამშვიდა. მეძრე ოსმალთ და მაჭმად-ყულბანისა გადასწყვეტის ერთად შეებრძოლონ ლეკთ.

მაგრამ საჭმე სხვა ნაირად დატრიალდა. უსუფ-ფაშა მე ისაჲ ფაშისა მოვიდა ყარაბაღში და მაჭმად-ყული-ხანი ჯარებით დაიბარა ლეკებზე გასალაშქრებლად. ისიც ალავერდელის და თარხან-მოურავის რჩევით წავიდა ყარაღაჯში. აქ მოკლულ იქმნა მაჭმად-ყული-ხანიც, ნიკოლოზ ალავერდელიც, რევაზ არაგვის ერისთავიც. ამათი თავები გაგზავნეს სტამბოლში წინაშე სულ-თნისა.

ამ ნაირად ოსმალთ დაიპყრეს მთელი საქართველო. ქართლ-კახეთი და იმერეთი იუენენ ახალ-ციხის ფაშის გავლენის ქვეშ. ამ დროს ყველაზე მშვიდობიანი და უშიშრად საცხოვრებელი ადგილი იყო ახალ-ციხის ქვეყანა. ეს იყო მიზეზი, რომ აქ მრავალი ქრისტიანი ხალხი თავ-შესაფარად გადმო-სახლდა და სამუდამოდ დარჩა.

რადგან არავინ აღარ იყო სამეფო გვარადამ, რომ მას დანდობოდნენ და ქართლის ტახტზე აღეყვანათ, ამიტომ ოს-მალთ მთელი სამეფო მიწები ასრე გაჭყვეს: სომხეთი და სა-ბაქთიანო მისცეს ერასტ ყაფლანიშვილს (ოჩბელიანს), მცხე-თიდან გორამდის (მტკვრის მარჯვენა მხრით) ბაგრატ ცი-ციშვილს, გორს იქით ლიხამდის გივი ამილახოვს, მუხრანს, ქსნის და არაგვის ხეობანი დარჩათ წინანდელ მიფლობელებს. ამ ნაირად რომ გაანაწილეს და მით სრულიად დაასუსტეს ქვეყანა, მეძრე დაიწყო თავად-აზნაურობის, სამღვდელოების და ხალხის დამცირება და აწიოკება. ყველას ატოქვედნენ დიდს ხარჯს. უპატრონოდ და უმწეოდ დარჩომილი ხალხი გაიხიზ-ნა ტყე-ღრეში და იქ დაიცვა თავის საცხოვრებელს და სიცო-ცნულს.

ღისს იქითი ხალხები უარეს მდგომარეობაში იყვნენ. იმათი მწვალებელი იყო ბეჟან დადიანი, რომელსაც ოსმალნი მხარს უმაგრებდნენ. რადგან იმერთა მეფე ალექსანდრე VI ჯერ მცირე წლოვანი იყო, ამიტომ ყველა საქმეებს განაგებდა ბეჟან დადიანი და არა ვას არ ემორჩილებოდა. პირველი მისი მოწინააღმდეგე იყო ძმა მისი ჭყონდიდელი და დედინაცვალი ალექსანდრესი თამარ, რომელთაც შეუოტგულის ბეჟანს თავადები და გავლენიანი კაცები. ეს კაცები გაგზავნეს არზრუმში რომ ოსმალეთის მთავრობას სთხოვონ გადაუერთოს ისაჲ ფაშა ასალცისისა, რადგან იგი შემწეობას აძლევს დადიანსა. გადაუერთების მაგიერ ოსმალთ დაატყვევეს მოციქულნი და მოართვეს დადიანს, რომელმაც თამარი დესკანის ციხეში ჩასვა, თავის ძმას ჭყონდიდლობა ჩამოართო და ოსმალეთის მთავრობას ამ ნაირი უფრადლებებისათვის დაუთმო შავი ზღვის ნაპირები რიონიდან ილორამდის. ოსმალთ აქ ასენეს შემდეგი ციხეები: ფოთი, ანაკლია და სსვ. ფოთის ფაშას მიეცა ეს ადგილები და ამას თვალ-უური უნდა ეგდო აფხაზ-მეგრელთათვის. ეს მოხდა 1725 წ.

ამის შემდეგ ბეჟან დადიანი უფრო გაძლიერდა. ეცემოდა ურჩთ იმერთა ბატონებს, არბევდა მათ სახლ-კარს და ანგრევდა მათ ციხეებს.

ეს იყო მიზეზი, რომ იმერთა მეფემ ისაჲ ფაშა დაიუბაჟა და მისი ძე უსუფ-ფაშა ჯარებით გამოაგზავნინა ბეჟანის გადასაუენებლად. უსუფმა გეგუთში მიიწვია მეფე ბეჟანთან შესარიგებლად. ორივენი გამოცხადდნენ. აქ ბეჟანი კარავში მოკლულ იქმნა. დადიანობა მიეცა ბეჟანის ძეს ოტთან (1726 წ.)

რტია გადადიანდა თუ არა, მაშინვე დაიწყო მეფის წინააღმდეგობა. მიიბიძგა ჩაჭის ერისთავი, ზურაბ აბაშიძე და ამით შემწყობით უნდა გადაეყენებინა ალექსანდრე და გაემეფებინა მისი ძმა მამუკა. ეს თათბირი არ აღუსრულდა. მეფემ დაამარცხა მოწინააღმდეგენი, წაართვა დადიანს საჩინაო და მისცა ძმას მამუკას და მით შეურთგდა მას. ტყვე ქმნილი დადიანი კი განთავისუფლდა.

ამ მდგომარეობაში იყო საქართველო, რომ სპარსეთში 1733 წ. ნადირ-ყული-ხანმა უაჟანმა ჩამოაგდო ტახტიდან შაჰ-თამაზი. ამის მიზეზი იყო სპარსეთის დამამცირებელი ზავი რსმალბთან. ნადირმა განაასლა ბრძოლა. სულთანმა მის წინააღმდეგ 80,000 კაცი აბდულა-ჰეფრილის წინამძღოლობით გამოგზავნა. 70,000 კაცით ნადირმა შეუტია (14 ივნისს 1735 წ.) მტერს და სრულიად დაამარცა (არფა-ჩაიზე); იმათი წინამძღოლი და უმეტესი ნაწილი ჯარისა დასრცოლ იქმნენ. ამის შემდეგ ნადირმა დაიპყრო განჯა, თბილისი, ერევანი და არგვის მტკვართან შესართავის ახლო დაზანაჰდა. აქ შეტემა რსმალბთან ზავი, რომლის ძალით რსმალბთს ამიერიდან სელი უნდა აეღო აღმოსავლეთ საქართველოზე. სხვა-დასხვა მიზეზების გამო ჩრეთმაც დაუთმო ნადირს პეტრე დიდისაგან დაპყრობილი კასპიის ზღვის ახლო-მასლო მდებარე ადგილები.

განითქვა სახელი ნადირისა და იგი აღვიდა ტახტს ზედა სპარსეთისას. დიდებულთა და სპასალართა მიუღოცეს მას გახელმწიფება. თეიმურაზი და ალექსანდრე VI მეფე იმერთა იყვნენ მიმდოცველთ შორის. ნადირმა კახეთში მეფედ დანიშნა თეიმურაზი, იმერეთში ისევ

საქართველოს
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

აღექსანდრე დააბრუნა, ქართლის მმართველად დასვა სეფი-ხანი. ყაზახ-ბოლნის მიუშვა კახეთის სამეფოს, ქართლ-კახეთს ნება მისცა, რომ სჯულის გამოუცვლელად შესულიყვნენ შატის სამსახურში და მერე წავიდა სპარსეთში.

მაგრამ მალე დაიბრუნა ეს წეს-წყობილება. მაზნად გახდა სეფი-ხანი, რომელმაც მოიგონა რაღაც მიზეზები, დაიჭინა თეიმურაზი, გივი ამილახორი, შანშე და ბაქშიმ ერისთავი, ლუკსაბ თარხნი-შვილი, გივი ჩოღაყა-შვილი, სახლთ-ხუცესი, ქაიხოსრო ქიზიყის მოურავი და სხვანი წარწინებულნი პირნი და გაგზავნა ყანდაღში შატის წინაშე. ამის შემდეგ თეიმურაზი დიდ-ხანს დარჩა სპარსეთში და ემსახურებოდა ნადირს. ბოლოს როცა განითქვა სახელი მეფის ძის ერეკლესი, ნადირმა გამოაწერინა იგი *) სპარსეთში და მამა კი დააბრუნა სამშობლოში. ეს მოჰხდა 1737 წ. 300 თავად-აზნაურთა ყრმებით ერეკლე წავიდა სპარსეთში. მუდამ ერეკლე თავის მცირე ჯარით იღებდა მონაწილეობას ნადირის ომებში შუა გულ აზიის ხალხის წინააღმდეგ. სსკათა შორის ნადირმა წაიყვანა ერეკლე ინდოსტანში და აქ მეფის ძემ დაუმტკიცა ნადირს თავისი ვაჟ-კაცობა, მკლავის სიმტკიცე და დიდი სამსახური გაუწია მას. ამ ნაირ სამსახურისათვის 13 ენკენისთვეს 1739 წ. ნადირ-შატმა დიდი საჩუქრებით ერეკლე გამომისტუმრა საქართველოში, რომელიც დიდ სატანჯველში ჩაეკდოთ შატის წარმომადგენელთ.

ქართლ-კახეთი უფრო დაეწიოკებინათ ლეკებს და აზაკს და ქსნის ერისთავების ურთი-ერთ შორის ბრძოლას.

*) ერეკლე დაიბადა 1714 წ. და 23 წლისა იყო, როდესაც სპარსეთში წავიდა.

ქსნის ერისთავმა შანშემ მოიწვია ლეკნი, დაეცა აჩაგვის ერისთავებს ანანურში და სრულიად გასწევიტა. სპარსეთის წარმომადგენელის ბრძანებით შანშესაც თვალები დასთხარეს და სახლობით გაგზავნეს სოფალში. აჩაგვის საერისთო მიეცა კახეთის მეფეს თეიმურაზ II, ქსნის საერისთო კი მიეცა გიგო ამილახვარს, რომელმაც ქართლიდამ განდევნა ლეკნი და ცოტათი დაამშვიდა ეს ქვეყანა.

შემდეგ და შემდეგ ამილახვარმა მოინდომა აჩაგვის საერისთოს შემოერთება. ერეკლე შემოერთება მის მაგარს ქსნის ციხეს. ამილახვარმა კი სურამში 50,000 ქართველი, სპარსელი და ლეკი შეკროვა და დაეცა ერეკლეს, მაგრამ გიგო, საშინლად დამარცხებული, გაიქცა სურამში და ერეკლეს წინააღმდეგ მოიწვია ახალ-ციხის უსუფ-ფაშა და დაღესტნის ბელადი მალაჩი (ამასთან იმალებოდა სპარსეთის ტახტის მეშვედრე, უგანასენელი წარმომადგენელი ნადირისგან ტახტიდან ჩამოგდებული სეფის გვარისა). ოსმალნი გამაგრდნ თედო-წმინდაში, მალაჩი კი 2,000 ლეკით აჩაგვის ნაპირზე დადგა. ერეკლემ გაიგო საქმის გარემოება, მცირეოდენი ჯარით დაეცა ლეკებს, დაამარცხა იგინი, მოჰკლა დაღესტნის გმირი მალაჩი და ლეკნი რუისისკენ გააქცია. აქ იდგა უსუფი და ისიც იმავე ღამეს გაიქცა. ერეკლემ მრავალი მტერი დატოვა, სხვათა-შორის სპარსეთის ტახტის მეშვედრეც, რომელიც თეიმურაზმა იმავე წამს ერეკლეს გააუღალა ნადირთან. ისრე იმა ნადირს ერთგულება თეიმურაზისა, დამარცხება ოსმალთა და ლეკთა, რომ მან მამას თეიმურაზს მისცა სამეფო ქართლისა და მის შვილს ერეკლეს სამეფო კახეთისა. ეს მოხდა 1744 წელს.

ამავე წელს მოიხუდა ათაბეგთა ჩამომავლობა და ახალ-

ციხის ქვეყანაც დაემორჩილა ოსმალეთის სახელმწიფოს საზღ-
ვადო წეს-წყობილებას *).

IX

თეიმურაზ II და ერეკლე მეორე. — არეულობა სპარსეთში. — ერე-
კლე იმარჯვებს მტრებზე. — ერევნის და განჯის ხანების და-
მარცხება და მათგან ხარკის აღება. — ძლიერი გამარჯვება ერე-
კლესი. — იმერეთის საქმეები და გამეფება სოლომონ I-სა. — ერე-
კლე შემწეობას სთხოვს რუსეთის ხელმწიფეს. — ლეკნი ქართლ-
კახეთში. — ჩონჩოლ-მესა. — კოხტა ბელადი. — თეიმურაზი გადა-
სახლდება რუსეთში. — ერეკლე, მეფე ქართლ-კახეთისა.

ყარსიდან გამარჯვებული ნადირ-შაჰი რომ სპარსეთში
მიდიოდა, ერეკლე და თეიმურაზი მიეგებნენ მუღამში და წუ-
ლობის თვალთ მიღებულ იქმნენ ხელმწიფისგან, რომელმაც
მეფეთა თხოვნით დანაშაულობა აპატია შანშეს ქსნის ერისთავს
და სორასიდან დააბრუნა სამშობლოში. მეფენი შეუდგნენ სა-
მეფოს წყლულების განკურნებას, მაგრამ ზოგი ერთი გავლე-
ნიანი ჰერნი მათ სელს უცარავდნენ და არ ემორჩილებოდნენ.
სსკათა შორის გივი ამილახვარი (ამილახორი), რომელიც თეი-
მურაზმა და ერეკლემ სურამის ციხეში დაატყვევეს და წარუდ-
გინე ნადირს სპარსეთში.

ყვარყვარეს ჩამომავალნი ფაშანი იყვნენ:

*) საფარ-ფაშა 1624—1635 წ.	სალიმ-ფაშა 1690—1701 წ.
უსეფ-ფაშა I 1635—1647 წ.	ისააკ-ფაშა. { 1701—1737 წ.
როსტომ-ფაშა 1647—1659 წ.	ასლან-ფაშა. {
ასლან-ფაშა I 1659—1677 წ.	უსეფ-ფაშა III 1737—1744 წ.
უსეფ-ფაშა II 1677—1690 წ.	ხელ-ახლა ასლან-ფ. 1744 წ.

საუბედუროდ წყალობა შაჰისა მალე მოაკლდათ ჩვენ შე-
ფეთა. შაჰს შინაურობა უმანი აუჯანყდნენ და მათ დასამორჩი-
ლებლად მეფეთ მოსთხოვა ჯარი და დიდძალი ფული, რაიც
ვერც შესძლეს. თეიმურაზი ჩაიკეტა ანანურის ციხეში და სალ-
ხი კი გაიხიზნა მთებში. მაგრამ სპარსელები მაინც შემოვიდ-
ნენ ჩვენს ქვეყანაში და სრულიად აღაოხრებდნენ მას, თუ სალ-
ხის დასახსნელად თეიმურაზი არ წასულიყო სპარსეთში. გზა-
ზედ მიმავალმა გაიგო სიკვდილი ნადირისა, რომელიც მოე-
კლა მისვე ნათესავს ადილ-შაჰს და თვითონ გამეფებულიყო.
ამან შეიერთა ცოლად თეიმურაზის ასული, მაგრამ ახალი ხელ-
მწიფე შემდეგ ამისა მალე თვალზე დათხრილ იქმნა მის ძმის
იბრაჰიმისაგან.

სპარსეთის შინაურობა ამოხსნებამ ცოტა ხან თავისუფლად
ამოასუნთქვინა საქართველოს. მაშინ სპარსეთში მეოფობის
დროს ორივე სამეფოებს მამაცურად ჰმართავდა ერეკლე.

ამ დროს განჯაში გამაგრდა ალი-ხანი და ერთი ვიღაცა
გამოაცხადა მედ შაჰისა ჭუსეინისა და მეძევადრედ სპარსეთის
ტახტისა. იმას უნდოდა ერეკლეს მიმხრობაც, მაგრამ ამ უკა-
ნასკნელისაგან დამარცხებულ იქმნა. ერეკლემ აგრეთვე დაამარ-
ცხა იასეს ძე აბდულ ბეგი, რომელსაც უნდოდა დაეყრებოდა ქართ-
ლის ტახტისა. აბდულ-ბეგს მიემხრნენ ღ თბილისზე გამოილაშ-
ქრეს განჯის, ყარაბაღის, დაღესტნის, ასტის, შამშადილის და
ყაზახ-ბოჩაღლოს ხანებმა, მაგრამ ერეკლემ ზოგი მათგანი
გასწევითა მარტყოფის მინდვრებში, ზოგი კი დედოფლის-
წყალობით.

ამასობაში 1748 წ. თეიმურაზიც რომ დაბრუნდა სპარ-
სეთიდან, მტრებს უარესი დღე დაადგათ.

იმავე წელიწადს (1748 წ.) მოკლულ იქმნა იბრაჰიმ-შაჰი ღ

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ავღანის ხანი მაჰმადი სპარსელთ სისხლს ანთხევდა, ~~აწმეგდა~~
და აოხრებდა ქვეყნებს. მის წინააღმდეგ ერეკნის სახანოს მცხოვ-
რებთ მიიწვიეს ქართლ-კახეთის მეფენი. ერეკლე 500 კაცი
პირველი წავიდა მათ საშველად. მაჰმად-ხანი დახვდა ერეკლეს,
მაგრამ ამისგან დამარცხებული უკუ-იქცა და ღვიროზის ციხე-
ში გამაგრდა. ერეკლეს გერც ამ ციხემ გაუძლო: იგი აღებულ
იქმნა ჭ მთელი საზინა მაჰმადისა ერეკლეს დარჩა. თვით მაჰმად-
ხანი ცოლ-შვილით დატყვევებულ იქმნა. შემდეგ მეფე კახე-
თისა იერიშით მივიდა ერევანზე, რომლის ხანიც გამოეცხა
ქართველ ჯარს, თავი დაუგრა ჩვენ მეფეებს და ყოველ-წლივ
ხარკის მიცემა აღუთქვა.

მალე განჯის ხანიც ქართველების მოხარკედ გახდა. რა-
დგან უარბაღის ხანი მოსვენებას არ აძლევდა განჯისას, ამი-
ტომ ამ უგანასენელმა მოიწვია საშველად ერეკლე, რომელმაც
დაამარცხა, დაატყვევა ხანი და ორთავ სახანოებს (განჯისას ჭ
უარბაღისას) ხარკი დაადო. მაგრამ ამ სახანოების მოაწილება
დიდ-ხანს არ გაგრძელდა. ნუხის ხანის აჟი-ჩაღბის რჩევით
და დახმარებით ესენი განუდგნენ ერეკლეს (1752 წ.) და
შეერთებული ძალით დაამარცხეს გელა უძლეველი მეფე ერეკლე,
რომელმაც შემდეგ ჯავრი ამოიყარა შექის ხანზე, რომელიც
დაღესტნის და შირვანის ჯარებით წამოვიდა თბილისზე ჭ ამა-
სთანავე აჯარბის ხანიც მოიშველა. ერეკლემ ესენი სახელ-
განად დაამარცხა და წაართვა მათ: 12 ზარბაზანი, 200 თო-
ფი, 100 აქლემი, 20,500 კარავი და მრავალი ტყვე.

ამერეთში ასრე წარმატებით რო მიდიოდა საქმეები, იმე-
რეთში გი მეტად გაჯანჯღული და სამეფოს მდგომარეობა უნუ-
გეშო; ამის მიზეზი იყო მრავალი შინაური მტერი მეფისა,
სხვათა შორის მისი დედი-ნაცვალი თამარი, რომელაც ქუთა-

ისში ჩამოიყვანა, გასამარტლად და რომ სცნო მისი დანაშაუ-
ლობა, მოჰკლა და მისი ქონება სამეფო საზინას შეს-
ძინა. ამის შემდეგ მანც მშვიდობიანობა არ დამყარდა. და-
დიანი, რაჭის ერისთავი, აბაშიძენი სულ მუდამ მისი დაუძინე-
ბელი მტრები იყვნენ. მათ მოსაგერებლად ალექსანდრემ მოიწვია
ახალციხის თაშის ჯარები, რომელნიც დადგნენ ბაღდადში და
ქუთაისში, საცა დიდი სობორი ბაგრატის სათაფ-ხანედ
ჰქონდათ. თუ ეს ჯარებიც არა ჰყოფნიდა, მეფე გივი ამილ-
ხორის დახმარებით მოიწვევდა სოლომე ლეკებს, რომელთაც იმ-
დენი სარგებელობა არ მოუტანეს მეფეს, რამდენიც აუოხრეს
და გასცარცვეს ქვეყანა. იმერეთი სრულად გადაჩობდა და სამ-
წესარო მდგომარეობაში ჩავარდა. ამისთანა ყოფა ხალხისა
ალექსანდრემ გელარ აიტანა, მწუხარებამ ბოლო მოუღო მას: იგი
ავად გახდა და 1752 წ. მოკვდა. მეფეს ჰყვანდა სამი ქალი და
ექვსი ვაჟი, რომელთაგან უფროსი სოლომონი იყო 17 წლისა.

იმავე წელს გამოეფა სოლომონ I, რომელმაც სამეფოს
დასამშვიდებლად და ურჩთა მებატონეთა დასამორჩილებლად
ოსმალნი ეი არ მოიწვია, არამედ დაუმეგობრდა სამეფოს
მტრებს, მაგ. სამეგრელოს მთავარს, რომლის შემწყობით ს.
ცხრა-წეაროსთან დაამარცხა თავის მოწინააღმდეგეთ: რაჭის
ერისთვის როსტომის, ლევან აბაშიძის და გურიის მფლობე-
ლის მამიძის ჯარები. შემდეგ დაუმეგობრდა ქართლ-კახეთის მე-
ფეებს, რომელთაც სწორედ ესლა ეჭიკებოდათ სოლომონის
მეგობრობა. სწორედ ამ დროს ერეკლეს ჯარები ნუხის
ხანმა ყარაბაღის, განჯის და შუშის ხანების დახმარებით მო-
ტუეებით დაამარცხა და გარდა ამისა იმავე დროს შექის ხანი
დაღესტნის ჯარებით და შირვანის ჯარებით, ავარიის ხანი ლე-
კებით მოადგნენ საქართველოს ჩრდილოეთის და სამხრეთის

მსრებიდამ და აზრება დაუწყეს. ერეკლე მოიშველა სოლო-
მონი და უკუგან დაამარცხა მტრები, მაგრამ იგინი რადგან
მრავალნი იყვნენ და მაინც არ შორდებოდნენ ამ ქვეყნას,
ამიტომ ერეკლე 1752 წ. რუსეთის იმპერატორს ელისაბედ
პეტრეს ასულს შემწეობა და მფარველობა მოსთხოვა. მაგრამ
შინაური საქმეების გამო რუსეთის დედოფალი ვერ მო-
შველა, მხოლოდ მაჰმადიანთაგან შევიწროებულ ქრისტიან
ქართველებს რუსეთში გადასახლების ნება დართო.

რუსეთთან დაახლოება და მფარველობა მისი საქართვე-
ლოზე დიდთ ეწეინათ ოსმალთ თუ ყიზილბაშთ ძალა მო-
მეტბეულად წაქეზდნენ და განამხნევდნენ ქართველებთან სა-
ბრძოლელად. ლეკნი თავის ქომაგობით ბევრს ქველ-
დნენ სპარსელებს. 1753 წ. ავარიის ხანმა გააოხრა კახე-
თი, გადავიდა არაგვზე, აიღო ციხე საგობიგო და თუმცა
ერეკლესაგან განდევნილ იქმნა, მაგრამ მეორე წელს ხელ-ახლა
ჭარბელაქნელების, შექელების და შირვანელების დახმარებით
შემოვიდა კახეთში და 20,000 კაცით 28 დღეს აწბია ყვარე-
ლის ახლო-მასლო მდებარე ადგილები; ამ დროს ერეკლე ებრ-
ძოდა თათრებს ერევნის ქვეყანაში. დაღისტინის წინამძღოლმა
ჩონჩოლ-მუსამ 40,000 კაცით აღაოხრა (1755 წ.) კახეთი
და 1756 წ. ოკტომბრის თვეში ლეკთა კიდევ გააოხრეს
ბევრი სოფლები და მოჰკლეს განთქმული თავის ვაჟ-კაცობით
კოსტანტინე მუსჩან-ბატონი.

1759 წ. იმავე ჩონჩოლ-მუსამ და კოსტა ბელაძმა (ეს
ქართველი იყო) შეაზროვეს დიდ-ძალი ჯარი (80,000-მდე),
რომელიც ორად გაჰყვეს: ჩონჩოლი შემოვიდა დვალეთში,
გადმოვიდა ლიასვზე, გაცარცვა სამახაბლოს ოსები და შეესია
იმერეთს; კოსტა კი შემოერტყა ატონის-ციხეს, მაგრამ უკუ-

ქცეულ იქმნა ერეკლე და თეიმურაზისაგან, რომელთა შემწეობა მისცა სოლომონ მეფემ, რომელმაც 1757 წ. სრულიად დაამარცხა ოსმალეთის სეფსქარი და რაჭის ერისთავი რომელი. თვისი დამარცხება კონსტანტინოპოლში ჩაიხილეს, რომელიც შიშისაგან გავიდა იმერეთიდან და გამაგრდა ღვინის ტიხეში, მაგრამ მეფენი გარს რომ შემოერთებენ, კედარ შეებრძოლა მათ და გაიქცა.

ამასობაში სპარსეთის შინაური შფოთი დაწყებულა და ტახტზე ავიდა ქარიზ-ხანი, რომელიც მრავალი სამსახურისათვის მოწყალების თვალთ უყურებდა ერეკლეს. სამეფოს დასამშვიდებლად შემწეობის სათხოვნელად თეიმურაზი გაემგზავრა რუსეთში და 1762 წ. 8 იანვარს გარდაიცვალა; ერეკლეც კი შეაერთა ქართლ-კახეთი და გახდა მეფედ ორთავ სამეფოებისა.

X

ერეკლე იმორჩილებს გარეშე მტრებს და აშენებს ქვეყანას. — ანტონ I. — გაიოზი, რექტორი თელავის სემინარიისა. — სულხან ორბელიანი. — სოლომონი ითხოვს მფარველობას. — ქარიზ-ხანი შეერიგდება ეშეკლეს, სულთანი კი უწყრება. — ომარ-ხანი ავარელი. — შერიგება სულთანთან. — გამეფდება ჯერ დავით II, შემდეგ სოლომონ II. — ერეკლე ითხოვს შემწეობას. — შვილებს უბოძებს სამფლობელოებს. — ალა-მამად-ხანი. — გაზრება თბილისისა და საქართველოსი. — ფეც-ალი-შაჰი. — ერეკლეს სიკვდილი. — გიორგი XIII. — იმპერატორების პავლე I და ალექსანდრე I მანიფესტები. — სიკვდილი გიორგი მე-XIII-სა. — ბაგრატიონების შთამომავლობის მეფობა დასრულდება.

ქართლ-კახეთის მეფემ ერეკლემ ორთავ სამეფოების შეერთების ძალით დაიმორჩილა გარეშე მტრები; ლეგნა, ქუ-

რთნი და სხვანი. რომ საიქედო ჯ სამუდამო ყოფილიყო მათი
დამორჩილება საჭირო იყო სამუდამო ჯარი სამზღვრების და-
საცვლად. ეს იყო მიზეზი, რომ ერეკლე 12,000 კაცი მო-
წიგე ჯარად განაწესა. მარტო ჯარები კერას გააჩიგებდნენ,
თუ არ ქქონოდათ მათ თავ-შესაფარებელი და საშისრო დროს
ფეხ-მოსაკიდებელი ადგილები—ციხეები. ამ მიზეზით ერეკლე
60-მდე ციხე განაასლა და ააშენა. სხვათა შორის გორისა,
სიღნაღისა, თელავისა, ბორჯომისა, ჰატარძელისა, ნოჩიხისა
და სხ. გორის ციხე ზარბაზნებით გაამაგრა. რადგან ჯარს
ჭმევა და კვება უნდოდა და ცარიელი საზინით ვერც მათი
შენახვა შეიძლებოდა და ვერც ქვეყნის შენება, ამიტომ მან
მცოდნე კაცებს მოაძიებინა მადნები, სხვათა შორის, სომხი-
თში იპოვნეს ვერცხლის მადანი. ნაგებია და დაზინებული
ქალაქი თბილისი გააშენა ლამაზი სახლებით, მასში დააარსა
ტიმოგრაფია, ზარბაზნა და თოფხანა. შეუდგა ზარბაზნების
ჩამოსხმას, ფულების ჭრას და წიგნების ბეჭდვას. განათლე-
ბული ქათოლიკოზის ანტონ I *) შემოწივით იგი სცდი-
ლობდა აღმსარებლობის დაცემული ზნეობა ხალხისა და ისევ
ძველებურად გაეცნო ცხოვრებას ამ ქვეყანაში სწავლა-განათლება.

*) მეფის ძე ანტონი (1720 წ. მეფე იასეს და მის მეუღლის
ელენესგან იშვა თეიმურაზი. 15 წ. იზრდებოდა გარესეთის მონას-
ტერში. 1735 წ. ნადირმა წაართო მას ცოლი. 1740 წ. ბერად შე-
სდგა და ეწოდა ანტონი). გაქათოლიკოზდა (1744 წ.) თუ არა, დი-
წყო ლათინური ენის შესწავლა. ამიტომ იგი დაუმეგობრდა საქართვე-
ლოში მყოფ ლათინების მღვდლებს, მაგრამ მალე მტრებმა დასწამეს
მას მათი სჯულისმიელების სურვილი და განდევნეს საქართველოდგან.
ანტონი რუსეთში წავიდა და იქ გამწესებულ იქმნა ვლადიმირის ეპარ-
ქიის არხიეპისკოპოსად. 1763 წ. ერეკლე იგი გამოიწერა საქართვე-
ლოში და ისევ ქათოლიკოზობა უბოძა.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ამ ნაირის მოღვაწეობით რომ გაძლიერდა ერეკლე, მან იმერეთის მეფე სოლომონ, ახვარს მოსული წაჰკის-
თავის წინააღმდეგობისაგან და შეიწროებული ოსმალთაგან,
სთხოვს იმპერატრიცა კატერინას მიჯნველობას და შემწეო-
ბას წინააღმდეგ თავის მტერთა; თვით რუსთ იმ დროს
ქვეყნადან ომი ოსმალეთთან. 1772 წ. ღენერალი ტოტლებე-
ნი 1,200 კაცით, 4 ზარბაზნით შემოვიდა იმერეთში და
ქუთაისის ციხეს, რომელშიაც გამაგრებულ იყვნენ ოსმალები,

საქართველოში დაბრუნდა თუ არა, ანტონი ბეჟითად შეუდგა-
ხალხის განათლებას. მან დააარსა მრავალი სკოლები მონასტრებში და
ეკლესიებთან. რადგან სასწავლო წიგნები ძირითად ცოტა იყო, ამიტომ
შეადგინა კატეხიზმო, გრამატიკა, ფილოსოფია ბუმიესტრისა გად-
მოაკეთა ქართულად; შეადგინა ვრცელი ღვთის მეტყველება. უბრძანა
სამღვდელოებას ეკლესიებში ესწავლებინათ და აეხსნათ კატეხიზმო.
აგრეთვე მან გადმოსთარგმნა მრავალი სხვა წიგნები, სხვათა შორის,
კატელორიანი არისტოტელისა (სომხურიდან) და რიტორიკა მნიტა-
რისა, ისტორია ალექსანდრე მაკედონელისა (ლათინურიდან), ფიზიკა
ვოლფისა; დასწერა „მზა-მეტყველება“, განმარტება 50 ფსალმუნისა
და სხ. მისი ბრძანებით ყოველს მონასტერს ჰქონდა ბიბლიოთეკა.

ამავე დროს განითქვენ თავის სწავლით: ტიმოთე, მთავარ-ეპის-
კოპოსი თბილისისა, რომელმაც დასწერა მოგზაურობა წმ. ადგილებში;
დეკანოზი ბესარიონ გაბაშვილი, რომლისაგან სხვათა შორის დარჩა
„კატის ომი“; ათანასე მთავარ-ეპისკოპოსი, სასულიერო წიგნების მბე-
ჭდავი მოსკოვში. ეპისკოპოსი გაიოზ, რექტორი თელავის სემინარი-
ისა; ამისაგან შეეძინათ ქართველებს 14 სხვა და სხვა გვარი შესანი-
შნავი თხზულებანი და სხ. ყველა ამათ დიდ შემწეობას აძლევდა
„ქართული ლექსიკონი“, რომელიც შეადგინა მეჩვიდმეტე საუკუნეში
განათლებულმა სულხან-საბა ორბელიანმა. ანტონ I 1788 წ. გარ-
დაიცვალა და მცხეთის ტაძრი დაუტოვა საქართველოს უკანასკნელს
ქათოლიკოზს ანტონი II, ერეკლე მეორეს ძეს.

უემბარები დაუშინა და აიღო. მათ შემწყობით სოლომონმა განდევნა ოსმალი იმერეთიდან, გურიიდან და თავისი პირადი მტრებიც დაამარცხა.

ტოტლებენმა მოინდომა ოსმალებთან ბრძოლის გაგრძელება, რადგან ჯერ რუს-ოსმალს ომი არ გათავებულიყო. ამიტომ მოიწვია ერეკლე, რომელსაც იმ დროს მეგობრული განწყობილება ჰქონდა სულთანთან და მასთან ერთად ახალ-ციხის მხარეს გადავიდა ოსმალების განსადევნელად. მაგრამ ერთმანეთში უკმაყოფილება მოუვიდათ და ამის გამო ტოტლებენმა უკან დაიხია და რუსეთში დაბრუნება დააპირა. სოლომონ მეფეც ავად მყოფობის გამო დაბრუნდა. დარჩა მარტო მეფე ერეკლე. გიორის ჩვეულება არ იყო უკან დასვლა. მამაცურად შეებრძოლა 20 ჯერ მეტ მტერს და ასპინძასთან სამაგალითოდ გაიმარჯვა და შემუსრა მტერი. მას დარჩა დიდ-ძალი ალაფი, მრავალი ტყვე, რომლებიც თან წამოიყვანა და თბილისში ჩამოვიდა.

ეს დიდად შესანიშნავი გამარჯვება ძვირად დაუჯდა ერეკლეს, რადგან გადუმტერა სულთანი, რომელმაც წააქეზა ლეკები და მათთან ერთად თავის ჯარებს დაწვებინა რბევა ამ ქვეყნისა. სულთანის ჭიმაგობით მოსისხლე მტერად გაუხდა ერეკლეს ავარიის ომარხანი. მალე სპარსელნიც აფერხდნენ. ამისთანა მდგომარებაში რომ იყო ერეკლე, მისმა მომხრემ, იმერეთის მეფე სოლომონმა წააგო ბრძოლა ოსმალებთან (შავი ზღვის პირას ჩაქეთან) და თითონაც 1782 წ. მოკვდა.

1782 წ. იმერეთში გამოეფა სოლომონის ბიძა-შვილი დავით II. ერეკლემ მოინდომა იმერეთთან დაახლოებული კავშირი და გაუღენა ჭიხრდა, ამიტომ იმდენი ეცადა, რომ 1788 წ. აღიევანა იმერეთის ტახტზე თავის შვილს-

შეიღი სოლომონ II (ეს იყო ძე ერეკლეს ასულისა და აწილ მეფისა), დაკითი კი თავის სიკვდილამდის (1799 წ.) სოლომონს ედაგებოდა ტახტსა, მაგრამ ამაოდ.

ამასობაში მოკვდა ერეკლეს მეგობარი სპარსეთის ჭერბი-შაჰი. ახალმა შაჰმა აღი-მურადმა ერეკლეს მოწილება მოსთხოვა; მაგრამ ამდენი შფოთისა და ლელვისაგანო ახეზარს მოსული და დაღალული ერეკლე თავად მუხრან-ბატონს და გარსევან ჭავჭავაძეს ჰგზავნის 1784 წ. რუსეთში და ჭეშეკრდომობას ითხოვს. იმპერატრიცამ ეკატერინემ მიიღო საქართველო თავის მიფარველობაში.

მაგრამ ჭეშეკრდომობის თხოვნამ დაღალული ერეკლე კერ დაამშვიდა, არამედ სულთანის და შაჰი ერთი ორად აუღელეს და გადუმტერა.

ჭარბი შაჰის შემდეგ სპარსეთში გამძლავრდა ნადირისაგან საჭურის ქმნილი ყაჯარი აღა-მაჰმად-ხანი, რომელიც თავის ნათესავის იფტი-აღი-ხანის შემწეობით აღვიდა სპარსეთის ტახტზე. *) შემდეგ აღა-მაჰმად უჩიას და წინააღმდეგის ერეკლეს დასასჯელად და საქართველოს გასაოხრებლად თვალუწვდენელ ჯარებით წამოვიდა.

მაჰმადის მოწინავე ჯარი, რომელიც ერეკლის ასაღებად მოვიდა იფტი-აღი-ხანის წინამძღოლობით, ერეკლემ დაამარცხა

*) ტახტის დასაპყრობად იგი 18 წელიწადს იბრძოდა. ბოლოს წადილი აღუსრულდა და გარდა მფლობელად ირანისტანისა. აღა-მაჰმადი იყო მოკლე და გამძდარი ტანისა, ერთის შეხედვით 14—15 წ. ერმასა ჰგავდა. წვერ-ულვაში სრულიად არა ჰქონდა. შეჭმუნვნილი და მრისხანე მისი პირის სახე შესაზარი იყო კაცისათვის და საგრძნობელი. ყმაწვილობაში ნადირისაგან საჭურის ქმნილი, დიდობი-

და განდევნა. ეს რომ გაიგო უმბადისკენ მიმავალმა მაჰმა, აწყობით გამოემგზავრა ერეკლეზე, რომელმაც იტყნო თავისი საშინაო მდგომარეობა, გამობრუნდა უკან და წითელხიფზე დადგა. იმერეთის მეფეს სთხოვა შემწეობა და შვილებს უბრძანა მოშველება. მაგრამ მხოლოდ სოლომონმა მოაწოდა მეფეს 5,000 კაცი, თორემ შვილები არსად იუვნენ, გარდა ვახტანგისა და შვილის-შვილის დავითისა (გიორგის ძის). ამასობაში აღა-მაჰმადიც მოახლოვდა. ერეკლე ვერ შეებრძოლა. მტერს და სატასტო ქალაქის გასამაგრებლად და დასაცველად საჩქაროდ წამოვიდა თბილისში, რომელსაც 10 სექტემბერს 1795 წ. მოადგა გაშმაგებული აღა.

ერეკლე მამაცურად დაუსკდა მტერს და პირველი ბრძოლა (ერევნის გზაზე) შესწუდა სპარსელების დამარცხებით. მეორე დღეს უფრო გაბოროტებით და მთელი ჯარით მაჰმადი დაეცა ქალაქს და აიღო ისა. ერეკლემ ძლივ-ძლივობით მოასწრო აკლბრის ხადიდამ გასვლა და ანანურისკენ გაქცევა. მას გაედევნა მეფის ძე დავითიც. დედოფალი დარჩა თავის შვილებით და თბილისის მოქალაქნი წინათვე გასულიყვნენ ქალაქიდან; ერეკლესთან წინააღმდეგ სპარსელთა იბრძოდნენ მხოლოდ 1,500 ერთგულნი ყმანი.

მეფე სოლომონიც თავის გაქცეულს ჯარს გაედევნა და გზა-გზა რბეკა დაუწყო ქართლსა. მეფის ძენი მიიმაღნენ და არც ერთმა, როგორც კსოქვათ, შემწეობა არ აღმოუჩინა თავის

სას მტრად გაუზდა მთელს კაცობრიობას, რომლის ერთ კუბოში მოქცევა და თავის ფერხთ ქვეშ თელვა ენატრებოდა; მოწყალებას, კაცთ-მოყვარებას და სხვ. სათნოებასა ადგილი არა ჰქონდა მაჰმადის გულში, პირიქით მასში ბუდობდა სიმძულვარე, სიბოროტე და ყოველგვარი უღმერთო სასდელი კაცთათვის.

მოხუცებულს და ჭადარა მამას, *) გარდა ვახტანგისა, რომელიც
სამასი არაგველით დუშეთიდან ჩამოვიდა თბილისს. ამ დარტამ
შეჰყვინა მეფეს და ერთიც აღარ გამოვიდა ციხესაღი ომიდან:
კრწანისის ბალებთან დაიხრჩუნენ (ა. გ. ორბელიანი.).

სპარსელნი შევიდნენ თბილისში. მიტროპოლიტი დიმი-
თეოზი მთელი კრებულით ჩაიკეტა სიონის სობოროში. მაგ-
რამ სპარსელთ გამოამტკრიეს კარები, შევიდნენ ტაძარში,
დაჰსწვეს საკურთხეველი, სცემეს ღვდღებს და თვით მოხუ-
ცებული მიტროპოლიტი სობოროს ბაღიდან გადისროლეს
მტკვარში. მთელი ქალაქი და მშვენიერა სასახლე როსტომისა
გადასწვეს. არც სიყმე, არც მოხუცებულობა აღმოიბრუნებდნენ
გაშმაგებულს მაჰმადს. ქრისტიანთ სისხლი რუებრ დიოდა
თბილისის ქუჩებზე. 11 ენკენისთვადამ მოკიდებული 17-მდე
გაგრძელდა აღხრება ქალაქისა და თითქმის არც ერთი შენობა
არ დარჩა დაუზიანებელი. ახანოებიც კი, თავის ბანების შემ-
დეგ, დაჰტყვიან. აკლბარნი და აკლბარის ხიდი გადასწვა.

მცხეთაც გადასწვეს. ციხესლის წაყიდება უნდოდით მცხე-
თის სვეტი-ცხოველის ტაძრისათვის, მაგრამ ჯარის უფროსმა
ნახიჩევანის ხანმა დაუშალათ. მხოლოდ ტაძარი სრულიად გა-

*) ჯერ წითელ-ნიდიდამ ერეკლემ რომ აჩქარებით მოშველება
შეუთვალა გიორგის, ამან აინუნშიაც არ მიიღო მამის თხოვნა და სი-
ლნალში გამაგრდა. როცა თბილისის აღება გაიგო გიორგიმ, დააპირა
გაქცევა. მაგრამ ხალხი შეიყარა და მალლა ხმით უთხრა მას:
„გასაქცევად არ გაგიშვებთო. ჩვენი ზაქებით, ცხვრებით იკვებებოდით,
ახლა ჩვენთან ერთად თავი შეაკალ როცა ჩვენ თავებს დაგვჭირან,
დეე შენც მოგჭრან.“ მის კარებზე ყარაული დააყენეს, რომ არ გაქცე-
ულიყო. მაგრამ მან მოისყიდა ყარაულები და ცალაპერანგა თელავ-
ში გაქცა.

დარტყეს. მიიგნეს ტაძრის სამალავის კარებსაც, რომელიც ბერებს სიჩქარისა და შიშისაგან ღია დაჩხობილად და წაიღეს უოკელივე, რაც შიგ იბრკეს.

ასრე უღმრთესად და მხეცურად მოექცა შაჰი ერეკლეს, რომელიც ერთ დროს თამარ-ყული-ხანის (ნადირის) სპასალარი იყო და აღა-მაჰმადი. კი იმავე დროს ნადირისაგან საჭურის ქმნილი და მისი შინა უმა. ბოლოს მაჰმადმა გუღი შეიჯერა და სპარსეთისკენ გაემგზავრა, მაგრამ გზაზე მოკლულ იქმნა (თავისივე მონისაგან) და ტახტი დარჩა ფეტალი-შაჰს ანუ ფათალი-შაჰს.

ამ ნაირად რომ გაოხრდა საქართველო და დასუსტდა ერეკლე, მაშინ რუსეთიდან ჯარებით გამოგზავნა (კატარინე II-მ) ვალერიანი ზუბოვი, რომელმაც 1796 წ. წაართვა სპარსელთ დერბენდი, შამახია, საღიანი და განჯა, რასაკვირველია ერეკლეს მას ჰშველდა და მხარს აძლევდა.

საუბედუროდ ამის შემდეგ დად-ხანს აღარ უცოდნობია ამ შესანიშნავს გმირს ერეკლეს (სულთანს მას ღმად ჰხადიდა, ფრიდერიკ დიდს ჰრუსიისას მსნეობის და ვაჟ-კაცობის მაგალითად ჰქვანდა და თვით ქართველნი მას უდრიდნენ მთელს კახეთს და „პატარა კახს“ უწოდებდნენ *), რომელმაც თავის ძეგლის ძღაერება აგრძნობინა ინდოტანს, სპარსეთს, ოსმალეთს და ლეკეთს. მისგან ძრწოდნენ მძღაერნი მთელბელები და მისი

*) აჰა ივერის ნუგეშ-დიდება,
თვისის დროისა გამშვენებელი,
მამაცთა შორის საკვირველება,
პატარი კახი, მეფე ერეკლე!
წარბ-შეჭმუნნილი, ხმაღ-ხელ მოწვდენით,
ვაი მას მტერსა, სად აღჩნდებოდა!

საქართველოს
ისტორიული
მემორიალი

შეგობრობა იმეორდათ. სამი უკანასკნელი წელაწადი გაატარა გშირმა თელავში, თუმცა მაინც არ შეუწყვეტია ბრძოლა სპარსელებთან, ლეკებთან და ოსმალებთან. ბოლოს 11 იანვარს 1798 წელს თელავში აღესრულა მეფე ერეკლე II, 84 წ. მოხუცად.

მეფის ერეკლეს გვამი დადის აშბით და დიდებით წასვენეს და დაასაფლავეს მცხეთის ტაძარში.

ერეკლეს დარჩნენ ძენი: გიორგი (მეორე ცოლისაგან), იულიანი, აღმასსანი (ვახთანგი), თეიმურაზი (ანტონი), მირიანი, ალექსანდრე და ლუარსაბი (ესენი მესამე ცოლის დარეჟანისაგან იყვნენ), ასულნი: მარიაში, თამარ, ელენე, ქეთევანი, ანასტასია და ხორეშანი; ვახთანგი (შირველი ცოლისაგან) გარდაეცვალა. *)

სიკვდილის წინად დარეჟანმა ერეკლეს მეფობის წესი შეატყუევინა: ამიერიდგან „ანდერძისა ძალითა ნამდვილ-სეღმო-წერილითა მეფისა ერეკლესაგან, ოთხის დღისა წინათ სიკვდილისა, თხოვისა მეზრდელისა, ჟერ იყო წათა გმეფა შირველად შირმშოსა მესა გიორგის, შემდეგ მძასა მისსა იულიანს, შემდეგ მარიათს, მეტოთ ვახთანგს, ალექსანდრეს და ფარნაოზს. შემდგომად ფარნაოზისა მეფობითა უფლება გარდავიდოდა მეფის გიორგის შვილზედ დაკითხედ, მეტედ იოანეზედ, ბატრტზედ და სსვ. შემდეგ ამათისა მოვიდოდა ჟე-

*) ერეკლეს ჰყვანდა კიდევ ერთი ძე—ლევანი, მეფის ერთადერთი იმედი. ერეკლემ ამას ჩააბარა დიდ-ვაჟაკობისათვის თავის ბიწრალი და ორი ათასი გამოჩენილი მხედარი. ლევანის რჩევით ერეკლემ დაადგინა მორიგის ჯარი (ბუტკოვის წერილებიდან), თქმულობა არის, რომ, ვითომც, ლევანი მოსწამლა მისმა მეუღლემ (ალ. ვ—ძე ორბელიანი.)

“...მეფობისა იულონის შვილზედ და შვილთა ზედა შემდგომ-
თა მისთა ძმათა და სხვ.” (ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-სა).

ამ წესის ძალით დაწყებულ იმედი ჰქონდა, რომ მალე
განდამცვლელად დასწრეულებული და მუდამ აკად-მეოფი გი-
ორგი და მეფობა იულონის დაჩეხილად. მაგრამ წადილი არ
აღუხდა.

ერეკლესავე სიცოცხლეში ახალმა წესმა სამეფო გვარში
ჩამოაგდო ერთი აღიარება და დავიდაჩაბა. ეკლესია ერთი-
ნეთზე უკმაყოფილოდ იუენენ და ტანტისათვის ჩხუბობდნენ.
გიორგი XIII რომ გამეფდა, რუსების დახმარებით თავის შემდეგ
ტანტის შემკვიდრედ დანიშნა უფროსი შვილი თვისი დავით.
„მაგრამ თვესა მეოთხესა შემდგომად გამეფებისა (გიორგისა)
მოხდა ამოხრა ძმათაგან მეფისა გიორგისა მეორისა დედიდან.
იულონ, გამეფებული ქართლსა, აღიარებდა უფლებასა თვისა
მეფობისა ტანტისათვის, ანდერძის გამო მეფისა ერეკლესი;
ვანთანგი ანუ აღმასხან, არაგვისა გამო, ჰგონებდა თავსა
თვისსა არა დამოკიდებულად მეფისაგან, ვითარცა ბატონი და
ერსთავი ძველთა წესთა არაგვისა; მიწიან გაბატონდა მარტ-
ყოფსა და ფარნაოზი სურამსა. აღექსანდრე ივლიტოდა სპარ-
სეთსა და შეეკედრა ყვესა, რეცა მტერი რუსეთისა (ცხოვ.
მეფის გიორგი XIII-სა).

გიორგიმ რომ იგონებდა საშიშარი მდგომარეობა თვისი
და თვის სამეფოსი, უმდაბლესად სთხოვა რუსეთის იმპერ-
ატორს პავლე I-ს, რომ საქართველო მიეღო თვის ქვეშევრდო-
მობაში და შეეკრა (1799 წ. 23 ნოემბერს) შემდეგის ტრაქ-
ტატით:

1. მისი დიდებულება იმპერატორი ყოვლისა რუსეთისა მი-
იღებს ტიტულს „მეფე საქართველოსა“ და შემდეგნი მისნი
შემკვიდრნი.

2. მეფისა გიორგისა დავით ტიტულსა „განმგე საქართველოსა“ და გარდავალს ესე შთამომავლობითა პირმშოდამ პირმშოდამ.

3. საქართველოსა ერი და მუნ მსახლობელნი 12 წლისა განგძმოსა, არ გაიღებენ არა რა ხარჯსა, რათა დაეწევენ თვისსა მდგომარეობასა შემდეგ ესოდენთა ბრძოლათა. განმგე საქართველოსა მიიღებს რუსეთიდან 12 წელსა მისთვის და სამეფოსა სახლისა წესთათვის 20,000 თუმანს (200,000 მანეთს.)

4. მადანი ოქროსა და ვერცხლისა ხატალსა და მისხანს (მიხანს), შევა რუსთა განგებაშია და იმითა აივსება ზემო-თქმული ჯამი ფულისა.

5. 6,000 რუსისა ქვევითა ჯარი სრულის კომპლექტითა იდგება საქართველოში. ქართველნი გამოვლენ ცხენოსნად ამა ქვევითისა ჯარისათვის.

6. ქართველნი მოაგროვებენ ჯარსა ესოდენსა, რადენიც საჭირო იქნება დასაცვლად სამზღვრებისა.

7. რუსნი წარგზავნიან ინჟინერთა თვისთა აღსაშენებლად და განსახლებლად ციხეთა მათ აღგილთა ზედა, სადაცა დაინახება საჭიროდ.

8. ფულისა მოჭრაღსა თბილისში, ექმნება ერთსა მხარეს ღერბი რუსეთისა და მეორეს საქართველოსა.

9. საზრდო რუსეთისა ჯარისათვის მიიყიდება იმავე ფასითა, რომელიცა იქმნება დანიშნული ადგილობრივთა მცხოვრებთათვის.

10. როდესაც მოხდება აღწერა ხალხისა უნდა იქმნას კომპლექსად და არა თვითონ სულად. რუსეთისა მხრით რუს-

ტოფინი ღრბი. საქართველოს მხრით აკადრე, ფაქტობრივად (ცხოვ. მეფის გიორგი XIII-სა); ამ ნაირ ხელშეკრულების შემდეგ გიორგიმ იტოცხლა კიდევ ერთი წელიწადი. მას გაუხნდა წყალმანკი და ქრისტეშობისთვის 28 დღეს 11 საათზე დილით განუტევა სული თვისა. *)

შემდეგ ამისა 14 თებერვალს 1801 წელს მოვიდა რუსეთით რესკრიპტი იმპერატორისა პავლესა, მომართული ქართველთა ხალხისადმი, რომლითაც საქართველო აღიარა «შეერთებისაზე სამეფოსა ქართლისასა საუკუნოებითა დროთა, მპყრობელობასა ჩვენსა... ახალნი ემანი ჩვენნი და შემდგომნი ქენი მათნი დაცულ იქნებიან შეურყეველთა დაწმუწებითა ჩვენთა და მოსაუდრეთა ჩვენთაგან... გამოცხადდა სანკტპეტერბურღსა შინა წელსა 1801 იანვრის 18 დღესა. წელს მეფობისა ჩვენისა 5, დიდისა მაგისტრებისა ჩვენისა წელსა 3.»

ესე იმპერატორი პავლე ამის შემდეგ მალე გარდაიცვალა (11 მარტსა 1801 წელსა) და აღვიდა ტახტსა ზედა რუსიისა ალექსანდრე I, რომელმაც ახალის თვისის მანიფესტით (მიცემულით საუდროსანსა ქ. მოსკოვს, სექტენბრის 12 დღესა 1801 წელსა) აგრეთვე აღიარა საქართველო რუსეთის ქვეშევრდომობაში.

გიორგის დაწმენქნი: დავითი, იოანე, ბაგრატე, თეიმურაზი, **) მისკილი, ჯიბჩაილი, ილია, რქოპინი და ერე-

*) გიორგი XIII-ით 1800 წ. დასრულდა მეფობა ბაგრატიდებისა ანუ ბაგრატიონებისა. იმეფეს 586 წ. — 1800-მდე, ესე იგი 1,214 წ.

**) ამ განათლებულ მეფის ძისაგინ დაგვრჩა „ისტორია დაწყებულიდან ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველომასა.“ შრომა შეადგენს მოზრდილ ტომს (298 გვ.).

კლე; ქალები: ბარბაქე, სოფიო, ნინა, რიფსიმე, გაიანე, თა-
მარი და ანა. გვამი მეფისა დასაფლავეს მცხეთის სობო-
რში.

XI.

ქართლ-კახეთის მმართველნი კნორინგი და კოვალენსკი. — ცი-
ციანოვი. — სამეფო ოჯახების რუსეთში გადასახლება. — განდის და
სამეხის აღება. — იმერეთის, სამეგრელოს, გურიის და აფხაზე-
თის რუსეთთან შეერთება. — რუსეთის ქვეშევრდომობაში შედის
შურაგელის სასულთნო, ყარაბაღის, შექის, შირვანის სახანოე-
ბი. — ციციანოვის სიკვდილი. — 1829 წ. ზავი რუს-ოსმალთ შო-
რის. — პასკევიჩი. — შამილი. — ვორონცოვი. — თ. ბარიათინსკი. —
შამილი ტყვეობაში. — დაპყრობა ყუბანის ოლქისა. — 1863 წ.
საქართველოს სარდლად (ნამესტნიკად) ინიშნება მიხეილ ნი-
კოლოზის ძე.

გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგი პირველი წლები
საქართველოს ცხოვრებისა წარმოგვიდგენენ საშინელს არეუ-
ლობას ანუ, ასრე ვსთქვათ, ანარქიას. ერეკლეს ძენი ჯერ
ებრძვიან გიორგის ძეს დავითს და სცდილობენ, რომ მის
მაგიერ გაამეფონ იუფონი, შემდეგ რომ აღარც დავითს
ტახტი, ერგო მოქმედებენ წინააღმდეგ ახლის მართებელ
ბისა.. ხალხი კერ ურიგდება და კერ ეწეობა უფრო რუ-
სის ახალ წესდებას და კანონებს; მეტადრე გაუჭირდა
ხალხს მაშინ, როდესაც კნორინგის შემდეგ საქართველოს
მმართველად დანიშნულ იქმნა კოვალენსკი, რომელიც კერ
დაიკვსებდა თავის სიმართლით და უანგარობით. ჩვენ
ხალხს უფრო ის აბრაზებდა და მოთმინებიდან გამოჰყავდა,

ქართული
ლიტერატურა

რომ მაშინდელი რუსები იქცეოდნენ წინააღმდეგ მკვიდრთა მოსახლეთა ზნე—ჩვეულებისა *). ამ ნაირ მოჩვენებით ააღელვებს ხალხი, რომლის მოთავედ გახდნენ ამ დროს მეფის ძენი და სსკ. პირნი... 1802 წ. მთავარ—სარდლად დანიშნეს პავლე დიმიტრის-ძე ციციშვილი (ციციანოვი), ჩამომავლობით ქართველი, მაგრამ აღზრდილი რუსეთში, მეტად მხნე და გამბედავი კაცი.

ჩამოვიდა თუ არა საქართველოში, მან ნება გამოსთხოვა იმპერატორს აღექსანდრე I-ს, რომ ყველა სამეფო გვარის წევრნი დაიჭიროს და რუსეთში გადასახლდეს. «უამისოდ რუსის მმართველობა აქ ჯერეთ გამხელდება» სწერდა იმპერატორს და «აქ მშვიდობიანობა არ დამყარდება». შემდეგ ბეჭითად შეუდგა თავის განზრახვის სისრულეში მოყვანას.

პირველად მან უწაღდება მიაპერო „უველასე უცხოე-რებს“ კანთანგ ერეკლეს ძეს, რომელიც ხელთ იგდო და ტახტის მემკვიდრესთან დავითთან ერთად გაისტუმრა რუსეთში. შემდეგ ციციშვილმა ლენკაღს ლაზარეკს უბრძანა დაეჭირა დედოფალი მარიამ (მეორე მეუღლე გიორგისა), ლენკაღს ტუჩკოვს კი—მეფის ძე ბაგრატ. დედოფალი რუსის მმართველობის ბრძანებით აქამდის სცნოვრებდა თბილისში და იჭიდგან გასვლის ნება არა ჰქონდა. ესლაც მან გამოაცხადა, რომ ცოცხალი არ განშორდება სამშობლოს. ბაგრატიც გაკარდნილი იყო და ხალხს აღელვებდა. ტუჩკოვს ბაგრატ ითვითონ-ვე დაწებდა.

19 აპრილს დილის 6-ს საათზე ლაზარევი შევიდა დედოფლის სასახლეში, და გამოუცხადა მიზეზი მასთან

*) იხ. მოგზაურობა ვლადიკინისა, გვ. 26.

ქართული
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

მოსკლისა. დედოფალმა ცივად მიიღო იგი და წასვლაზე უსრ-
განუცხადა. როცა კი ძალად წაყვანა მოინდომეს, მარიამმა სასი-
კვდილოდ დასტვა ლაზარევი და წაქცია. მაშინვე დედოფალი
და მისი ძე კიბრაილი, დატყრილ იქმნენ და იმავე დღეს მცხეთაში
წაყვანილ. აქ ღენერალი ტუზგოვი ბაგრატით უცდიდა მათ. ტუზ-
გოვმა ეველანი წასხა კლადიკაკას, გზაზე (დარეილის ელ-
ში) თუმცა დედოფლის განსათავისუფლებლად 1,000 მ. მო-
სიდულნი თაღურელნი დაეცნენ, მაგრამ რუსებმა განუანტეს
ივინი და ტუზგოვმა ჩაიყვანა კლადიკაკას. *)

ამაინად ნელა-ნელა ეველა სამეფო გვარის წევრნი გა-
დასახლებულ იქმნენ რუსეთში. ზოგი ერთმა კი წინათვე მოა-
სწრო და სპარსეთში გაიქცა, სხვათა შორის, ალექსანდრე და
თეიმურაზ ბატონიშვილები და სხვ.

როცა ციციანოვმა ეველა შინაური მოწინააღმდეგენი გა-
ისტუმრა რუსეთში, ახლა შეუდგა ბრძოლას ლეკებთან და
სხვა სახანოებთან, რომელნიც მოსკენებას აჩაძლეკდნენ სა-
ქართველოს.

ქარბელაქელებზე გამხედრა ღენერალი გულიაგოვი,
რომელმაც მალე დაიპყრო ეს ქვეყანა, ხარჯი დაადო და რუსე-
თის ქვეშევრდომობაში შეიყვანა.

*) რუსეთში რომ მიიყვანეს ესენი, დედოფალი დაამწყვდიეს
ვორონეჟის ბელგოროდის მონასტერში. თუმცა მრავალჯერ ამტკი-
ცებდა დედოფალი მარიამ, რომ მას არ მოეკლა ლაზარევი, მაგრამ
მაინც 7 წელიწადი მონასტერში განატარებინეს (მარიამი გარდაიცვა-
ლა მოსკოვში 1850 წ., დასაფლავებულია მცხეთის სობოროში).

თვითონ ციციანოვი გი მიაღვა განჯის სასანოს, რომლის გამგებლად იმ დროს იყო ჯავათ-ხანი, სწორეთ ის, რომელიც აღა-მაჰმადთან ერთად აოხრებდა თბილისსა. ჯავათი გამაგრდა განჯაში, რომელიც შემდეგ მწარე ბრძოლისა აღებულ იქმნა. მრავალი ხალხი რუსებმა დახოცეს, ჯავათი მოკლულ, მისი ჯალაბობა დატყვევებულ იქმნენ. ციციანოვმა 900 მ. უბოძა ხანის ჯალაბობას, აგრეთვე 30 თადარი (ერთი თადარი 30 ჩანასია) სოფხალი, 20 თადარი ბრინჯი და 20 თ. ფუტკი. შემდეგ იმპერატორმა ალექსანდრემ ციციანოვის თხოვნით განჯას ელიზავეტოპოლი დაარქვა.

განჯის აღების შემდეგ ციციანოვმა ჯავათ-ხანის ხელქვეით მეოფე სამუხის ხანს მისწერა ზარ დამტკბი წერილი და უბრძანებდა ეხლავე გამომიცხადდი და დაგემოწმილდი, თორემ „ვერც მიწაზე დამეძალები, ვერც წყალშია, ვეკლგან მე შენ გაპოვნიო.“ სამუხის ხანი შერიფ-ბეგი მაშინათვე გამოეცხადა და რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღო.

მაშინ, როდესაც ციციანოვი ებრძოდა საქართველოს მტრებს, იმერეთის მეფე და სამეგრელოს მთავარი ებრძოდნენ ურთი-ერთს და აოხრებდნენ ქვეყნებს. ეს საუკუნოებით დაწყებული ბრძოლა ვერც არ დასრულებულიყო.

ზიჩველად სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლმა მიჰმართა ციციანოვს: „თუ რუსეთის ქვეშევრდომობაში არ მიმიღებთ, მაშინ ოსმალეთს მივმართავო. მხოლოდ დადანიობა მუდამ ჩვენ გვარს უნდა დარჩესო“. ციციანოვი დასთანხმდა ამ შიშობაზე და სამეგრელო აღიარა რუსეთის ქვეშევრდომობაში (2 დეკემბერს 1802 წ.)

ამის შემდეგ სოლომონ II მაინც არ ეხსენებოდა სამე-

გრეგორს და ახრებდა ლეჩუმს და ცხენის-წელის არე-
მარეს.

რუსეთის იმპერატორმა მასთან მოსალაშარაკებლად გაგზავნა
„გოლლეჟსკი სოკეტნიკი“ სოკოლოვი, მაგრამ მეფემ მას
გადაწყვეტილი სიტუაცია არ მისცა და ისე გაისტუმრა.

ამის შემდეგ როცა გაუჭირდა მეფე სოლომონს, იმუ-
ლებულ შეიქმნა მოეთხოვა იმპერატორის ქვეშევრდომობა 25
აპრილს 1804 წ. ფიციით აღიარა თავისი ქვეშევრდომობა 25
მაისს 1804 წ. ლიტვინოვი ჯარებით დადგა ქუთაისში. იმა-
ვე წელს იმპერატორის ბრძანებით უირომით მოვიდა ბელეგის
ზოლკი არტილერიით. ზოგი მათგან დადგა რედუთ-ქალეში
აწ (ეუღლე); ერთი ბატალიონი ოდიშში, ერთიც ხონში,
მდ. ცხენის-წელზე, იმერეთის მხარეს და ერთიც ლე-
ჩუმში.

სოლომონ II და გრიგოლ დადიანი 20 ივლისს 1805 წ.
შერიგდნენ. მეფე სოლომონი კიდევ დაუნათესავდა გრიგორს,
შემდეგ დაიწყო შენება თავის ქვეუნიას. მიაქცია ყურად-
ღება ხალხის ზნე-ჩვეულებას, ქუთაისში დააარსა: ტიპოგრაფია
და იმაში აღბეჭდა სახარება, სამოციქულო, დავითნი და
სხვ., დააარსა სკოლები. ამასთანავე მეფემ განიზრახა განეთა-
ვისუფლებინა იმერეთის სამეფო. ამიტომ მიჰმართა სულთანს
და შემწეობა სთხოვა, აგრეთვე გრიგოლ დადიანს მოსთხო-
ვა ერთად ბრძოლა რუსების წინააღმდეგ, მაგრამ გრიგოლმა
არ უღალატა იმპერატორს და ფიცი მტკიცედ შეინახა.
შემდეგ ამისა უეცრად გრიგოლ მოკვდა. 10 წლის ლევანი
(ძე გრიგოლ დადიანისა) მძევლად იყო აფხაზეთის მთა-
ვართან ქელიშ-ბეგთან. ციციანოვის ბრძანებით ქელიშმა გაა-

ნათავისუფლად ლევანი, რომლის მცირე წლევანობის გამო სა-
მეგრელოს მმართველად დაინიშნა დედა მისი.

შემდეგ ამისა ძლევა-მოსილის რუსის ჯარის შიშისაგამო
შურაგელის სასულთნო, ყარაბაღის, შექის, შირვანის სახა-
ნოები, აგრეთვე გურია სისხლის დაუღვრელად და თავის ნე-
ბით შევიდნენ რუსეთის იმპერატორის ქვეშევრდომობაში.

ამასობაში ციციანოვმა განიზრახა ბაქოს დაპყრობაც.
1806 წ. ციციანოვი მცირე ჯარით მიადგა ბაქოს; რომლის
ხანმა უსეინ-ყულამ გამოუცხადა მას მოწილება. 8 თებერვალს
1806 წ. ციციანოვი 200 კაცით მივიდა ბაქოს კარებთან.
ხანი ქალაქის კლიტეებით გამოეგება მას და კლიტეების მი-
წოდის დროს, მოჰქვია ციციანოვი.

შემდეგ ამისა ბატონიშვილის აღექსანდრეს დახმარებით
სპარსელთ დაუწვეს ბრძოლა რუსებს, მაგრამ ეს ბრძოლა გათავდა
რუსების სასარგებლოდ. 12 ოქტომბერს 1813 წ. სპარსელთ
შეჭტვას რუსებთან ზავი, რომლის ძალითაც სამუდამოდ ხელი
აიღეს ყარაბაღის, განჯის, შექის, შირვანის, დეზენდის, ყუ-
ბის, ბაქოს და ტალიშინის სახანოებზე, აგრეთვე დაღისტან-
ზე, ქართლ-კახეთზე, იმერეთზე, სამეგრელოზე, და აფხა-
ზეთზე.

მატრო ოსმალნი-ლა დაჩნენ რუსების შემცირებულნი.
მათ ეჭიანთ მთელი საათაბეგო, აჭარა-ლაზისტანი და ფოთი.
და რადგანაც ომი ჰქონდათ რუსებთან, გადებირეს სოლომონ
მეფე, რომელმაც საიდუმლოდ მათი მხარე დაიჭირა ეს შეუ-
ტყუო რუსის მთავრობამ და სოლომონი დიდის პატივთ
ტოფილისში მიიწვია; მაგრამ თბილისიდან 1810 წ. გაიქცა
ოსმალეთში და იქვე 1815 წ. გარდაიცვალა. დასაფლავებულია
ტრაპიზონში.

ბრძოლა ოსმალებთან გათავდა 1829 წ. ამ დროს საქარ-
თველს მთავარ-მართველად იყო ჭყლდმარშალი ღენერალი
გრეგი ზასკევიჩი. ამ წელს (1829) აღმოსავლეთში შეკრული
ტრაკტატით ოსმალთ დაუთმეს რუსებს: ახალ-ციხის და
ახალ-ქალაქის მხარეები (სათაბაგო) და აგრეთვე ფოთი, ამა-
სთანავე სამუდამოდ ხელი აიღეს საქართველოზე და იმერეთზე.

გრეთის ზასკევიჩის შემდეგ (1831 წ.—1844 წ.) სა-
ქართველოს და იმერ კავკასიის მთავარ-მართველად იუვნენ
ღენერლები: ბარონ როზენი, გოლუზინი და ნეიჭდჭარტი.

1844 წ. საქართველოს ნამესტნიკად დაინიშნა ბრწყინ-
ვალე თავადი კორნტოვი.

კორნტოვმა ლეკებთან ბრძოლას ჭერ-ჭერობით თავი
დაანება და დაიწყო ციხე-სიმაგრეების შენება იმ ადგილებში,
რომელნიც ეჭირათ რუსებსა, აგრეთვე გააკეთებინა დაღისტნის
ტუეები, რომლებშიაც იმალებოდნენ ლეკები და გაიუ-
განა გზები, რომ ჭარს შესძლებოდა სიარული იმის-
თანა მთიან და ოღრ-ხოღრ ადგილებში, როგორიც არის
დაღისტანი (მთიანი). აგრეთვე მთელ დაღისტნის მიწებზე
დაასახლა რუსის ხალხი. ამ ნაირად კორნტოვმა სრულიად
დაამზადა დაუერობა შამილის საიმამოსი.

კორნტოვის შემდეგ კავკასიაში დაინიშნენ ნამესტნიკე-
ზად ჭერეთ განთქმული ღენერალი მურავიოვი, რომელიც იყო
ცოტა ხანს და შემდეგ კინაზი ბარათინსკი, რომელიც თავის
მოწინავეს კორნტოვის გზას დაადგა. ამანაც გადაჭრე-
ვინა ტუეები და გააკეთებინა გზები. ბოლოს 1858 წ. ბა-
რათინსკი მზათ იყო ლეკებზე იერიშით მისასვლელად. შამილის
და მთის სამეფოს უკანასკნელმა ჟამმა დაჭრა. უოველის მხრით
ბარათინსკი შემოერტუა დაღისტანსა და იერიშით მივიდა შა-

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

მიღის უმთავრეს ციხე კედენოსკენ. ამაში თავის ჯარებით
გაწოდებული კარდებოდა აქეთ-იქით და ებრძოდა რუსეთის
ჯარს, მაგრამ ამაოდ: რუსებმა აიღეს კედენო. შამილი კი
400 მიუჩიდიტ (მოწაფით) გაიქცა შუა დაღისტანში და გა-
მაგრდა გუნიბში *). რუსებმა დაიპყრეს მთელი დაღისტანი
და მოადგნენ გუნიბსა. ბაჩიათინსკიმ სთხოვა უბრძოლველად
დამორჩილება; შამილმა, როცა ნახა კელაჩას გაიტანდა, დამორ-
ჩილდა საზღვლს 25 აგვისტოს 1859 წ. შამილი წაიყვანეს
რუსეთში ქ. კალუგაში.

ამის შემდეგ დამორჩილდნენ რუსებს ყველა ხალხები
კაკასიისა: ჩეჩენი, ბუღდუხნი, ნატუსაველნი და სხ. ხოლო
ოსნი, ყაბადღოელნი, სვანნი თვითონვე უბრძოლველად სა-
ქართველოდან ერთად აღდრევე შეერთებულნი იყვნენ რუსეთთან.

ამის შემდგომად უკანასკნელი მთავარი აფხაზეთისა მი-
სილი შარვაშიძე გარდასასვლელ იქმნა რუსეთში (კორფ-
ნეუში) და იქვე 1866 წ. გარდაიცვალა და აფხაზეთშიაც დაწე-
სდა რუსეთის მართებლობა.

1863 წ. საქართველოს ნამესტნიკად დაინიშნა მისი
იმპერატორებითი უმაღლესობა მიხეილ ნიკოლოზის ძე,
რომლის მმართველობის დროს 1865 მოიხსრა ბატონ-უმობა
საქართველოში, გაკეთდა რეინის გზა შავი ზღვიდან კასპიის
ზღვამდე, დააწყდნ მრავალნი სასწავლებელნი, დაწყებულებანი
და მისივე წინამძღოლობით რუსეთის ძლევა მოსილის ჯარის-
საგან დაპყრობილ იქმნა საათაბაგოს ნაწილები, აჭარა, ლაზის-
ტანის აქეთი მხარე ანუ ბათუმის და ყარსის ოლქები (1878 წ.).

*) გუნიბი ჰქვიან შაქრის თავის მზგავს მთას, რომლის გარეშე-
მო 60 ვერსია, ამ მთის წვერზე შამილმა ააშენა ციხე და ზარბაზნებით
გამაგრდა. გუნიბს ერთი ბილიკის მეტი გზა არსაიღამა ჰქონდა.

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

1, მიფიუნი ნაწილი	1— 6
2, სამეფოს დაწესება	6— 7
3, გეოგრაფიული აღწერა საქართველოსა	8— 12
4, საქართ. ფარნაოზის სიკვდ. შემდეგ რომაელების შემოსევამდე.	12— 15
5, რომაელების ომიანობის დრო საქარ- თველოში.	15— 19
6, აღერვის მეფობა	19— 21
7, ორ-გამეობა საქართველოში.	21— 23
8, 129 წ.—265 წლამდე	23— 25
9, სასანიდების მეფობა საქართველოში.	29— 38
10, მეფობა ვასთანგ გორგასლანისა	38— 46
11, 500 წ. 583 წლამდე	46— 54
12, მეფობა გურამისა, სტეფანოზისა, არაბნი	54— 76
13, გაძლიერება საქართველოსი: მეფობა გიორგი I-სა, ბაგრატ მე IV-სა, გიორგი II, დავით II, დიმიტრი I და გიორგი III-სა	76—105
14. თამარ მეფე	105—125
15, ლაშა გიორგი IV და რუსუდანი.	125—133
16, დავით ნარინი და დავით სოსლანი	133—136
17. დიმიტრი თავდადებული	136—140
18, სსკა და სსკა მეფენი.	140—145
19, გიორგი ბრწყინვალე	145—148
20, სსკა და სსკა მეფენი.	149—153
12, საქართველოს განაწილება. I.	153—158
22, სსკა და სსკა მეფენი ქართლში, კა- ხეთში და იმერეთში. II.	158—164

- 23, სიმონ I, დავით-ხანი, კონსტანტინე
მამის და ძმის მკვლელობა და სხ. III. 164—172
- 24, ლუარსაბი II, თეიმურაზ I, გიორგი
სააკაძე, აბაზ I, ქეთევანი და სხ. IV 173—178
- 25, გავრძელება იმავე ისტორიისა, აბაზ II. 179—187
- 26, ვახტანგი V, აწმინდო, ერეკლე I და
სხ. VI 187—196
- 27, აწმინდის სიკვდილი, ალექსანდრე IV
დახრწობა, აწმინდობა იმერეთში, ვახ-
ტანგი VI და სხ. VII 196—207
- 28, შაჰი თამაზი, რუსები იმერეთს კას-
პიის ზღვის ნაპირებს, ვახტანგი VI
რუსეთში, სპარსთა და ოსმალთა ზავი,
ერეკლე II და თეიმურაზ II. VIII 208—216
- 29, აწმინდობა სპარსეთში, ერეკლის, გან-
ჯის და სხ. ხანების დამორჩილება ერე-
კლესად, ერეკლე მეფე ქართლ-კახე-
თისა. IX. 216—221
- 30, ერეკლე აშენებს ქვეყანას, ანტონი I
და სხ., სოლომონი I ითხოვს მეფე-
რეკლეს, ლეკნი, სოლომონ II, ალა
შაჰმად ხანი, ალექსანდრე თბილისისა,
ერეკლეს სიკვდილი, გიორგი XIII, იმ-
პერატორების პეტლე I და ალექსანდრე
I მანიფესტები. X 221—233
- 31, ამირ და იმირ კავკასიაში მკვიდრდე-
ბიან რუსები. XI. 233—240

უძთავერესი ბეჭდვის შეცდომანი.

ბეჭდ.	სტრიქ.	დაბეჭდილია.	უნდა იყოს:
5		იაზონი	აზონი
17	8 ქე.	საქართველორისა	საქართველო
45	15 ზევ.	შუა ბრძოლა	შუა ღღემდის ბრძოლა
62	12 ზევ.	ღუშეთი	თუშეთი
80	— —	გიორგი II	გიორგი I
81	6 —	ვასილ	ვასილს
85	12 —	თმოგვის ერისთავები	ერისთავები: თმოგვისა
89	3 —	1086	1068
103	11 —	საქერთველოს	საქართველოს
104	14 ზევ.	ღაღითმა	გიორგიმ
141	10 ქვევ.	მიწამ	მინამ
149	10 —	თბილისში	თბილისსა
158	6 —	ჯიქებთან	ჯიქებთან
164	8 —	მეფეთ	მეფის
170	6 —	სიმონი	სიმონის
173	6 —	მამის	პაპის
188	2 ქვევ.	კიდეც	კიდეც
	1 ქვევ.	ღაღყვებულ	ღაღყვებულ
204	2 ზევ.	ქართლის-ცხოვრება	„ქართლის ცხოვრება“.
221	10 ქვევ.	ერეკლეს	ერეკლეს
233	6 ქვევ.	ტაბტი, ერგო	ერგო ტაბტი
237	11 ზევ.	აწ (ყულევი)	(ყულევი)
238	3 ქვევ.	პატივთ	პატივით

